



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΕΛΕΟΝΩΡΑΣ - ΕΛΕΝΗΣ ΚΟΚΑΒΕΣΗ
(Α.Μ.: 1012201803012)

Θέμα: «Όψεις της Χιμαριώτικης Ιστορίας: Από την Άλωση της Πόλης (1453) έως τον 21^ο αιώνα»



Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2020

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	3
Εισαγωγή	6

Α΄ Κεφάλαιο

Ο 15^{ος} και ο 16^{ος} αιώνας

1.1. Η πρώτη εξέγερση (1463 – 1479).....	10
1.2. Κροκόνδειλος Κλαδάς	11
1.3. Προνόμια – Ηλίας (Ιλιάς) πασάς	11
1.4. Πολιορκία και απελευθέρωση του Σοποτού	15
1.5. Οι Χιμαραίοι προσφεύγουν για βοήθεια στην Ισπανική Μοναρχία	21

Β΄ Κεφάλαιο

Προς το μη Ποθούμενο

2.1. Χιμάρα και Καθολική Εκκλησία	27
2.2. Κατάληψη Χιμάρας από τον Αλή πασά Τεπελενλή	34
2.3. Χιμάρα και 1821	39
2.4. Σπυρίδων Μίλιος: Από τη Χιμάρα στην ελεύθερη Ελλάδα.....	44
2.4.1. Ξεσηκωμός.....	45
2.4.2. Νέο Ελληνικό Κράτος.....	46

Γ΄ Κεφάλαιο

Θέματα του 20^{ου} αιώνα

3.1. Χιμάρα 1924: Τα Αμπελουργικά	51
3.1.1. Έσθλ' αγορεύοντες, κακά δε φρεσί βυσσοδόμευον.....	51
3.1.2. Σεπτεμβριανά	55
3.1.3. Παρέλκυση και έλξη	56
3.1.4. Κρατική εδραίωση	58
3.2. Οι αγνοούμενοι της Χιμάρας: Η περίπτωση του Βασίλη Ρόντου.....	60
3.2.1. Έλεγχος δια του φόβου	62
3.2.2. (...) του Βασίλη μαύρη μέρα!	63
3.2.3. Θύματα και παραμυθία	67

Δ΄ Κεφάλαιο

4.1. Η διαχρονία της Χιμαραίας διαλέκτου.....	69
---	----

4.1.1. Χρήση.....	71
4.1.2. Στοιχεία	73
4.1.3. Λεξιλόγιο.....	76
Επίλογος.....	113
Πηγές και Βιβλιογραφία	115
Παράρτημα.....	124
Περίληψη	142

Πρόλογος

Η ιστορία της Χιμάρας χάνεται στην άγλη των αρχαίων χρόνων. Η περιοχή κατοικείται από τους Χάονες, ένα από τα μεγαλύτερα και σημαντικότερα φύλα των αρχαίων Ηπειρωτών. Η σημαντικότερη πόλη της Χαονίας ήταν η Φοινίκη. Συγγραφείς αρχαίοι και μεταγενέστεροι όπως οι: Θουκυδίδης, Πτολεμαίος, Πλίνιος, Σκύλακας, Άννα Κομνηνή, Θεοδορίδης, Προκόπιος κ.ά. αναφέρονται στη Χαονία, τα Κεραύνια όρη και τη Χιμάρα.

Το 1431 τα Ιωάννινα και ολόκληρη η Ήπειρος καταλαμβάνονται από τους Οθωμανούς. Εκτός της εξουσίας τους παρέμεναν η Πάργα, το Βουθρωτό και η Χιμάρα¹. Θεωρείται πως από τότε η Χιμάρα αρχίζει να αντιστέκεται στην κατακτητική διάθεση των Οθωμανών. Το 1433 συμμετέχει στην αντίσταση που οργάνωσε ο τοπικός βυζαντινός άρχοντας Γεώργιος Αριανίτης – Κομνηνός, συνεχίζει και με τον Γεώργιο Καστριώτη, αλλά συνεργάζεται με τη Γαληνοτάτη Δημοκρατία και τους «στρατιώτες».

Μετά τον θάνατο του Γεωργίου Καστριώτη – Σκεντέρμπεη η εναντίωση στη δυτική πλευρά της Παλαιάς και Νέας Ηπείρου, κατά του οσμανού κατακτητή σχεδόν εξέλειπε. Μόνον η επαρχία της Χιμάρας βρίσκονταν σε συνεχή επαναστατικό αναβρασμό. Η Χιμάρα της εποχής εκτείνεται κατά μήκος των Κεραύνιων ορέων. Είναι μια ζώνη γης που βρέχεται από το Ιόνιο πέλαγος και τοποθετείται νότια του Αυλώνα, δυτικά του Δέλβινου και βόρεια του Βουθρωτού.

Η Χιμάρα πρωταγωνιστεί στον αγώνα υπέρ της ελευθερίας, όλους τους μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης αιώνες². Εκτός αυτού, η Χιμάρα πρωταγωνιστεί και σε όλα τα σχέδια γενικών εξεγέρσεων του ελληνισμού³. Κατά τη διάρκεια του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα προσπαθεί να έρθει σε συνεννόηση με τις εγγύτερες Δυτικές Δυνάμεις (Ρώμη και Πάπας, Νεάπολη και Ισπανία, Βενετία). Οι αλλεπάλληλες απογοητεύσεις, η εξάντληση από τους συνεχείς αγώνες, οι προσχωρήσεις στον ισλαμισμό, οι διαρκείς πολεμικές αναμετρήσεις, οι σφαγές, η ένδεια, η πείνα, οι αρρώστιες κ.λπ. οδηγούν σε μαζική

¹ J. M. Floristán, “Los contactos de la Chimarra con el reino de Napoles durante el siglo XVI y comienzos del XVII, I”, στην: *Erythea*, τχ. 11-12 (1990-91), σ. 113

² Σπ. Π. Λάμπρου, «Ηπειρωτικά», στο: *Νέος Ελληνομνημών*, τχ. 4 (1913), σ. 390-393

³ J. M. Floristán, «Jeronimo Combis, capitan de estradiotes y superintendente general del servicio espanol de espionaje en Napoles», στην: *Erytheia*, τχ. 36 (2015), σ. 153

εγκατάλειψη της περιοχής της Χιμάρας, όχι μόνο σε επίπεδο οικογενειών ή σογιών αλλά ακόμα και ολόκληρων χωριών⁴.

Οι Χιμαραίοι εξεγείρονται διαρκώς. Ελίσσονται ανάμεσα στις περιφερειακές αντιθέσεις, εκμεταλλεύονται τη μορφολογία του εδάφους τους, επικοινωνούν με την απέναντι κερκυραϊκή ακτή και την Ιταλία και όσες φορές χρειάζεται, προσφεύγουν σε αυτές. Ζητούν και ενίοτε λαμβάνουν, οικονομική και στρατιωτική βοήθεια. Επιδιώκουν εκπαίδευση στα όπλα, εντάσσονται σε σώματα «στρατιωτών», «μακεδονικές φάλαγγες», «ελληνικούς λόχους» κ.ά. Και πολλές φορές πληρώνουν βαρύτατο φόρο: εκατόμβες, εξανδραποδισμοί, εμπρησμοί, λεηλασίες, εξισλαμισμοί, εποικισμοί...

Για τις σχέσεις των Χιμαραίων με τη Δύση έχει βρεθεί σε αρχεία – κυρίως της Βενετίας, του Βατικανού και της Ισπανίας – έγγραφο υλικό. Πρόκειται περισσότερο για επιστολές και αναφορές οι οποίες είναι στην πρωτότυπη γραφή τους στα ελληνικά ή μεταφρασμένες στις γλώσσες που χρησιμοποιούν οι αποδέκτες:

- 1) Επιστολές Χιμαραίων προς τον Πάπα Γρηγόριο ΚΓ΄, τον καρδινάλιο Σιρλέτο και τον καρδινάλιο της Κάπουας.
- 2) Επιστολές Χιμαραίων προς τις ισπανικές αρχές της Νεάπολης (16^{ος} αι. και 17^{ος} αι.).
- 3) «Βασιλικές Αποστολές» στη Χιμάρα.
- 4) Αναφορά Εχάβαρι
- 5) Δράση και επιστολές των απεσταλμένων της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας κ.ά.

Τον 18^ο αιώνα η Χιμάρα προσανατολίζεται στη Ρωσία, αλλά σύντομα ακολουθεί την ωρίμανση του ευρύτερου ελληνικού επαναστατικού κινήματος που κατανοεί πως το ποθούμενο για τον ελληνισμό είναι δυνατόν να έρθει μόνον από τις δικές του δυνάμεις.

Για την συγγραφή της εργασίας συνέβαλαν και αναρίθμητοι συνομιλητές που παραμένουν και ανώνυμοι και τους οποίους ευχαριστώ. Επίσης, ευχαριστώ τους γονείς μου Διονύσιο και Αντωνία που με βοήθησαν ποικιλοτρόπως, τον καθηγητή μου στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων κύριο Οικονόμου Κώστα που με παρότρυνε να κρατώ πάντα

⁴Γ. Β. Νικολάου, *Ο ελληνικός χώρος την περίοδο της οθωμανικής και της βενετικής κυριαρχίας*, Ιωάννινα 2019, σ. 46

μολύβι και χαρτί, ώστε να καταγράψω ανά πάσα στιγμή λέξεις και φράσεις, τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου κύριο Χρήστου Θανάση για το συνεχές ενδιαφέρον του, την υπομοντή και την ευρύτητα του πνεύματος με την οποία αντιμετώπισε την ιδιαιτερότητα της θεματολογίας, τον σύζυγό μου Δημητρόπουλο Κώστα για την ποικίλη βοήθεια και την παραχώρηση ηχητικού υλικού, τους Κοκαβέση Αλβέρτη, Κοκαβέση Νικόλαο και Μενοίκο Αθανάσιο για τις πληροφορίες τους και τον Παπαγιαννόπουλο Γιώργο για την απόδοση κειμένων από τη βενετσιάνικη διάλεκτο της ιταλικής γλώσσας στην ελληνική και τις συναδέλφους μου Μπάρκα Διαμάντω και Στύλογλου Αικατερίνη.

Για την ολοκλήρωση της διπλωματικής εργασίας ήταν σημαντική και η συμβολή ανθρώπων που παραχώρησαν συνεντεύξεις σε παρελθόντες χρόνους και τώρα δε βρίσκονται στη ζωή: Ο δάσκαλος και τέως πρόεδρος του Συλλόγου Χειμαρριωτών «Η Χειμάρα» Δημαλέξης Σπυρίδων, ο τέως πολιτικός κρατούμενος Δημογιάννης Μιχαήλ, η δασκάλα (και του Κρυφού Σχολείου) Νίκα Στέλα (στο γένος Πάνου) και η κόρη του ήρωα Ανδρέα Δήμα, Αντιγόνη Χρήστου.

Εισαγωγή

Σκοπός της εργασίας είναι η ανάδειξη πτυχών της ιστορίας των Χιμαραίων μετά την Άλωση της Πόλης. Το σύνολο της πορείας τους είναι μια μαρτυρία αγώνα υπέρ της εθνικής τους συνείδησης - ήδη από τον 17^ο αιώνα, στην καρδιά της οθωμανικής κατοχής διακηρύσσουν την αλήθεια. Το 1605, ο Ιωάννης Περδικάρης, απεσταλμένος στην Νεάπολη των Χιμαραίων (Χιμάρα, Νίβιτσα, Δρυμάδες, Βούνος, Σοποτό, Λούκουβο), αλλά και των Δελβινιωτών και των Αργυροκαστρινών αυτοσυστήνεται: «Juan Perdicary, de nacion griego (...)»⁵.

Η προσεκτική ανάγνωση των πηγών ξεκαθαρίζει μια «ασάφεια» όσον αφορά το θέμα της ονομασίας, κάποιες φορές, των ντόπιων ως «Αλβανών». Ο τόπος τους που εντάσσεται στην «Κάτω Ελλάδα» (“Baja Grecia”), δηλαδή η Ήπειρος και η Δυτική Μακεδονία, βρίσκεται σε μια γεωγραφική περιφέρεια που για τους δυτικούς, κάποιες φορές, τιτλοφορείται και ως «Μακεδονία» ή «Αλβανία» και οι κάτοικοι ως «Αλβανοί»:

- “Lugares de griegos cristianos” (μετ.: «Μέρη Ελλήνων Χριστιανών»)⁶.
- “The country now called ALBANIA is extremely difficult of definition. It was originally confined to the little distret of Albanopolis (now Albasan) (...) the name of ALBANIA over greatest part of Illyricum and Epirus;”⁷.
- «Η Αλβανία, ήτοι η Αρβανητία κοινότερον λεγομένη είναι το Δυτικόν Μέρος της Μακεδονίας...»⁸.
- «Kyrcas Johann 36 ετών. Von Joanina aus Macedonien... Alexavits Theodor 14 ετών εκ Τυρράνων Μακεδονίας»⁹.

Η σύγχυση θα μπορούσε να συνεχιστεί με τη συμμετοχή και ενός έτερου γεωγραφικού και ιστορικού ονοματικού προσδιορισμού: Ηπειρώτης. Στην πραγματικότητα πρόκειται για όρους που συγχέονται αναίτια και προκαλούν απορία στη

⁵ AGS E 1695 S.F. {Memorial de Juan Perdicaris. 1606} στο J. M. Floristán, “Contactos de la Chimarra con Roma y Espana (segunda mitad s. XVI-primeras decadas s. XVII)”, στην: *Erytheia*, τχ. 38 (2017), σ. 174

⁶ «instrucción al Capitán Chávarri, que va a la chimarra”, J. M. Floristán: “Felipe II y la empresa de Grecia tras Lepanto (1571-1578)”, στην: *Erytheia*, τχ. 15 (1994), σ. 155-190

⁷ Th. Sm. Hughes, *Travels in Sicily Greece and Albania*, London 1820, v. 2, σ. 94

⁸ Μελέτιος, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, Ενετίησι ακη΄ (1728), σ. 305

⁹ Σπ. Π. Λάμπρου, «Ερευναι εν ταις βιβλιοθήκαις και αρχείοις: Πέστης», στο: *Νέος Ελληνομνημων*, τχ. 19 (1925), σ. 229&231

σύγχρονη εποχή και μόνο. Ο νεώτερος γεωγραφικός όρος «Αλβανία», ενώ αρχικά περιέγραφε την περιοχή γύρω από το Δυρράχιο, στη συνέχεια περιέλαβε και την Ήπειρο.

Μια παρασπονδία των μεταφραστών π.χ. των επιστολών των Χιμαραίων αφορά την απόδοση όρων με τους οποίους αυτοπροσδιορίζονται οι πρωταγωνιστές ή ετεροπροσδιορίζουν τους γύρω τους. Η λέξη «Αρβανητία»¹⁰ που χρησιμοποιούν και οι Χιμαραίοι για διαφορετική όμως περιοχή μεταφέρεται από τα Ελληνικά στα Ιταλικά (ή Λατινικά αντιστοίχως), ως «Albania» οι κάτοικοι ως «Albanesi» και εν τέλει, μετά από ένα λογικό άλμα, η Ήπειρος και οι Ηπειρώτες ταυτίζονται με την Αλβανία και τους Αλβανούς¹¹. Σε αυτή τη μεταφραστική διαστροφή μεγάλο μερίδιο ευθύνης βαρύνει το Βατικανό, μέσω της Προπαγάνδας Φίντε¹²:

- Quo vadis o Epirota? = Handa gidersen bre Arnaut?

ή

- Epiroticè = Arbenist κ.ά.

Από τα παραπάνω μπορούμε να κατανοήσουμε γιατί ενίοτε περιγράφονται κάποιοι καταγόμενοι από την περιοχή ως «Αλβανοί», άλλοτε ως «Ηπειρώτες», κάποτε διαχωρίζοντας τους εαυτούς τους από τους «Αλβανούς», αλλά ταυτόχρονα ανήκοντες στο «ελληνικό έθνος» και οι οποίοι πάντα επιθυμούν να «απελευθερώσουν όλη την Ελλάδα»¹³:

- "... de aquella parte de Albania... Informaros habéis asimismo qué otros lugares de griegos cristianos hay cerca de la dicha provincia"¹⁴.

- "El capitan Juan Zacna, albanes, natural de la ciudad de Xumara, provincial de Albania, epirota..."¹⁵.

¹⁰ «Οι εν αυτή (σ. Χιμάρα) εγκαθιδρυμένοι Αλβανοί είνε απλώς απόγονοι μεταναστών φυγόντων τον δέκατον πέμπτον αιώνα το ξίφος των Οθωμανών και διασωθέντων εις την ορεινήν ταύτην χώραν, όπου συνανεμίχθησαν μετά των Ελλήνων, μεθ' ων και συνέπραξαν πάντοτε», Σπ. Π. Λάμπρος, «Τα ελληνικά δίκαια», στο: *Νέος Ελληνομνήμων*, τχ. 10 (1913), σ. 157

¹¹ Fr. Blanchvm, *Dictionarivm Latino Epiroticvm*, Roma 1635, σ. 4&12

¹² Fr. Blanchvm, *ό. π.*, σ. 218

¹³ «Many Greek – speaking people call themselves “Albanians”, giving the term Albania a geographic content with a diverse ethnological composition ... There are instances where the terms “Epirotes” and “Epirus” are confused or identified with “Albanian” and “Albania” respectively;», Br. D. Joseph, Al. Novik, Andr. Soblev & Arist. Spiro, “Greek and Albanian in Palasa and Encirons: a Report from the Field”, στο: 8th *biennial Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT8)*, Eqrem Çabej University, Αργυρόκαστρο 2018, σ. 70-71

¹⁴ «... από αυτό το τμήμα της Αλβανίας (σ.μ. εννοεί τη Χιμάρα)... Πρέπει να μάθετε ποια άλλα μέρη Ελλήνων χριστιανών υπάρχουν κοντά στην εν λόγω επαρχία, J. M. Floristán: “Felipe II y la empresa de Grecia tras Lepanto (1571-1578)”, στην: *Erytheia*, τχ. 15 (1994), σ. 155-190

- «Juan Perdicary, de nacion griego»¹⁶.
- «(...) porque nosotros y los mismos albanesses echaremos a todos los turcos de todas las fuerças y de la Grecia»¹⁷.
- «The people of Khimara are all of Greek origin, and speak Romaic»¹⁸.
- « Moleste hand quisquam ferat, quod hie libellos supplices proferimus, quos Chimarenses in Epiro et Mainotae in Albania annis 1581 et 1582»¹⁹.

Η διπλωματική εργασία εξελίσσεται σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο αναπτύσσονται σημαντικές στιγμές από την ιστορική πραγματικότητα της Χιμάρας κατά τον 15^ο και 16^ο αιώνα. Είναι η εποχή στην οποία οι Χιμαραίοι επιδιώκουν την εκδίωξη των Οθωμανών, όχι μόνο από τη γύρω περιοχή αλλά αγωνίζονται και για την επανασύσταση της Αυτοκρατορίας του Βυζαντίου. Μετά τον 16^ο αιώνα, στην αντιστασιακή τους δράση υπεισέρχεται και ο παράγοντας υπεράσπισης των προνομίων που τους δόθηκαν από την Οθωμανική εξουσία με σκοπό την κατασίγαση του επαναστατικού τους φρονήματος. Στο δεύτερο κεφάλαιο οι Χιμαραίοι πραγματοποιούν έναν πολιτικό ελιγμό, θρησκευτικού χαρακτήρα. Προσεγγίζουν την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία με σταθερό σκοπό την αποτίναξη της Οθωμανικής εξουσίας. Ο ελιγμός δεν είχε αίσιο αποτέλεσμα διότι ο μεν λαός της Χιμάρας δεν είχε καμιά διάθεση να απομακρυνθεί από την Ορθοδοξία, το δε Βατικανό δεν ήταν πρόθυμο να στηρίξει τις επαναστατικές διαθέσεις των Χιμαραίων. Τα επόμενα χρόνια, η αναμέτρηση με τον Αλή πασά κατέληξε σε συντριπτική ήττα. Οι Χιμαραίοι υπέστησαν εθνικά καθαρή και στα χωριά τους σημειώθηκε μια εκτεταμένη εθνολογική αλλοίωση²⁰. Στο τέλος βέβαια τα

¹⁵ «Ο καπετάν Χουάν Ζάκνα, Αλβανός, ιθαγενής από την πόλη της Χιμάρας, επαρχία της Αλβανίας, Ηπειρώτης» στο: «Memorial de Juan Zacna. 1616», J. M. Floristán, "Los contactos de la Chimarra con Roma y Espana en la segunda mitad del s. XVI y primeras decadas del s. XVII", στην: *Erytheia*, τχ. 38 (2017), σ. 178

¹⁶ «Ο Χουάν Περδικάρη του ελληνικού έθνους», στο: «Memorial de Juan Perdicaris. 1606», J. M. Floristán, *ό. π.*, σ. 174

¹⁷ «(...) διότι εμείς και το ίδιο οι Αλβανοί, θα εκδιώξουμε όλες τις δυνάμεις των Τούρκων και απ' όλη την Ελλάδα», J. M. Floristán, *ό. π.*, σ. 180

¹⁸ «Ο λαός της Χιμάρας είναι όλοι ελληνικής καταγωγής και μιλούν ρωμαίικα», Edw. Lear, *Journals of a landscape painter in Albania &c.*, London 1851, σ. 275

¹⁹ Aug. Theiner & Fr. Miklosich, *Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum Graecae et Romanae*, Vindobonae 1872, σ. 9

²⁰ "... rendering an area ethnically homogeneous by using force or intimidation to remove persons of given groups from the area.", (μετ.: «... το να καταστήσει κάποιος μια περιοχή εθνικά ομογενοποιημένη, χρησιμοποιώντας μέσα όπως τη βία και τον φόβο, προκειμένου να διώξει από την περιοχή εκείνους τους

όπλα των εκπατρισθέντων Χιμαραίων στεφανώνονται από τη δόξα του 1821. Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζονται δύο επεισόδια του 20^{ου} αιώνα. Το πρώτο αφορά την επιβολή της νέας αλβανικής εξουσίας ως διαδόχου της Οθωμανικής, μέσω της βίαιης καταστολής της όποιας μορφής αυτοδιοίκησης είχε απομείνει στη Χιμάρα. Το δεύτερο συνδέεται με τις εξαναγκασμένες εξαφανίσεις ατόμων. Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο αντιμετωπίζονται ζητήματα της ιδιαιτερότητας της Χιμαραίας διαλέκτου, καίριου και κύριου στοιχείου συνοχής και πλούτου μιας ξεχωριστής πολιτιστικής κληρονομιάς.

Α΄ Κεφάλαιο

Ο 15^{ος} και ο 16^{ος} αιώνας

1.1. Η πρώτη εξέγερση (1463 – 1479)

Μετά το 1430, χρονιά παράδοσης του κάστρου των Ιωαννίνων, οι Χιμαραίοι με την παρότρυνση και την επικουρία των Βενετών, παρενοχλούσαν τους Οθωμανούς. Ηγέτες τους ήταν ο Γεώργιος Στρέσιος και Πύλιος (Σπύρος) Καρντέσης. Οι δυσμενείς συνθήκες στην Ήπειρο δεν επέτρεπαν την περαιτέρω δράση και εν τέλει οι αρχηγοί κατέφυγαν στην Ιταλία. Ο πρώτος ακολούθησε τη ναυτική σταδιοδρομία και ο δεύτερος έγινε «Μέγας Μάγιστρος» (στρατηγός) της Βενετικής Δημοκρατίας. Λίγο καιρό αργότερα μια άλλη προσωπικότητα της περιοχής, ο Καρνέσης κατάφερε να θέσει την περιοχή της Χιμάρας υπό την προστασία της Βενετίας. Οι Χιμαραίοι ύψωσαν ως σημαία τους έναν λευκό σταυρό σε γαλανό πλαίσιο.

Με αφορμή τον Α΄ Βενετοτουρκικό πόλεμο (1463 - 1479), οι Χιμαραίοι εξεγείρονται και απελευθερώνουν αρκετά από τα χωριά της περιοχής τους. Ο χώρος αυτός θα παραμείνει για μεγάλο χρονικό διάστημα εκτός οθωμανικής εξουσίας. Οι Βενετοί στέλνουν στρατιωτική δύναμη (στην οποία συμμετείχαν και πολλοί Κερκυραίοι) με αρχηγό το βαΐλο (αρμοστή) των Επτανήσων Ιερόνυμο Μολίνο. Μεταξύ πολλών κάστρων της Ηπειρωτικής ακτής που κυριεύσαν ήταν και αυτά της Χιμάρας και του Σοποτού (1473)²¹.

Οι Οθωμανοί, το 1475 προπαρασκευάζονταν ώστε να πάρουν πίσω τα κάστρα της Ηπείρου που παρέμεναν στην εξουσία των Βενετών (Σοποτός, Σαγιάδα, Στροβίλλη και Πάργα)²². Η Γαληνοτάτη δεν είχε επαρκείς δυνάμεις για την προάσπισή τους. Παρά την κακή συμπεριφορά των Βενετών προς τους Έλληνες συγκροτήθηκε, με πρωτοβουλία των Κερκυραίων, σώμα 3.000 ανδρών, κυρίως Ηπειρωτών. Οι ντόπιοι προτιμούσαν να συμπολεμήσουν με τον δυτικό κυρίαρχο, παρά να υπαχθούν στον οθωμανικό ζυγό²³.

²¹ ΠΑΠ, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, Αθήνα 1856, τ. 1, σ. 177 και Κ. Χατζηαντωνίου - Αθ. Κόρμαλης, *Χειμάρα: το άπαρτο κάστρο του ελληνισμού*, Αθήνα 1995, σ. 14

²² ΠΑΠ, *ό. π.*, σ. 182

²³ ΠΑΠ, *ό. π.*, σ. 182

1.2. Κροκόνδειλος Κλαδάς

Τον Αύγουστο του 1481, με τη συνεργασία Κροκόνδειλου Κλαδά και Ιωάννη Καστριώτη και με τη συνδρομή του βασιλιά της Νεάπολης Φερδινάρδου Β΄, οι Χιμαραίοι επαναστατούν και η Χιμάρα απελευθερώνεται²⁴. Ο μπεϊλέρμπεης της Ρούμελης, Σουλεϊμάν ο Ευνούχος, συλλαμβάνεται και μεταφέρεται στην Καλαβρία, ενώ απελευθερώνεται το κάστρο του Σοποτού (31 Αυγούστου 1481). Μετά από όλα αυτά, ο Φερδινάρδος Β΄ ορίζει τον Κλαδά ως διοικητή της Χιμάρας²⁵. Η νίκη ήταν τόσο μεγάλη, ώστε οι επαναστάτες να υποχρεώσουν τον Οθωμανό διοικητή του Αυλώνα να πληρώνει φόρο υποτελείας 1.500 δουκάτων! Ο Κορκόδειλος Κλαδάς συνέδραμε στην απελευθέρωση της ευρύτερης περιοχής του Αυλώνα. Για μια δεκαετία περίπου, η Χιμάρα ακολούθησε μια σχετικά ανεξάρτητη πορεία²⁶. Όμως την Άνοιξη του 1492 ο νέος σουλτάνος Βαγιαζήτ Β΄ επικεφαλής 30.000 στρατιωτών επιτέθηκε και κατέλαβε την περιφέρεια της Χιμάρας. Η επιτυχία του είχε ως αποτέλεσμα να εξισλαμισθούν πολλοί πληθυσμοί των χωριών που βρίσκονταν στα ορεινά της Χιμάρας.

1.3 Προνόμια – Ηλιάς (Ιλιάζ) πασάς²⁷

Το 1518 διοικητής της επαρχίας του Αυλώνα ήταν ο Λιάζ πασάς. Ήταν εξισλαμισμένος από την Παλάσσα και το χριστιανικό του όνομα ήταν Ηλιάς. Ο Λιάζ πασάς ζήτησε βοήθεια από τον Σουλτάνο Σελήμ για να υποτάξει την περιοχή της Χιμάρας. Ο σουλτάνος διέταξε τον ναύαρχο Σινάν πασά να του την παράσχει.

Οι Χιμαραίοι που είχαν καταφύγει στα βουνά – εφαρμόζοντας τακτικές ανταρτοπολέμου – είχαν εξαντληθεί από τον πολύχρονο αγώνα. Τα δεδομένα της στιγμής

²⁴ Κ. Χατζηαντωνίου - Αθ. Κόρμαλης, *ό. π.*, σ. 16

²⁵ *DaylyThess*, «Κροκόδειλος Κλαδάς: ένας ήρωας της προεπαναστατικής ελληνικής ιστορίας», 23.1.2018, <https://www.dailythess.gr/krokodilos-kladas-enas-iroas-tis-proepanastatikis-ellinikis-istorias/> (προσπέλαση 26.5.2020)

²⁶ *Τουριστικός Οδηγός Χιμάρας*, Δήμος Χιμάρας 2006, σ. 20-21 και *Academia*, Φ. Βρακάς, *Η Ηπειρος του χτες*, σ. 8 https://www.academia.edu/25510874/%CE%97_%CE%97%CE%A0%CE%95%CE%99%CE%A1%CE%9F%CE%A3_%CE%A4%CE%A9%CE%9D_%CE%A0%CE%9F%CE%9B%CE%95%CE%9C%CE%A9%CE%9D_%CE%97_%CE%97%CE%A0%CE%95%CE%99%CE%A1%CE%9F%CE%A3_%CE%A4%CE%9F%CE%A5_%CE%A7%CE%A4%CE%95%CE%A3_15%BF%CF%82_-20%CF%82_%CE%91%CE%99%CE%A9%CE%9D%CE%91%CE%A3 (προσπέλαση 18.7.2020)

²⁷ ΠΑΠ, *ό. π.*, σ. 190

τους υποχρέωσαν να έρθουν σε επαφή με τον Λιάζ πασά. Η δημογεροντία διαπραγματεύτηκε και πέτυχε μια σειρά προνομίων, αναγνωρίζοντας όμως την οθωμανική κυριαρχία με την πληρωμή του χαρατσιού και την αποστολή ενόπλων με τη δικιά τους σημαία, όταν ο σουλτάνος θα το διέταζε²⁸. Με τον τρόπο αυτό έγινε κατορθωτός ο – προσωρινός - κατευνασμός του επαναστατικού οίστρου των Χιμαραίων²⁹.

Τα προνόμια που δόθηκαν στη Χιμάρα - μετά την κατάλυση της ιδιαίτερης πορείας της - ήταν τα εξής³⁰:

- Η επαρχία της Χιμάρας είναι ασύδοτη, απαλλαγμένη από την επίσημη οθωμανική φορολογία (χαρατσι). Ο μόνος φόρος που όφειλε να πληρώνει ήταν αυτός της σουλτανικής κυριαρχίας.
- Οι διαμάχες μεταξύ των κατοίκων θα εκδικάζονται από τη δημογεροντία. Οι αποφάσεις θα στηρίζονται στους γραπούς και άγραφους νόμους και θα εκτελούνται, οπωσδήποτε. Στη δημογεροντία συμμετέχουν οι πρόκριτοι και προεστοί των παρακάτω χωριών:
 - ο Νίβιτσα
 - ο Άγιος Βασίλειος
 - ο Λούκουβο
 - ο Κηπαρό
 - ο Χιμάρα
 - ο Δρυμάδες
 - ο Βούνος
 - ο Πικέρνη
- Οι δικαστικού περιεχομένου αποφάσεις της δημογεροντίας επικυρώνονται από τον επίσκοπο Χιμάρας (ο οποίος είχε έδρα το Βουθρωτό και υπαγόταν στη Μητρόπολη Ιωαννίνων).

²⁸ J. T. Winnifriith, *Badlands – Borderlands: a history of Northern Epirus/Southern Albania*, London 2002, στο N. Gregorič Bon, *Contested spaces and negotiated identities in Dhërmi/Drimades of Himarë/Himara area, Southern Albania*, Nova Gorica 2008, σ. 132

²⁹ Κ. Χατζηαντωνίου - Αθ. Κόρμαλης, *ό. π.*, σ. 16

³⁰ Μιλτ. Σπυρομήλιος, «Τα προνόμια της Χειμάρρας», στο: *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 1914 στο Κ. Απ. Παπαγεωργίου, «Η Ηπειρωτική επανάσταση του 1854: Η Χειμάρρα», στην: *Ηπειρωτική Εστία*, τχ. 94 (1960), σ. 117-118

- Οι Χιμαραίοι θα πρέπει να συνδράμουν στρατιωτικά την οθωμανική αυτοκρατορία, όταν καλούνταν. Το σώμα τους διοικούνταν από ντόπιους που ονομάζονται «καπεταναραίοι» και μισθοδοτούνται από τον Σουλτάνο.
- Ο εκπρόσωπος των Χιμαραίων στην Κωνσταντινούπολη συνομιλούσε απευθείας με τον σαντρατζάμη (υπουργός στρατιωτικών), για θέματα της αρμοδιότητάς του και όχι μόνον και ιδιαίτερα για όταν πρόκειται «περί πολέμου κατά της Βενετίας».
- Οι Χιμαραίοι έχουν δικαίωμα οπλοφορίας και οπλισμένοι («εν πλήρει πανοπλία») μπορούν να επισκέπτονται τις αρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Αυλώνα, το Δέλβινο και το Αργυρόκαστρο. Οι καπεταναραίοι έχουν δικαίωμα να παρουσιάζονται ένοπλοι στον εκπρόσωπο της Οθωμανικής εξουσίας στα Ιωάννινα. Μπορούν να φέρουν σπαθί (ή γιαταγάνι) σε χρυσό σελάχι με ένα ζευγάρι αργυρά πιστόλια.
- Στις αγορές του Αυλώνα και του Δελβίνου μπορούν να προσέλθουν ένοπλοι για να τακτοποιήσουν οικονομικά ζητήματα και να διαθέσουν τα προϊόντα τους, χωρίς να πληρώσουν φόρο (κουμέρκι).
- Οι Οθωμανικές αρχές υποχρεούνται να επιτρέπουν στα χιμαριώτικα πλοία ελεύθερη είσοδο και έξοδο από τα λιμάνια της Ηπείρου, δεν τα ελέγχουν, ούτε τα υποχρεώνουν να πληρώσουν φόρους.
- Στις πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των Βενετών οι Χιμαραίοι προσκαλούνται να υπηρετήσουν στον οθωμανικό στόλο με υψηλές αμοιβές.
- Οφείλουν να πληρώνουν το χαράτσι, όπως και όλοι οι Χριστιανοί, ενώ ειδικό επιπλέον φόρο πλήρωναν οι στρατιωτικοί ηγέτες.

Λίγα χρόνια αργότερα, όταν ο Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής περνούσε από τον Πάνορμο, ανανέωσε τα προνόμια³¹. Όμως στο διάβα των αιώνων η οθωμανική διοίκηση έπαψε να τα σέβεται. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα για παράδειγμα, η οπλοφορία δεν επιτρεπόταν για τους Χιμαραίους – όπως αναφέρει και ο Άγγλος συγγραφέας Έντουαρντ Λίαρ³².

³¹ Κ. Χατζηαντωνίου - Αθ. Κόρμαλης, *ό. π.*, σ. 17

³² “though its inhabitants are forbidden to bear arms”, Edw. Lear, *ό. π.*, σ. 265

Η αναγνώριση της κυριαρχίας του σουλτάνου από τους Χιμαραίους, μέσω της παροχής (ή αποδοχής) προνομίων, σήμαινε τη λήξη ενός ιστορικού κεφαλαίου. Ο αγώνας των Χιμαραίων – Ηπειρωτών υπερασπιστών του δικέφαλου παρελθόντος, της κληρονομιάς των προγόνων και του Χριστιανισμού - για τη μη υποταγή στον κατακτητή δίνει πλέον τη θέση του σε έναν νέο αγώνα που συνδυάζει τη διάθεση για αντίσταση με ταυτόχρονη τη διατήρηση των προνομίων. Αυτό το νέο κεφάλαιο θα διαρκέσει από τον 16^ο έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα³³.

Ο Π.Α.Π. διασώζει τη μαρτυρία ηλικιωμένων ντόπιων³⁴: «(...) τα προνόμια τα χορηγηθέντα τη χώρα αυτών εψηφίσθησαν επί του Σουλτάν Αμουράτου του Δ' 1622 – 1640 τη παρακλήσει Χειμαρραίου τινός αρνησίχριστου στρατηγού ευνοουμένου του, όστις κατήγετο εκ της κόμης Χειμάρρας, απόγονος ιπποτικής οικογενείας. Ούτος επιστρέψας εις την πατρίδα του, συνέλαβε σκοπόν, ίνα μεταβάλη τον εκείσε επισκοπικόν ναόν εις Μετσίτιον, αλλά επελθών ο θάνατος εματαίωσε το φανατικόν του σκοπόν. Οι συγγενείς αυτού διατηρήσαντες τη θρησκείαν των, διέμεινον εν τη Χειμάρρα, και απόγονοι αυτών εσέτι σώζονται προαγορευόμενοι Καβαλλιέριδες.».

Στο διάβα των αιώνων τα προνόμια περιορίστηκαν και ατόνησαν. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα οι 4.567 καταγεγραμμένοι (άρρηνες) κάτοικοι της Επαρχίας όφειλαν να στρατεύονται, να φρουρούν τα παράλια σε περίπτωση πολέμου και να πληρώνουν 48.000 γρόσια κατ' έτος³⁵. Όταν οι οθωμανικές αρχές έπνεαν τα λούσθια, οι 12.000 διαμένοντες στα επτά χωριά (Χιμάρα, Κηπαρό, Βούνος, Δρυμάδες, Παλάσσα, Πύλιουρη και Κούδεσι) πλήρωναν ως φόρο 16.000 φράγκα ετησίως³⁶. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και όταν αποφασίστηκε η στράτευση των Χριστιανών νέων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εκατοντάδες Χιμαραίοι προτίμησαν να ξενιτευτούν. Ένα μέρος από αυτούς κατέληξε να δουλεύει στη μεταλλουργία του Σαιν-Ετιέν (Saint-Étienne) στη Γαλλία. Οι Χιμαραίοι όμως, επέστρεψαν με την έκρηξη των Βαλκανικών Πολέμων και κατατάχθηκαν στον Ελληνικό Στρατό³⁷.

³³ Edw. Lear, *Journals of a landscape painter in Albania &c.*, London 1851, σ. 265

³⁴ ΠΑΠ, ό. π., σ. 191

³⁵ Εφημ. *Η φωνή της Ηπείρου*, αρ. φ. 399, 13.10.1900 στο: Ν. Θ. Υφαντής, «Χειμάρα: προπύργιο ελευθερίας», στο: *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1999), σ. 59-60

³⁶ R. Ruaux, *Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος*, Αθήνα χ.χ., σ. 74

³⁷ R. Ruaux, ό. π., σ. 78

Το προνόμιο ήταν ένα είδος συνολικής φορολόγησης στη θέση της καταβολής του φόρου της Δεκάτης. Η συγκεκριμένη οικονομική πτυχή των προνομίων είχε γίνει σεβαστή και μετά το τέλος της οθωμανικής κατοχής τόσο από τις ελληνικές (και αυτονομιακές) αρχές όσο και από τις ιταλικές.

1.4. Πολιορκία και απελευθέρωση του Σοποτού

Τα προνόμια του Λιάζ πασά αποτέλεσαν για τους Χιμαραίους βάση για να μπορούν να βελτιώσουν τη θέση τους απέναντι στην υπεροχή της οθωμανικής πραγματικότητας. Μετά από ένα διάλειμμα λίγων ετών επέστρεψαν στην κανονικότητα της εξεγερσιακής τους διαδρομής. Όταν το 1532 το Βασίλειο της Νεαπόλεως και οι Γενουάτες εξεστράτευσαν κατά των οθωμανικών δυνάμεων στην Πελοπόννησο οι Χιμαραίοι έπιασαν τα ορεινά περάσματα της επαρχίας και έστησαν ενέδρες. Και αυτό συνέβη παρά το γεγονός ότι δεν έλαβαν βοήθεια σε πολεμικό υλικό, την οποία δε, αιτούνταν με κάθε ευκαιρία από τη Δύση. Πολεμούσαν με όπλα που η εποχή τους τα είχε ξεπεράσει: τόξα, σπαθιά και πέτρες. Η ορμή τους είναι τέτοια που σε μια καταδρομική τους επίθεση έφθασαν ως το στρατόπεδο του Σουλτάνου – κοντά στον Πόρο της Άρτας του Αυλώνα. Έχει περάσει στην ιστορία το όνομα του Δαμιανού που κατάφερε να προσεγγίσει τη σκηνή του ίδιου του Σουλτάνου. Στην προσπάθειά του να την πυρπολήσει αιχμαλωτίζεται και οι βασανιστές του του επιφυλάσσουν έναν οδυνηρό θάνατο³⁸.

Το 1564 οι Χιμαραίοι βρίσκουν την ευκαιρία για νέο ξεσηκωμό, όταν οι Οθωμανοί προσπαθούν να περιορίσουν τα «προνόμια», απαιτώντας να πληρώνουν κεφαλικό φόρο και να μην αντιδράσουν στο παιδομάζωμα. Οι δυνάμεις του Πιαλή πασά πλήρωσαν ακριβό τίμημα από τις ενέδρες που τους έστηναν οι Χιμαραίοι στα ορεινά περάσματα.

Το 1566 ο οθωμανικός στόλος υπό τον Πιαλή πασά είχε εισέλθει στο Αδριατικό πέλαγος, ώστε να υποστηρίξει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις του σουλτάνου Σουλεϊμάν. Κατά την επιστροφή του αποβίβασε στρατιωτικές δυνάμεις με σκοπό να αναγκάσει τους Χιμαραίους να πληρώσουν τους φόρους που όφειλαν. Οι Οθωμανοί στρατιώτες επιβιβάστηκαν στα πλοία τους χωρίς να επιτύχουν την αποστολή τους. Στα τέλη του

³⁸ Κ. Χατζηαντωνίου - Αθ. Κόρμαλης, *ό. π.*, σ. 17

καλοκαιριού της ίδιας χρονιάς ο Ισπανός αντιβασιλέας της Νεάπολης και δούκας του Αλκαλά (duque de Alcalá) ήρθε σε επαφή με τους Χιμαραίους. Οι δημογέροντες υποσχέθηκαν να εξεγερθούν, αλλά ζήτησαν πυρομαχικά, πυροβόλα και έναν αξιωματικό για να καταλάβουν το κάστρο του Σοποτού³⁹.

Ο Σουλτάνος δε λησμόνησε πως θα έπρεπε να ελέγξει τη Χιμάρα. Έστειλε εναντίον της πολυπληθή στρατό που αποτελούνταν από επτά μπέηδες σαντζακιών, μαζί με τους σπάχηδες τους. Ένα μέρος της επαρχίας καταστράφηκε, αλλά οι Χιμαραίοι επιτέθηκαν στον σαντζάκμπε των Ιωαννίνων και σκότωσαν 800 στρατιώτες του⁴⁰.

Το 1570 οι Οθωμανοί εισέβαλαν στη βενετοκρατούμενη Κύπρο με δεκάδες χιλιάδες στρατιωτών. Ο τέταρτος Βενετοτουρκικός πόλεμος ξέσπασε το 1570 και διήρκησε έως το 1573. Το πρώτο έτος του πολέμου, δεκαεπτά βενετικές γαλιώτες εμφανίστηκαν στα παράλια της Χιμάρας⁴¹. Επικεφαλής του στολίσκου ήταν ο Γενικός Προβλεπτής Θαλάσσης Σεβαστιανός Βενιέρης (Sebastiano Venier)⁴², ο οποίος νωρίτερα είχε έλθει σε επαφή με τα μέλη της Δημογεροντίας της Χιμάρας και άλλους Χιμαραίους, ώστε να συμφωνηθούν οι όροι της συνεργασίας για τη στήριξη εκ μέρους της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας μιας εξέγερσης των κατοίκων εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Βενετία πρόσφερε, σε περίπτωση επιτυχίας του κινήματος⁴³:

- Διατήρηση της τοπικής αυτονομίας, της ορθόδοξης πίστης, των ηθών και εθίμων.
- Παροχή χάριτος στους καταδικασμένους από τις βενετικές αρχές.
- Εφοδιασμός με οπλισμό και άλλων αναγκαίων υλικών.
- Ελεύθερη κυκλοφορία και συναλλαγές στην επικράτεια της Βενετίας.
- Χρηματική βοήθεια για αγορά όπλων κ.ά.

Η συμβολή των δύο αξιωματούχων της Βενετίας, του Γενικού Προβλεπτή Θαλάσσης Βενιέρη και του Προβλεπτή της Κέρκυρας Τζιάκομο Κέλσι (Giacomo Celsi) στο Σοποτό, ώθησε τους Χιμαραίους να εκτιμήσουν ως σοβαρές τις προθέσεις της Γαληνοτάτης και να αποφασίσουν την υπαγωγή τους στη βενετική διοίκηση.

³⁹ J. M. Floristán, “Contactos de la Chimarra con Roma y Espana (segunda mitad s. XVI-primeras decadas s. XVII)”, στην: *Erytheia*, τχ. 38 (2017), σ. 141-142

⁴⁰ J. M. Floristán, *ό. π.*, σ. 142

⁴¹ Γαλιώτα: ελαφρύ και ταχύ πλοίο, εξέλιξη της γαλέρας. Ήταν εξοπλισμένο με 2-3 πυροβόλα στην πλώρη και υπηρετούνταν από 100 άνδρες.

⁴² Ο Βενιέρης γεννήθηκε γύρω στο 1496 και πέθανε το 1578. Μετά την πολιορκία του Σοποτού εκλέχθηκε Δόγης από την αριστοκρατία της Βενετίας.

⁴³ Κ. Χατζηαντωνίου - Αθ. Κόρμαλης, *ό. π.*, σ. 17

Γενικότερος σκοπός της «Γαληνοτάτης Δημοκρατίας» ήταν να εξεγερθούν οι Έλληνες και ειδικότερα οι Ηπειρώτες, ώστε να λειτουργήσουν ως αντιπερισπασμός προς τις σουλτανικές δυνάμεις που ήδη βρίσκονταν σε πόλεμο με τη Βενετία. Οι Ηπειρωτικοί πληθυσμοί ήταν όμως επιφυλακτικοί. Και αυτό, διότι η συμπεριφορά του βενετικού στόλου στους παραθαλάσσιους πληθυσμούς ήταν χειρότερη από εκείνη των Οθωμανών. Εξαίρεση αποτέλεσαν οι Χιμαραίοι που ωθήθηκαν στο να επιτεθούν στις οθωμανικές αρχές των γειτονικών περιοχών. Οι Βενετοί το κατόρθωσαν, αφού πρώτα χρησιμοποίησαν διάφορες ανήθικες μεθόδους για να τους πείσουν: χρηματισμούς και μηχανοραφίες⁴⁴. Η εξέγερση των Ηπειρωτών δε θα μπορούσε να εδραιωθεί χωρίς να εξουδετερωθεί η έδρα της οθωμανικής στρατιωτικής κυριαρχίας στην περιοχή. Από το κάστρο του Σοποτού οι Τούρκοι κρατούσαν υποτελή τη Χιμάρα και απειλούσαν και την ίδια την Κέρκυρα.

Στις 10 Μαΐου 1570 αντιπρόσωποι των επαναστατών από τα χωριά Χιμάρα, Βούνος, Δουκάτες και Πύλιουρι παρέδωσαν στις βενετικές αρχές της Κέρκυρας, «έγγραφο δήλωση υποταγής και συνεργασίας»⁴⁵. Το κείμενο σώζεται στην ιταλική μετάφρασή του (από το ελληνικό πρωτότυπο κείμενο και γράφει τα εξής⁴⁶: «Alli nobelissimi et gloriosissimi Signori Generali et Provveditor et bailo et Consiglieri, Signori nobeli et Reggimento.

Facciamo reverential, noi vostri schivi Cimeriotti, Vugnotes et Ducates. Confessemo per le cose de la nostra Antigua patria, come erano quelli a li piedi vostri et a la vostra bandier, cosi volemo morir et noi come si attroviamo con le arme in mano, con la forza del grande Iddio, con la ventura de li signori; et Iddio dia vittori ali Christian, che vada il Signor Dose a tuor perdon a Santa Soffia a Costantinopoli. Et la villa di pigliorei e anco ella al commando de li signori.

Adi X Maggio 1570»⁴⁷.

⁴⁴ ΠΑΠ, *ό. π.*, σ. 200

⁴⁵ Ι. Κ. Χασιώτης, «Η επανάσταση των Χιμαριωτών στα 1570 και η άλωση του Σοποτού», στην: *Ηπειρωτική Εστία*, τχ. 196-7 (1968), σ. 269

⁴⁶ Archivio di Stato di Venezia, Capi del Consiglio dei Dieci, Parti Secrete, Registro IX, φ. 1262 στο Ι. Κ. Χασιώτης, *ό. π.*, σ. 269

⁴⁷ Σε επανα-μετάφραση του Γ. Παπαγιαννόπουλου: «Στους ευγενέστερους και ενδοξότατους Στρατηγούς και Προβλεπτή και στο βαίλο και Σύμβουλους, τους ευγενείς άρχοντες και Σύνταγμα. Σεβόμαστε, είμαστε οι σεμνοί σας Χιμαριώτες, Βουνιώτες και Δουκάτες. Θα ομολογήσουμε για τα πράγματα (που συμβαίνουν) στην Παλαιά πατρίδα μας, όπως ήταν αυτά, μπροστά στα πόδια σας και τη σημαία σας, έτσι θα πεθάνουμε και εμείς όταν βρεθούμε με τα όπλα στο χέρι, με τη δύναμη του μεγάλου

Λίγο αργότερα, αντιπροσωπεία από εξήντα περίπου εκπροσώπους των επτά κύριων χωριών της Χιμάρας (Χιμάρα, Βούνος, Δουκάτες, Πύλιουρι, Ηλιάτες, Δρυμάδες και Παλάσσα) κατέφθασαν στην Κέρκυρα. Δήλωσαν και διά ζώσης στις αρχές της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας στην Κέρκυρα την απόφασή τους να εκδιώξουν την οθωμανική εξουσία και να την αντικαταστήσουν με τη βενετική.

Τη νύχτα της 31^{ης} Μαΐου του 1570, ο Βενιέρης πραγματοποίησε προσωπική αναγνώριση της περιοχής του Σοποτού, συνοδευόμενος από τέσσερα άλλα άτομα μεταξύ των οποίων, ο μηχανικός Φιουμιτσέλο (Giacomo Fiumicello), ο οποίος αποτύπωσε σε σχέδια την περιοχή και το κάστρο. Είχε προηγηθεί τον Απρίλιο του 1570 μία ανεπιτυχής προσπάθεια υπό τον Προβλεπτή της Κέρκυρας Τζιάκομο Κέλσι. Σε αυτήν τους «στρατιώτες» της Κέρκυρας διοικούσε ο Θωμάς Μουζάκης, ενώ ο διοικητής του Λόχου των Ελλήνων Ιπέων, Προγόνης Σινάτης, είχε αναλάβει να κινητοποιήσει τους Χιμαραίους. Ο τελευταίος πιθανολογείται πως καταγόταν από το χωριό «Προγονάτοι» που βρίσκεται βορειοανατολικά της Χιμάρας. Η άσχημη κατάληξη της επιχείρησης οφείλεται στην κακή οργάνωσή της αλλά και στην ασύντακτη επίθεση των ενθουσιωδών εθελοντών της Κέρκυρας⁴⁸.

Την κύρια προσπάθεια άλωσης του Σοποτού επόπτευε ο Βενιέρης. Ο συνταγματάρχης Κρέμα (colonello Nadal da Crema) είχε αναλάβει να συντονίσει το σύνολο των στρατιωτικών σχηματισμών που θα δρούσαν στο βενετικό στρατόπεδο. Κατά την προετοιμασία για την αναχώρηση του στόλου, οι Κερκυραίοι είχαν εκδηλώσει την έντονη αγαλλίασή τους για την επιχείρηση την οποία και θεωρούσαν ως την έναρξη της απελευθέρωσης τμήματος της ηπειρωτικής Ελλάδας.

Όσοι Χιμαραίοι είχαν καταφύγει στην Κέρκυρα οπλίστηκαν με αρκεβούζια⁴⁹. Με δύο γαλέρες που φορτώθηκαν με πολεμικό υλικό στάλθηκαν στις απέναντι ακτές. Οι Χιμαραίοι είχαν επιφορτιστεί με την κήρυξη της επανάστασης, τον γενικό ξεσηκωμό και τη στρατολόγηση άλλων Ηπειρωτών. Η πρώτη τους αποστολή σε σχέση με το Σοποτό αφορούσε τον αποκλεισμό του, μέσω της φρούρησης των περασμάτων, ώστε να φτάσουν

Θεού, με την τύχη των αρχόντων, και ο Θεός να δώσει τη νίκη στους Χριστιανούς, ο κύριος Δόγης να πάει στην Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη. Και η πόλη των Πυλιουραίων υπό τη διοίκηση των αρχόντων. Μάιος 1570»

⁴⁸ Ι. Κ. Χασιώτης, *ό. π.*, σ. 268

⁴⁹ Αρκεβούζιο: βαρύ εμπροσθογεμές τυφέκιο. Το βόλι του διαπερνούσε τις πανοπλίες της εποχής. Χρησιμοποιήθηκε κατά τον 15^ο και 16^ο αιώνα.

ενισχύσεις και εφόδια στους πολιορκούμενους. Πράγματι, δύο φορές απέκρουσαν απόπειρες των οθωμανικών δυνάμεων να ενισχύσουν τους πολιορκούμενους και κατάφεραν να ελέγξουν όλη την περιφέρεια. Θα πρέπει να καταγραφεί πως τις δυνάμεις των Χιμαραίων συνέδραμαν και ένοπλοι από το Λούκουβο και το Πικέρνι. Οι υπόλοιπες δυνάμεις που συμμετείχαν στην πολιορκία του κάστρου του Σοποτού επιβιβάστηκαν «σε εννιά γαλέρες, πέντε “φούστες”⁵⁰, που εξοπλίστηκαν στην Κέρκυρα για να ενισχύσουν τους Βενετούς στον πόλεμο και μερικά ακόμη μικρότερα πλοία»⁵¹.

Η πολιορκία του κάστρου του Σοποτού άρχισε στις 7 ή 8 Ιουνίου του 1570. Μέσα σε ένα τριήμερο επιτεύχθηκε η κατάληψη του φρουρίου. Η φρουρά του που αποτελούνταν από Τούρκους και Αλβανούς μουσουλμάνους είχε υποστεί σοβαρές απώλειες, μεταξύ των οποίων ήταν και ο διοικητής των οθωμανικών δυνάμεων Κοζά (Coza). Εν τέλει, το βράδυ της 9^{ης} προς 10 Ιουνίου η οθωμανική φρουρά εγκατέλειψε το κάστρο. Όμως, δε διασώθηκε, καθώς έπεσε στις ενέδρες των Χιμαραίων επαναστατών.

Κατά την πολιορκία του Σοποτού η Βενετία χρησιμοποίησε στις στρατιωτικές της δυνάμεις αποκλειστικά Έλληνες. «Στρατιώτες» μεταφέρθηκαν στις Ηπειρωτικές ακτές από την Κέρκυρα και ήταν στην υπηρεσία της όπως και μια χιλιάδα ένοπλων Χιμαραίων. Διοικητής των τελευταίων ήταν ο Εμμανουήλ Μουρμούρης από το Ναύπλιο. Στους «στρατιώτες» άνηκαν εξήντα ιππείς υπό τον Ιππότη Θωμά Μουζάκη ογδόντα πεζοί υπό τον Πέτρο Λάντζα που συμμετείχε και με δικό του πλοίο όπως και δώδεκα ευγενείς της Κέρκυρας με εκατόν πενήντα υπονομευτές υπό τον Χριστόφορο Κοντοκάλη που μάλιστα ανέλαβαν την προσωπική φρούρηση του Βενιέρη όπως και αρκετοί άλλοι⁵².

Μετά την άλωση του Σοποτού δήλωσαν συμμετοχή στην πολεμική προσπάθεια και άλλα χωριά της περιοχής: «Ισολάτες» (Σουλάτες ή Ζουλάτες), «Βούνεσι» (Βούνος), «Βάκανι» ή «Vacani» (sic), «Κλαπερό» (Κηπαρό), το Κούδεσι, η «Ορέσα», η Νίβιτσα κ.ά. Ο Μουρμούρης ανέλαβε τη διοίκηση του κάστρου του Σοποτού. Έλαβε τον τίτλο του κυβερνήτη (governator) και είχε «βοηθούς δύο Ιταλούς στρατιωτικούς, τον

⁵⁰ Φούστα (ελληνική εκδοχή): πλοίο κωπήλατο, ιστιοφόρο και ευκίνητο. Έμοιαζε με τη γαλιώτα, αλλά ήταν ελαφρύτερο, μικρότερο και ταχύτερο.

⁵¹ C. Campana, *Historie del Mondo*, Pavia 1598, σ. 51-52, Ι. Κ. Χασιώτης, *ό. π.*, σ. 273 και *Tà πάντα ρεί*, «Τα γεγονότα τα πολεμικά του 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα», 06.12.2019, <http://www.tapantareinews.gr/2019/12/15-16.html> (προσπέλαση 13.6.2020)

⁵² Καταγράφονται και άλλοι «στρατιώτες»: Μανόλης Μπλέσης, Ιωάννης Βαρβάτης, Κόντος Βαρβάκης κ.ά. στο Ι. Κ. Χασιώτης, *ό. π.*, σ. 272

Bernardino Benzone, διοικητή πενήντα ανδρών, και τον Tommaso Adamo με εκατό άνδρες» και πυροβόλα.

Η Βενετία δυσκολευόταν να κυριαρχήσει στο θαλάσσιο χώρο μεταξύ Κέρκυρας και Ηπειρωτικής ακτής. Η Κασσιώπη και ο Βουθρωτός ήταν βάσεις του οθωμανικού στόλου. Ο Πάνορμος⁵³ χρησιμοποιούνταν περιστασιακά για τη μεταφορά οθωμανικών στρατευμάτων, όπως αυτή της επιβίβασης 500 σπαχήδων που θα αντικαθιστούσαν απώλειες από τις στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Κύπρο. Από τα συγκεκριμένα λιμάνια οι ενεδρεύοντες Οθωμανοί καταδίωκαν βενετικά σκάφη και ενίοτε τα αιχμαλώτιζαν μαζί με τα πληρώματά τους⁵⁴. Ο Σοποτός παρέμεινε εκτός οθωμανικής κυριαρχίας μόνο για ένα έτος. Το 1571, ο ναύαρχος του οθωμανικού στόλου Αλή πασάς αποβίβασε 1.500 γενίτσαρους και σπαχήδες. Αυτή η δύναμη – αν και υπέστη μεγάλες απώλειες – ήταν αρκετή να ανέβει στα τείχη και να εκπορθήσει το κάστρο.

Όμως η ναυμαχία της Ναυπάκτου (7 Οκτωβρίου 1571) και η καταστροφή του Οθωμανικού στόλου αναπτέρωσε τις ελπίδες των υπόδουλων Ελλήνων. Στις 15 Μαρτίου 1572, ο μητροπολίτης Τιμόθεος (μητροπολίτης Δαλματίας, Ιταλίας, Απουλίας, Αμβρακίας, Βασιλικάτων, Καλαβρίας, Σικελίας και Μάλτας) έστειλε επιστολή προς τον πάπα Πίο Ε΄. Σε αυτήν προτείνει συμμαχία των χριστιανικών δυνάμεων της Δύσης κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στο σχέδιό του συμπεριλαμβάνονται οι Χιμαραίοι οι οποίοι θα έπρεπε να επιτεθούν και να καταλάβουν την περιοχή των Ιωαννίνων και από εκεί να κατευθυνθούν προς την Καστοριά. Τέλος, στην Έδεσσα θα ενώνονταν με τον χριστιανικό στρατό που θα είχε αποβιβαστεί στο Δυρράχιο και θα έφτανε εκεί μέσω Αχρίδας – Μοναστηρίου⁵⁵. Στο μεταξύ οι Χιμαραίοι εκπλήρωναν τον γενικό πόθο απελευθερώνοντας τις περιοχές του Αργυροκάστρου και του Δέλβινου. Ο ένοπλος αγώνας είχε ήδη προδοθεί από τους Βενετούς, οι οποίοι είχαν υπογράψει μονομερή συνθήκη ειρήνης με τους Τούρκους, «αδειάζοντας» τους ντόπιους επαναστάτες αλλά και τους δυτικούς συμμάχους τους.

⁵³ Πάνορμος, λιμνή της Ηπείρου παρά το ακρωτήριο Ρίον, επίγειον του Ωρικού στο Ι. Σ. Βουτυράς, *Λεξικόν ιστορίας και γεωγραφίας*, Κωνσταντινούπολη 1888, σ. 66

⁵⁴ ΠΑΠ, *ό. π.*, σ. 202

⁵⁵ J. M. Floristán, “Contactos de la Chimarra con Roma y Espana (segunda mitad s. XVI-primeras decadas s. XVII)”, στην: *Erytheia*, τχ. 38 (2017), σ. 142 και *Ελεύθερη ζώνη*, Απ. Βακαλόπουλος, «Η απήχηση της Ναυμαχίας του Ναυπάκτου (1571)», 24.3.2011 στο: <http://www.elzoni.gr/html/ent/812/ent.7812.asp> (προσπέλαση 18.6.2020)

1.5. Οι Χιμαραίοι προσφεύγουν για βοήθεια στην Ισπανική Μοναρχία

Κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα, εκτιμάται πως τρεις ορεινές περιοχές της Ελλάδας εκδήλωναν με επαναστατικό τρόπο την εναντίωσή τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι δύο βρίσκονταν στην Ήπειρο και ήταν η Χιμάρα με την περιοχή μεταξύ Ιωαννίνων και Άρτας και η τρίτη στην Πελοπόννησο η Μάνη. Και οι τρεις βρίσκονταν στον δυτικό άξονα – προσβλέποντας σε στρατιωτική βοήθεια από τη Δύση, ήταν δυσπρόσιτες αλλά παράλληλα είχαν επαφή με τη θάλασσα⁵⁶.

Ειδικά για τη Χιμάρα, η Ισπανία άρχισε να δείχνει το ενδιαφέρον της από πολύ νωρίς. Ήδη το 1481, ο βασιλιάς Φερδινάνδος Β΄ της Αραγωνίας (Fernando II de Aragón) έδωσε τη βοήθειά του στον Κορκόνδειλο Κλαδά. Δεκαεννέα χρόνια αργότερα οι Ισπανοί βοήθησαν τους Ενετούς στην κατάληψη της Κεφαλονιάς. Μετά το 1532, αρχίζουν οι έγγραφες επαφές μεταξύ Χιμάρας και Ισπανών μέσω του βασιλείου της Νεαπόλεως. Από τα γραπτά γίνονται γνωστές οι διαχρονικές προθέσεις των Χιμαραίων: εξέγερση εναντίον του Οθωμανού κατακτητή. Οι κάτοικοι των Κεραύνιων ορέων ζητούν όπλα, πυρομαχικά, κατασκευή οχυρώσεων έως και αξιωματικούς⁵⁷.

Η Ισπανία του 16^{ου} αιώνα είναι ένα κράτος στη μεγαλύτερη ακμή του. Κατέχει – μεταξύ πολλών άλλων - ολόκληρη τη νότια Ιταλία και βρίσκεται απέναντι από τη Χιμάρα. Την περίοδο αυτή, η Βενετία χάνει σημαντικές κτήσεις της σε εδάφη που είχε αποσπάσει από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και που πλέον καταλαμβάνει η Οθωμανική. Από το 1556, βασιλιάς της Ισπανίας (και της Νεάπολης και της Σικελίας) ήταν ο Φίλιππος Β΄. Ο Ισπανός μονάρχης στο πλαίσιο της πολιτικής επέκτασής του στη Μεσόγειο αποπειράθηκε όχι απλώς να αντικαταστήσει τη Βενετία αλλά και να τεμαχίσει ή ίσως και να διαλύσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Προέτρεψε τον Ιωάννη τον Αυστριακό (don Juan de Austria ή Ritter Johann von Österreich) να υποστηρίξει μια εξέγερση στην «Κάτω Ελλάδα» (“Baja Grecia”), δηλαδή την Ήπειρο και τη Μακεδονία⁵⁸. Σε αυτή την επανάσταση οι κεφαλές εκ μέρους των Ελλήνων θα ήταν ο

⁵⁶ J. M. Floristán Imízcoz, “«Bizancio después de Bizancio»: la herencia imperial de Constantinopla y la política exterior de los Austrias Españoles (1517-1621)”, στο: *Baetica Renascens*, V. II (2014), σ. 870

⁵⁷ J. M. Floristán, “Contactos de la Chimarra con el Reino de Napoles (s. XIV–com. XVII)”, στα: *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τχ. 30 (1992), σ. 144

⁵⁸ J. Floristán, “Relación del viaje de Antonio de Echávarri al Chimarra (Himarë) en el cerano de 1575”, στην: *Erytheia*, τχ. 38 (2017), σ. 183-184, Ι. Χασιώτης, «Ο Αρχιεπίσκοπος Αχρίδος Ιωακείμ και οι συνωμοτικές κινήσεις στη Βόρειο Ήπειρο (1572 – 1576)», στα: *Μακεδονικά*, τχ. ΣΤ΄ (1965), σ. 244

Αρχιεπίσκοπος Αχρίδας Ιωακείμ και οι Αργυροκαστρίτες Μάνθος Παπαϊωάννου ή Παπαγιάννης και Πάνος Κεστόλυκος⁵⁹. Ο Ιωάννης ο Αυστριακός ήταν ήδη γνωστός ως ο αρχηγός του ενιαίου στόλου Ισπανίας, Βατικανού και Βενετίας της Ιεράς Συμμαχίας (Sacra Liga) που νίκησε το 1571 τους Οθωμανούς στη ναυμαχία των Εχινάδων – γνωστή και ως «ναυμαχία του Ναυαρίνου»⁶⁰.

Οι πρώτες γραπτές επαφές των Χιμαραίων με την Ισπανία που μας είναι γνωστές λαμβάνουν χώρα περί το 1530. Ζητούν να γίνουν υπήκοοι του Ισπανού βασιλιά, αλλά ταυτόχρονα να ενισχυθούν χρηματικά για τις οχυρώσεις τους, να τους δοθούν αρκεβούζια και άλλα στρατιωτικά είδη για να εξοπλιστούν, ζητούν και αξιωματικούς για να τους καθοδηγούν. Οι Ισπανοί τους χορήγησαν μέρος της βοήθειας που αιτούνταν και για αντάλλαγμα απαίτησαν πληροφορίες για τις κινήσεις των οθωμανικών στρατευμάτων. Από τις πηγές συνάγεται το συμπέρασμα πως οι Ισπανοί είδαν με καλό μάτι την προοπτική να θέσουν την επαρχία στην κυριαρχία τους.

Η χρονική περίοδος που συμβαίνουν αυτά θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ευνοϊκή, καθώς το 1532 ο Γενοβέζος Ανδρέας Ντόρια πήρε από τους Οθωμανούς τα κάστρα της Κορώνης, της Πάτρας, του Ρίου και του Αντιρίου. Η ισπανική μοναρχία είχε εντάξει στα σχέδιά της την αντιπαράθεση με τους Οθωμανούς στην ίδια τη χερσόνησο του Αίμου⁶¹. Το ίδιο έτος οι Χιμαραίοι στέλνουν επιστολές, γραμμένες και αυτές στα ελληνικά, στο δον Αλφόνσο μαρκήσιο της Αρτιπάλδα (Don Alfonso Granai Castriota, Marquis de Atripalda)⁶². Του ζητούν βοήθεια τόσο για να αντιμετωπίσουν τους

⁵⁹ «καί εύγενέστατος αρχών κήρης Μάνθου, υιός παπα Ιω(ά)ννη», Επιστολή της 1^{ης} Ιουνίου 1576, αρχιεπισκόπου Αχρίδος Ιωακείμ (την συνυπογράφουν και οι μητροπολίτες Βελεσού Φώτιος, Καστοριάς Σωφρόνιος και Βελλαγράδων Νεκτάριος) προς τον Ιωάννη τον Αυστριακό στο Ι. Χασιώτης, *ό. π.*, σ. 252

«οί δυο Ήπειρώτες χαρακτηρίζονται ως “Ελληνες αντιπρόσωποι τής σκλαβωμένης Ελλάδας και Αλβανίας (embajadores griegos de la baja Grecia y Aluania)», Ι. Χασιώτης, *ό. π.*, σ. 241

⁶⁰ Γνωστή αλλιώς και ως «ναυμαχία της Ναυπάκτου ή του Λεπάντο»

⁶¹ J. M. Floristán, “Los contactos de la Chimarra con el reino de Napoles durante el siglo XVI y comienzos del XVII, I”, στην: *Erythea* τχ. 11-12 (1990-91), σ. 117

⁶² Ο Αλφόνσος υπήρξε στρατηγός του ισπανού βασιλιά Κάρολου Ε΄ και φεουδάρχης του Κοπερτίνο. Κατά μια εκδοχή ήταν εγγονός του Γεώργιου Καστριώτη κατά μια άλλη εγγονός του βυζαντινού άρχοντα Βρανά που ήταν επικεφαλής του στρατού του Καστριώτη. Στις 13 Σεπτεμβρίου 1513, ο (ελληνικής καταγωγής) Αντώνιο ντε Φεράρις Γκαλατέο έστειλε μια επιστολή στον αδερφό του Αλφόνσου, Πύρρου. Σ’ αυτή, μεταξύ άλλων, του γράφει: «Proavus tuus, vir strenuus et nulli ceterum Macedonum inferior, quanta adverus Turcas gesserit eum Georgio Castriota viro omnium strenuissimo et Heroe nostri temporis, tota Macedonia testis est, nec non totum hoc Regnum.» (μετ.: Ο παπούς σας, ένας ενεργητικός άντρας, δεν είναι κατώτερος από τους υπόλοιπους Μακεδόνες, (...) ο Γεώργιος Καστριώτης ένας γενναίος διοικητής και ήρωας της εποχής μας, σε ολόκληρη τη Μακεδονία (...)), D. Colucci, “Antonio De Ferrariis ditto il Galateo”, *Binascenza Salentina*, τχ. 5 (1937), σ. 107 στο: <https://www.yumpu.com/it/document/read/16178758/rs37-antonio-de-ferrariis-cap-ipdf-culturaseriviziit>

Οθωμανούς, όσο και για να διαμεσολαβήσει με προβλήματα που ανακύπτουν με τους Βενετούς.

Παρόμοια γραπτά μνημεία έχουν σωθεί και μετά το έτος 1566. Αρχικά απευθύνονται στον Κερκυραίο Ιωάννη Θωμά Σαϊέτα (Juan Tomás Saeta ή Giovan Thomaso Saietta)⁶³. Ο Σαϊέτας είχε αναλάβει να διευθύνει ένα δίκτυο συλλογής πληροφοριών για τις κατεχόμενες από τους Οθωμανούς περιοχές. Μεταξύ άλλων, γίνονται συνεχείς υπολογισμοί για τον αριθμό των εν δυνάμει ανδρών που θα μπορούσαν να συμμετάσχουν σε έναν πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁶⁴. Τα στοιχεία του Κερκυραίου Σαϊέτα είναι σημαντικά. Μεταξύ άλλων συνέταξε μια αναφορά για όλη την περιοχή της Χιμάρας όπου εκτός από τα γεωγραφικά στοιχεία, τη δύναμη των ανδρών και τα χαρακτηριστικά τους, διευκρινίζει τις δύο περιοχές της Χιμάρας που έχουν διαφορετικά εθνογλωσσικά χαρακτηριστικά⁶⁵.

Στις 7 Μαρτίου 1573 οι Βενετοί θα υπογράψουν στην Κωνσταντινούπολη μια ταπεινωτική συμφωνία με τους Οθωμανούς⁶⁶. Πληρώνουν 300.000 δουκάτα ως αποζημίωση στους Οθωμανούς και χάνουν την Κύπρο και μέρος της Δαλματίας. Οι Χιμαραίοι θα μείνουν ξανά μόνοι και οι «Βενετοί θα χάσουν έκτοτε και τη συμπάθεια των ελληνικών πληθυσμών, καθώς αυτοί θα συνεχίσουν τις προσπάθειες οργάνωσης εστιών αντίστασης, στρεφόμενοι ξανά προς τη βοήθεια του Ισπανού βασιλιά»⁶⁷.

Το 1574, και μετά την ήττα της Ισπανίας στην Τυνησία, ένας Κερκυραίος ιππότης της Μάλτας, ο Juan Barelli, εκπόνησε ένα σχέδιο «κατάκτησης της Ελλάδας». Σε αυτό, τον αρχικό ρόλο θα είχαν οι Χιμαραίοι οι οποίοι υπολόγιζε ότι θα λάμβαναν μέρος με 8.000 – 10.000 στρατιώτες. Στο προαναφερθέν σχέδιο ο Βαρελής, προφανώς

(προσπέλαση 11.07.2020), Musei Puglia, “Castello di Copertino”, <https://musei.puglia.beniculturali.it/en/musei/castello-copertino/> (προσπέλαση 11.07.2020), ANXA, A. de Bernar, “Gallipoli cinquecentesca – Alfonso Granai Castriota”, <http://www.anxa.it/pages/archivio/6--novembre-2003/gallipoli-cinquecentesca--alfonso-granai-castriota.html> (προσπέλαση 12.7.2020), Fr. Bethencourt & Fl. Egmond, *Correspondence and Cultural Exchange in Europe: 1400-1700*, Cambridge 2007, σ. 309 και G. Varriale, «El Marqués de Atripalda y su red de espías», στο: *Archivo de la Frontera*, (2011), σ. 4-13

⁶³ Equipo CEDCS “Giovan Thomaso Saietta: Avisos de Corfú de 1561” στο: *Archivo de la Frontera*, 2019

⁶⁴ J. M. Floristan Imizcoz, “Los contactos de la chimarra con el Reino de Napoles durante el siglo xvi y comienzos del xvii, II”, στην: *Erytheia*, τχ. 13 (1992), σ. 53–87.

⁶⁵ AGS E1056 Fs.2 y 7. «Descripción de los lugares que están alderredor dela Ciudad de la Çimarra» στο J. M. Floristan Imizcoz, “Los contactos de la chimarra con el Reino de Napoles durante el siglo xvi y comienzos del xvii, II”, στην: *Erytheia*, τχ. 13 (1992), σ. 72–81.

⁶⁶ Ι. Χασιώτης, *ό. π.*, σ. 239

⁶⁷ «Από την Άλωση μέχρι την συνθήκη της Βενετίας, Οι τρεις τουρκοβενετικοί πόλεμοι (1453-1573)» στο: http://edume.myds.me/00_0070_e_library/10003/1009/08_documents/t08_k01.pdf (προσπέλαση 3.7.2020)

ενσωματώνοντας παλαιότερες προτάσεις των ίδιων των Χιμαραίων, θα έπρεπε να ηγείται ένας αξιωματικός που θα έστελνε το στέμμα της Ισπανίας μαζί με 30 – 40 γαλέρες που θα δρούσαν επικουρικά στην απελευθέρωση του Αυλώνα⁶⁸.

Φαίνεται πως η Ισπανία λάμβανε σοβαρά υπόψη το ενδεχόμενο μιας συνολικής αντιπαράθεσης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το θέρος του 1575, στάλθηκε στη Χιμάρα ο βασκικής καταγωγής λοχαγός Αντώνιο ντε Εχάβαρι (capitan Antonio de Echánarri). Σύμφωνα με τις έγγραφες οδηγίες που είχε, η αποστολή του ήταν η συλλογή γενικών πληροφοριών που αφορούσαν τον τόπο, τον πληθυσμό, τις στρατιωτικές δυνατότητες και το πνεύμα του, αλλά και τις δυνάμεις των Οθωμανών, τις δυνατότητες άμυνας και ενίσχυσης των δυνάμεών του κλπ⁶⁹. Η ισπανική μοναρχία εκτιμά πως η πρόθεση αλλά και οι δυνάμεις των Ελλήνων είναι στο κατάλληλο σημείο για να βοηθηθούν στην αποτίναξη της οθωμανικής δεσποτείας. Στην κίνηση συμμετέχουν δεκάδες προσωπικότητες του ελληνισμού, λαϊκοί και ιερωμένοι⁷⁰. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί πως το ίδιο έτος η Ισπανία θα πτωχεύσει και θα ηττηθεί στις Κάτω Χώρες.

Με φρεγάτα που διαθέτει κατόπιν εντολής του Φίλιππου Β΄ ο κυβερνήτης του Λουπίου⁷¹ Ντε Γκενάρο ο Εχάβαρι έπλευσε προς τις απέναντι ακτές. Συνταξιδιώτες του ήταν ο Μάνθος Παπαγιάννης, ο Ιωάννης Αλέξης Ζάχνας και ο γιος του Νικόλας καθώς και ο Ανδρέας Μουζάκης. Η κατάσταση στη Χιμάρα ήταν άσχημη και για αυτό τελικά οι Παπαγιάννης και Μουζάκης αποβιβάστηκαν στην Κέρκυρα για να πάνε στη συνέχεια προς το Πωγώνι και το Αργυρόκαστρο ενώ ο Εχάβαρι παρέμεινε στη Χιμάρα. Στην περιοχή βρίσκονταν χιλιάδες πεζικάριοι και ιππείς του Οθωμανικού στρατού, αλλά φαίνεται πως οι Χιμαραίοι έλεγχαν την περίμετρο του κάστρου του Σοποτού.

Ο Εχάβαρι συντάσσει μια αναφορά στην οποία εκφράζεται ευμενώς για τη στρατιωτική αξία του ανάγλυφου της παραλιακής ζώνης από τον Αυλώνα (βόρεια) ως το

⁶⁸ J. M. Floristán, “Felipe II y la empresa de Grecia tras Lepanto (1571-1578)”, στην: *Erytheia*, τχ. 15 (1994), σ. 155 - 190

⁶⁹ J. M. Floristán, *ό. π.*, σ. 155-190

⁷⁰ «περισσότερα από σαράντα άτομα είχαν πραγματοποιήσει σύσκεψη με πρωτοβουλία του Παπαγιάννη και του Κεστόλικου», “Haçen relación particular del tratado que | tenían hecho enaquellas prouinçias / contra el Turco y que ya tenían conuocados / al arcob(is) po de la baxa Grecia en mas de 40 / hombres” και «"Όσα είπεν και θέλει σου είπει, λόγια ειδικά του δέν είναι: πολλών ανθρώπων λόγοι είναι, αρχιερέων, ιερέων και άλλος κοινός λαός..», Ε 1 0 7 4, άριθ. 109, στίχ. 26-27, Ι. Χασιώτης, *ό. π.*, σ. 241, 250 & 247

⁷¹ Lecce (Λέτσε): οι Έλληνες της περιοχής την αποκαλούν ως σήμερα με το όνομα Λουπίου που προέρχεται από την αρχαία της ονομασία: Λουπίαι. Βλέπε και G. Rohlfs, *Toponomastica greca nel Salento*, Fasano di Puglia 1964, σ. 13 - 15

Βουθρωτό (νότια). Για την επιτυχία της πρώτης φάσης του όλου εγχειρήματος προτείνει την κατάληψη τεσσάρων σημείων με υψηλή στρατιωτική αξία: Δυρράχιο Αυλώνας, Δέλβινο και Ιωάννινα. Ο απεσταλμένος της ισπανικής μοναρχίας στέκεται ιδιαίτερα στην οροσειρά των Κεραύνιων. Κρίνει πως προσφέρεται για επιτυχή άμυνα, ενώ μέσω της θάλασσας μπορεί να επιτευχθεί η ενίσχυση των επαναστατών. Για την εξασφάλιση του συνόλου του χώρου θα είναι αναγκαίο ο έλεγχος των κάστρων του Σοποτού και του Αυλώνα. Αισιόδοξος εμφανίζεται και στο θέμα της πολεμικής αξίας των κατοίκων αλλά και του συνόλου των ανδρών που είναι δυνατόν να στρατευθεί και το οποίο μπορεί να ξεπεράσει τις 5.000 και να φτάσει τις 6.000.

Οι ίδιοι οι Χιμαραίοι αγωνιούν να πείσουν (και) τους Ισπανούς να τους συνδράμουν. Για να γίνουν απόλυτα πιστευτοί, ως προς τις προθέσεις τους, προτείνουν να μετοικήσουν οι οικογένειές τους στην Απουλία ως όμηροι. Βέβαια, αυτή η πρόταση εμπεριέχει και τη σκέψη όχι μόνον της εξασφάλισης των παιδιών, των γυναικών και των ηλικιωμένων, αλλά και της δημιουργίας ενός πεδίου μάχης ελεύθερου από αμάχους.

Την ίδια εποχή με τον Εχάβαρι – Ιούλιος 1575 - ο Χουάν Αντρέα Τέγκνα (Juan Andrea Tegna) γράφει μια έκθεση για τη Χιμάρα στην οποία περιγράφεται η κατάσταση των Χιμαριωτών απελπιστική. Το 1577 σημειώνεται νέα ένοπλη κινητοποίηση. Υπό την καθοδήγηση του Κερκυραίου διοικητή της Πάργας, Πέτρου Λάνζα, επιτίθενται κατά της φρουράς του κάστρου του Σοποτού. Οι Οθωμανικές δυνάμεις αντεπιτέθηκαν από ξηράς και θαλάσσης και κατάφεραν να προκαλέσουν μεγάλες καταστροφές.

Εν τέλει, μετά και τη μυστική συμφωνία Φιλίππου Β΄ και Μουράτ Γ΄ οι Χιμαραίοι κατανοούν πως για μια ακόμα φορά ο ξένος παράγοντας ακολουθεί τα συμφέροντά του και όχι τη φωνή εκείνων που αποζητούν βοήθεια. Παρ' όλες τις δυσμενείς εξελίξεις οι Χιμαραίοι επιζητούν να αποκαταστήσουν την επικοινωνία μέσω του Πάπα Γρηγορίου ΙΓ΄. Βέβαια, έως τις αρχές του 17^{ου} αιώνα, οι εξελίξεις θα σβήσουν και τις τελευταίες ελπίδες τους⁷².

Είναι χρήσιμο να υπογραμμίσουμε πως, αν και οι Οθωμανοί κατάφεραν να επανακαταλάβουν τον Σοποτό, τον Ιούνιο του 1576 οι Χιμαραίοι με τη βοήθεια των

⁷² J. M. Floristán, “Contactos de la Chimarra con el Reino de Napoles (s. XIV – com. XVII)”, στα: *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τχ. 30 (1992), σ. 145

Ισπανών κατέστρεψαν το κάστρο και είχαν τη διάθεση να προχωρήσουν και στον Αυλώνα⁷³.

Το 1596 χίλιοι τριακόσιοι Χιμαραίοι από τους οποίους μόνον οι διακόσιοι ήταν οπλισμένοι με τυφέκια (αρκεβούζια) επιτέθηκαν κατά του κάστρου της Τσέρνας⁷⁴. Η εξέγερση δεν είχε αίσιο τέλος και ακολούθησαν βίαιοι εξισλαμισμοί που κορυφώθηκαν μισόν αιώνα αργότερα (1640)⁷⁵. Εκατοντάδες χιλιάδες Αλβανών και Ελλήνων των βόρειων περιφερειών της ιστορικής Ηπείρου (ή αλλιώς νότια του Δυρραχίου) με τον έναν ή τον άλλο τρόπο απομακρύνθηκαν από τον Χριστιανισμό. Για ένα αρχικό διάστημα οι συγγένειες και οι συνήθειες ήταν τόσο ισχυρές, ώστε η προσχώρηση στον ισλαμισμό ήταν επιφανειακή. Συν τω χρόνω, η νέα θρησκεία ταύτισε τους πληθυσμούς με τον Οθωμανό κατακτητή, ο οποίος μάλιστα τους χρησιμοποίησε ενάντια στους παλαιότερους συν-ομόδοξούς τους. Ειδικά για τους ελληνογενείς πληθυσμούς, η απομάκρυνση από την Ορθοδοξία, όχι μόνον τους απομόνωσε από τους Χριστιανούς ομοεθνείς τους, αλλά η αποστροφή των τελευταίων τους οδήγησε, στην ταύτιση με τον κατακτητή και στην απορρόφησή τους από τους εξισλαμισθέντες Αλβανούς.

Η σχέση των Χιμαραίων με τους Ισπανούς άλλαξε κατά τον 17^ο αιώνα. Τα αιτήματά τους προς το Βασίλειο της Νεάπολης για στρατιωτική συνδρομή δεν ικανοποιούνταν. Οι Ισπανοί της Νεάπολης, όμως, είχαν εκτιμήσει τη στρατιωτική τους αξία και τους κατέτασσαν στον στρατό τους. Κάποιοι φοίτησαν στην εκεί στρατιωτική σχολή και μαζί με άλλους ακολούθησαν στρατιωτική σταδιοδρομία. Έχει καταγραφεί πως κατά το έτος 1670 είχαν καταταχθεί στον στρατό του Βασιλείου της Νεάπολης γύρω στους διακόσιους Χιμαραίους οι οποίοι μάλιστα επέστρεψαν στη γενέτειρά τους, όταν έλαβαν τη σύνταξη⁷⁶. Οι Χιμαραίοι θα εξακολουθήσουν να υπηρετούν στο Βασίλειο της Νεάπολης έως και τον 19^ο αιώνα. Ο Εγγλέζος περιηγητής Ληκ αναφέρει την ύπαρξη 100 συνταξιούχων στρατιωτικών του Βασιλείου της Νεάπολης⁷⁷.

⁷³ J. M. Floristán, “Contactos de la Chimarra con Roma y Espana (segunda mitad s. XVI-primeras decadas s. XVII)”, στην: *Erytheia*, τχ. 38 (2017), σ. 143

⁷⁴ Κ. Χατζηαντωνίου - Αθ. Κόρμαλης, *ό. π.*, σ. 18

⁷⁵ Γ. Β. Νικολάου, *Ο ελληνικός χώρος την περίοδο της οθωμανικής και της βενετικής κυριαρχίας*, Ιωάννινα 2019, σ. 43

⁷⁶ In. Zamputi & S. Pulaha. *Dokumente te shekujve XVI-XVII për historinë e Shqipërisë vellimi IV (1975-1699)*, Akademia e Shkëncave e RPS të Schipërisë, Tiranë 1990 στο N. Bon Gregorič, *ό. π.*, σ. 133

⁷⁷ “There are about 100 pensioners of the King o Naples in the town”, W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, London 1835, σ. 86

Β' Κεφάλαιο

Προς το μη εκπλήρωση του Ποθούμενου

2.1. Χιμάρα και Καθολική Εκκλησία⁷⁸

Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα οι Χιμαραίοι συνέχιζαν να βρίσκονται σε επαναστατική εγρήγορση. Η ιστορία τούς υπενθύμιζε πως οι Δυτικοί τους βοηθούσαν – όταν τους βοηθούσαν – έως το σημείο που εξυπηρετούσαν τα δικά τους ενδιαφέροντα. Παρ' όλα αυτά, οι αντικειμενικές συνθήκες που επικρατούσαν στα οθωμανοκρατούμενα εδάφη τους οδηγούσαν στην απόγνωση. Έτσι, ήταν προσανατολισμένοι σταθερά στο να ζητούν και να αναμένουν βοήθεια από τη Δύση. Τα προηγούμενα χρόνια, η συνδρομή των Δυτικών Δυνάμεων δεν ήταν ικανοποιητική, όταν παρεχόταν και έπαυε, όταν υπογραφόταν κάποια συνθήκη Ειρήνης με τους Οθωμανούς. Τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο έκαναν μια προσπάθεια να αναβαθμίσουν το ενδιαφέρον της Δύσης, μέσω της ένταξής τους στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Πάγιος στόχος τους ήταν να ωθήσουν – την Ισπανία κατά κύριο λόγο - να συνεισφέρει ουσιαστικά και αποφασιστικά στην απελευθέρωση και την προάσπιση της περιοχής τους.

Στις 12 Ιουλίου 1577, οι Χιμαραίοι αρχίζουν να απευθύνονται στον Πάπα. Δύο αντιπρόσωποι της Χιμάρας, ο Νικόλας Γκίκας και ο Γεώργιος Γκάτας, γράφουν μια επιστολή προς τον Πάπα Γρηγόριο ΙΓ'. Αυτός τους παραπέμπει στον Ισπανό Βασιλιά, μέσω των αντιβασιλέων του στην Ιταλική Χερσόνησο. Οι Χιμαραίοι, όμως, ήθελαν να καλλιεργήσουν τις σχέσεις τους με τον Πάπα και την Καθολική Εκκλησία, ώστε να τύχουν έμπρακτης βοήθειας και γι' αυτό επανήλθαν τον Νοέμβριο του ίδιου έτους. Ο Πάπας αντί για αυτό τους στέλνει έναν μισιονάριο, τον Λορένζο Καλατίνο⁷⁹.

Τον Φεβρουάριο του 1581, οι Χιμαριώτες επανέρχονται με νέα επιστολή. Το αίτημά τους σταθερό: έμπρακτη βοήθεια για μια νέα επανάσταση. Στην προσπάθειά τους

⁷⁸ Επιστολές για τη Χιμάρα, με στοιχεία για τη δράση των μισιονάριων και πληροφορίες για τη γενικότερη κατάσταση: Feuillet 254 a 327/ Lettère d' alumni scritte dale mission, a) Lettre d' Arcadius Stanilas, Drimades, 18 juin 1668. b) Lettre d' Arcadius Stanilas, Drimades, 6 mars 1670. c) Lettre d' Arcadius Stanilas, Drimades, 6 fevrier 1670. d) Lettre d' Arcadius Stanilas, Corfu, 10 aout 1683. e) Lettre d' Atanasio Costanzo, Chimarra, 20 juin 1664 (...) l) Lettre de Jean de Camillis. Drimades, 13 juin 1668. m) Lettre de Jean de Camillis. Otrante, 22 mai 1668. n) Lettre de Jean de Camillis. Specchia, 20 avril 1668. o) Lettre de Jean de Camillis. Chimarra, 21 novembre 1669 p) Lettre de Jean de Camillis. Drimades, 20 fevrier 1669. q) Lettre de Jean de Camillis. Chimarra, 30 octobre 1670. r) Lettre de Jean de Camillis. Chimarra, 21 juillet 1671. Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique*, Paris 1895

⁷⁹ Κ. Χατζηαντωνίου - Αθ. Κόρμαλης, *ό. π.*, σ. 19

να πείσουν την ηγεσία του Καθολικού κόσμου να τους συνδράμει, υποσχέθηκαν πως θα αναγνωρίσουν τον Πάπα ως κεφαλή της Εκκλησίας και θα γίνουν αυτό που ονομάζουμε σήμερα «ελληνόρρυθμοι καθολικοί» (Ουνίτες). Καθώς φαίνεται, η ηγεσία της Παπικής Εκκλησίας που αδυνατούσε (ή δεν ήθελε) να συνδράμει στην απελευθέρωση των Ελλήνων πρόσεξε τη συγκεκριμένη πρόταση. Βέβαια, στην απάντησή του ο Πάπας (22/12/1582) δεν τους έδωσε ελπίδες: «εμείς θα σας ενθυμούμεθα στις προσευχές μας»⁸⁰.

Στις επόμενες δεκαετίες ο Πάπας βασίστηκε στην υπόσχεση των Χιμαραίων και προσπάθησε να την ενισχύσει μετατρέποντας τα παραλιακά χωριά της Χιμάρας σε βάση του Καθολικισμού στην Ήπειρο. Όμως, δε θα πρέπει να θεωρηθεί ότι μόνο η Χιμάρα αποτέλεσε εφιαλτήριο για την προσέλευση των Ορθοδόξων στον Καθολικισμό. Την ίδια εποχή Ιησουίτες καπουτσίνιοι και φραγκισκανοί μοναχοί εγκαταστάθηκαν στην Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη καθώς και σε νησιά του Αιγαίου πελάγους. Στόχος όλων των παραπάνω ήταν ο προσηλυτισμός, η προσέγγιση ορθόδοξων κληρικών και η προσπάθεια μεταστροφής τους στον Καθολικισμό με απώτερο στόχο την υπαγωγή του Πατριαρχείου στο Βατικανό. Οι μισιονάριοι εξαιρέθηκαν του κεφαλικού φόρου και των υπόλοιπων φόρων και μπορούσαν ελεύθερα να κατηγούν τα παιδιά των Χριστιανών. Προστάτης των Καθολικών αναδείχθηκε η Γαλλία, όταν το 1604 ο Ερρίκος Δ΄ ήρθε σε συμφωνία με τον Αχμέτ Α΄. Όλη αυτή την προσπάθεια των Καθολικών την αντιμετώπισε ο Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρης Α΄. Και αυτό συνέβη καθ' όλη τη διάρκεια της πατριαρχικής του θητείας, από το 1620 που ανέβηκε στον πατριαρχικό θώκο έως και το 1638, που στραγγαλίστηκε από τους Οθωμανούς που πείστηκαν από τους αντιπάλους του ότι προετοίμαζε ξεσηκωμό των Ελλήνων με βοήθεια της Ρωσίας⁸¹.

Από την πλευρά τους οι Χιμαραίοι αποπειράθηκαν να συνδεθούν πάλι με την Ισπανία και τον αντιβασιλέα της Νάπολης. Ήταν ήδη απογοητευμένοι από τη Βενετία αλλά και αποδυναμωμένοι από τον διαρκή πόλεμο. Για πάνω από έναν αιώνα βρίσκονταν σε ένοπλη αντιπαράθεση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι ενέργειές τους δεν αποσκοπούσαν μόνο στη χειραφέτηση της περιοχής τους αλλά και του συνόλου του

⁸⁰ Κ. Χατζηαντωνίου - Αθ. Κόρμαλης, *ό. π.*, σ. 19

⁸¹ *Cognoscoteam*, Μ. Ρέττος, «Κύριλλος Λούκαρης: πνευματική εξέλιξη και μεταρρύθμιση», 21/3/2020, <https://cognoscoteam.gr/%CE%BA%CF%8D%CF%81%CE%B9%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CE%BB%CE%BF%CF%8D%CE%BA%CE%B1%CF%81%CE%B9%CF%82-%CF%80%CE%BD%CE%B5%CF%85%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B5%CE%BE%CE%AD%CE%BB%CE%B9%CE%BE/> (προσπέλαση 19.7.2020) και Κ. Χατζηαντωνίου - Αθ. Κόρμαλης, *ό. π.*, σ. 20

ελληνισμού με τελικό στόχο την ανασύσταση της Ρωμανίας. Οι συνθήκες, όμως, ήταν δυσμενείς και το 1590 αναγκάστηκαν να παύσουν τις εχθροπραξίες και να υποταχθούν με κάποιον τρόπο στον δυνάστη⁸².

Διέκοψαν – μερικώς – μια κατάσταση αυτονομίας που είχε εμπεδωθεί από την έναρξη του Βενετοτουρκικού πολέμου του 1645. Όμως αυτή η «κατά κάποιον τρόπο υποταγή» δεν απέτρεψε τους Χιμαραίους από το να αποκρούσουν το 1661 οθωμανικό στρατό 15.000 ανδρών που επιχειρούσε να εισβάλει στην Επαρχία.

Στο πλαίσιο της πολιτικής προσέγγισης των Χιμαραίων στον Καθολικισμό, το Βατικανό απέστειλε κατά καιρούς στη Χιμάρα κληρικούς ελληνικής καταγωγής. Μερικοί από αυτούς είναι οι:

- Νεόφυτος Ροδινός (Κύπριος)⁸³,
- Συμεών Λάσκαρης⁸⁴,
- Ανδρέας – Αρκάδιος Στανίλας (Κρητικός)⁸⁵,
- Ονούφριος Κωνσταντίνης ή Κωνσταντίνος⁸⁶,
- Αθανάσιος Κωνσταντίντζος,
- Ιωάννης ντε Καμίλης (Χίος)⁸⁷ κ.ά.

⁸² J. M. Floristán, “Contactos de la Chimarra con Roma y Espana (segunda mitad s. XVI-primeras ecadas s. XVII)”, στην: α, 38 (2017), σ. 148

⁸³ Τ. Α. Καπλάνης, «Νεόφυτος Ροδινός – Ιωακείμ Κύπριος: λογοτεχνικές αποτυπώσεις της Κύπρου και ταυτότητες στον 17^ο αι.», στο: *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, XXXVII, Λευκωσία 2015

⁸⁴ “Simón Láscaris (Συμεών Λάσκαρις), arzobispo de Durazzo y misionero de la *Propaganda Fide* (PF) en la región norepirota de Chimarra (Himarë), es figura controvertida del helenismo seiscentista” (μετ.: Συμεών Λάσκαρις, αρχιεπίσκοπος του Δυρραχίου και ιεραπόστολος της Προπαγάνδα Φίδε [σ. Επιτροπή Προώθησης της Πίστης της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας] στη βορειοηπειρωτική περιοχή της Χιμάρας είναι ένα αμφιλεγόμενο πρόσωπο ... του ελληνισμού) στο J. M. Floristán, “Simón Láscaris y la misión de Chimarra (Himarë) en el Epiro del norte: nuevos documentos inéditos”, στο: *Orientalia Christiana Periodica*, τχ. 2 (2014), σ. 433

⁸⁵ Φοίτησε στο Ελληνικό Κολλέγιο της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας στη Ρώμη. Ανέλαβε την καθολική ιεραποστολή στη Χιμάρα. J. M. Floristán, *ό. π.*, σ. 437

«... και από την πλευρά της Καθολικής Εκκλησίας υπήρχε καθολικός επίσκοπος “Ισπατίας και Μουζακίας”, ο Ανδρέας Αρκάδιος Στανίλας», Ελευθ. Ι. Νικολαΐδου, *Οι κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας*, Ιωάννινα 1978, σ. 117

⁸⁶ Σε κοινή με τον Καμίλη επιστολή, υπογράφει ως «Ego D. Onuphrius Constantinus fui praesens». Φοίτησε στο Ελληνικό Κολλέγιο της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας στη Ρώμη. Τοποθετήθηκε ως επίσκοπος Δίβρας. Ανέλαβε την καθολική ιεραποστολή στους Δρυμάδες. J. M. Floristán, *ό. π.*, σ. 437

⁸⁷ Στη βιβλιογραφία τον βρίσκουμε με τη λατινική εκδοχή του ονοματεπώνυμού του: Giovanni Giuseppe De Camillis. Γεννήθηκε στη Χίο του 1641, ο πατέρας του λέγονταν Σταμάτης και φοίτησε στο Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης.

Βλέπε και:

Istv. Baán, “Giovanni Giuseppe De Camillis görög misszionárius és munkácsi püspök (1689-1706)”, *Collectanea Athanasiana*, v. 13, Nyíregyháza 2017

Το 1662, ο Ανδρέας – Αρκάδιος Στανίλας ανέλαβε την επισκοπή Σπαθίας και Μουζακιάς. Στη θέση τον όρισε ο επίσης Αρχιεπίσκοπος Αχρίδας Αθανάσιος που νωρίτερα είχε απομακρυνθεί από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και είχε αναγνωρίσει τα «πρωτεία» του Πάπα⁸⁸.

Ο Νεόφυτος Ροδινός είχε ως επίσημη αποστολή να προσηλυτίσει τους Χιμαραίους στον καθολικισμό. Στα οχτώ χρόνια που έμεινε στην περιοχή περιόδευε τα χωριά, προσπαθώντας να απομακρύνει τους ντόπιους από την ορθόδοξη παράδοση⁸⁹. Κατά μια άλλη εκδοχή ήταν λιγότερο προπαγανδιστής του καθολικισμού και περισσότερο διαφωτιστής των υπόδουλων. Αυτό ερμηνεύει και την τάση του να ιδρύει σχολεία (Βούνος, Χιμάρα, Νίβιτσα), όπως και το ότι συνελήφθη από τους Τούρκους και πωλήθηκε ως σκλάβος⁹⁰.

Η αποστολή του Ροδινού επικεντρώθηκε στη βορειοδυτική πλευρά του ελληνικού χώρου και ιδιαίτερα στα Γιάννενα, τη Νίβιτσα, τη Χιμάρα και τον Βούνο⁹¹. Τον Γενάρη του 1648, εγκατεστημένος όντας στη Νίβιτσα, έστειλε στον «πρεσβύτερο Ιωάννη και Ρεφερενδάριο της Παραμυθιάς» μια επιστολή, όπου μεταξύ άλλων έγραφε: «(...) έλεγεν ο Γλυκέων Νεκτάριος πως τα χωριά της Επισκοπής του (...) ένα χρόνον τα εύρισκε χριστιανούς και τον άλλον τα εύρισκε μεταβαλμένα (...) εις τη σιχαμερήν πίστην της αραβικής αλεπούς»⁹².

Κατά μια – μη τεκμηριωμένη - εκδοχή ο Νεόφυτος Ροδινός είχε επαφές και με το χωριό Ράδημα (νότια του κόλπου του Αυλώνα και σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα) στο οποίο το 1627 είχε ιδρυθεί σχολείο από μια άλλη αποστολή της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Εκεί, γράφεται πως είχε αναθέσει στον μαθητή του και ιερέα του χωριού παπά Δημήτρη να μεταφράσει μια ολιγοσέλιδη κατήχηση (Dottrina Christiana) από τα Λατινικά στα Αλβανικά⁹³.

⁸⁸ Σωτήριος Α. Βαρναλίδης, «Ο φιλενωτικός αρχιεπίσκοπος αχριδος Πορφυριος Παλαιολόγος (†1643) και η συμμετοχή αυτού εις τας συνωμοτικές ενεργείας εναντίον του Κυρίλλου του Λουκάρεως», στα: *Μακεδονικά*, τχ. 19 (1979), σ. 125

⁸⁹ Κ. Σάθας, *Βιογραφία των εν γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων (1453-1821)*, Αθήνα 1868, σ. 266

⁹⁰ «Ροδινός Νεόφυτος» στο: <http://www.polignosi.com/cgi-bin/hweb?-A=9347&-V=limmata> (προσπέλαση 19.06.2020)

⁹¹ Ζαχ. Ν. Τσιρπανλής, «Ο Νεόφυτος Ροδινός στην Ήπειρο», στην: *Δωδώνη*, τχ. 1 (1972), σ. 315-331

⁹² Κ. Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, Αθήνα 1870, σ. 435 στο Κ. Σ. Κώνστας, «Πάτερ – Κοσμάς ο Αιτωλός, ο αναγεννητής της βορείου Ηπείρου», στο: *Ηπειρωτική Εστία*, τχ. 84, (1959), σ. 268-269

⁹³ Στις αρχικές αναφορές ανεφέρεται σαν μαθητής του Ροδινού ο ιερέας Δημήτριος, χωρίς όμως να τοποθετείται σε κάποιο ιδιαίτερο χωριό της Χιμάρας. Αυτό γίνεται μόνον από την αλβανική ιστοριογραφία

Ο Συμεών Λάσκαρης στάλθηκε από τη Ρώμη στη Χιμάρα, ώστε να στηρίξει επί τόπου το παπικό ενδιαφέρον για τους Χιμαριώτες. Αρχικά οι παπικοί υποψιάζονταν τον Λάσκαρη ότι από το να προωθήσει την καθολική προπαγάνδα στην Ήπειρο προτιμούσε να επιστρέψει στην Κρήτη⁹⁴. Δε φαίνεται κάτι τέτοιο να ήταν ο στόχος του. Από την πλευρά τους οι οθωμανικές αρχές ήταν πιο κοντά στην πραγματικότητα. Θεωρούσαν πως ο Λάσκαρης αποσκοπούσε στο να πείσει τον Πάπα να παρακινήσει μια νέα σταυροφορία. Στη Χιμάρα ήταν γνωστός ως ο «παπικός» αλλά και ως ο «Ισπανός».

Φρονούμε ότι ο Λάσκαρης προσέγγισε τον καθολικισμό, διότι ήθελε να εξυπηρετήσει τον πανελλήνιο πόθο⁹⁵. Αυτό προκύπτει από επιστολή του με ημερομηνία 20 Σεπτεμβρίου 1661, προς τον Κύπριο πατέρα Γεώργιο Βουστρώνιο (Jorge Bustronio)⁹⁶. Σε αυτήν εκφράζει την πικρία του για την απουσία της Δύσης την οποία και κριτικάρει γράφοντας: «(...) και ό Θεός νά μᾶς βοηθήση. Ἐμεῖς ἀπὸ καμίαν αὐθεντίαν βοήθειαν δὲν ἔχομεν, μόνε τζάντζες (σ.σ. λόγια) και παραμύθια ἰταλικά: μονετζιόνες (σ.σ.

(Neki Lameborshi). Η μετάφραση της συγκεκριμένης κατήχησης είχε ήδη πραγματοποιηθεί το 1592 στην Σικελία (Piana dei Greci) στην τόσκινη διάλεκτο από τον ουνίτη ιερέα Λουκά Ματράγκα (Luca Matranga). Τυπώθηκε στο Ελληνικό Κολέγιο της Ρώμης το ίδιο έτος και αποτελούνταν από 28 σελίδες. Βλέπε και: «Më 20 mars 1592 papas Lukë Matrënga përfundoi 'Doktrinën e krishterë» στο: *Vaticannews*, “Matrënga përfundoi 'Doktrinën e krishterë', 20 mars 2019, <https://www.vaticannews.va/sq/bota/news/2019-03/20-mars-1592-matrena-perfundoi-doktrinen-krishtere.html> (προσπέλαση 29.7.2020), Ζ. Ν. Τσιρπανλής, «Ο Νεόφυτος Ροδινός στην Ήπειρο», στο: *Επιστημονική Επετηρίδα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, τχ. 1 (1972), σ. 324, Σπ. Στούπης, *Ηπειρώτες και Αλβανοί*, Ιωάννινα 1976, σ. 113, Ν. Lameborshi, *Bota Radhimioe*, χ.τ. 2011, σ. 131

94 «La aparente satisfacción de Alejandro VII contrasta con los recelos de la PF. Por una carta de ésta a Hilarión-Horacio Giustiniani, antiguo alumno del Colegio Griego, sabemos que cuando Simón viajó a Chimarra la primera vez, había aducido su deseo de retirarse a su patria.» και «. La inusitada rapidez con la que se habían sucedido los hechos hacía concebir a la PF dudas razonables sobre su verdadera intención.» (μετ.: “Η φαινομενική ικανοποίηση του Αλέξανδρου VII έρχεται σε αντίθεση με τις αμφιβολίες της PF (σ.μ. Propaganda Fide). Από μια επιστολή του τελευταίου προς τον Hilarión-Horacio Giustiniani, πρώην φοιτητή του Ελληνικού Κολλεγίου, γνωρίζουμε ότι όταν ο Simón ταξίδεψε για πρώτη φορά στη Chimarra, είχε εκφράσει την επιθυμία του να αποσυρθεί στην πατρίδα του.” και “Η ασυνήθιστη ταχύτητα με την οποία έλαβαν χώρα τα γεγονότα οδήγησε την PF να συλλάβει εύλογες αμφιβολίες για την πραγματική του πρόθεση.”), J. M. Floristán, “Simón Láscaris y la misión de Chimarra (Himarë) en el Epiro del norte: nuevos documentos inéditos”, στο: *Orientalia Christiana Periodica*, τχ. 2 (2014), σ. 435 - 436

95 «La cercanía doctrinal de ambas Iglesias, a las que sólo el primado papal separaba con claridad, y la postración política, social y cultural del helenismo de la turcocracia empujaban a algunos eclesiásticos a hacer profesión de fe romana, como documentan no pocos casos en los siglos XVI y XVII» (μετ.: “Η δογματική προσέγγιση των δύο Εκκλησιών, που μόνο το παπικό πρωτείο τις διαχωρίζει σαφώς, και η πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική παρακμή του Ελληνισμού από την τουρκοκρατία ώθησε μερικούς εκκλησιαστικούς να κάνουν επάγγελμα τη ρωμαϊκή πίστη όπως τεκμαίρεται από πολλές περιπτώσεις στους 16^ο και 17^ο αιώνες”), J. M. Floristán, *ό. π.*, σ. 442

96 Γεώργιος Βουστρώνιος: Κύπριος, γεννημένος στη Βενετία. Φοίτησε στο Ελληνικό Κολλέγιο. Μέλος της Εταιρείας του Ιησού (Compagnia di Giesù). Δίδαξε φιλοσοφία και θεολογία. Βλέπε και J. M. Floristán, *ό. π.*, σ. 444 - Ém. Legrand, *ό. π.*, σ. 6-8 και Κ. Ν. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Βενετία 1873, τ. 2, σ. ρμς´ (146)

πολεμοφόδια), λίγες, και ἀ{ν}γκαλὰ (σ.σ. παρά το ότι) και ὁ λαὸς νὰ εἶναι κοραγιόζος (θαρραλέος)». Και ολοκληρώνει, ξεκαθαρίζοντας: «ὄμως τὰ ἄρματα μᾶς λείπουν»⁹⁷.

Ὅμως η δήλωση της ηγεσίας της Χιμάρας που αναγνώριζε τα πρωτεία του Πάπα αλλά και η ὅλη δράση των μισιονάριων δίχασε τον λαό. Στο τελευταίο συνέβαλε και η πολιτική διάσταση της δράσης του Λάσκαρη. Δηλαδή της κίνησής του, για να διευθετηθούν οι διαφορές μεταξύ των συγγενολογίων και να κανονικοποιηθούν οι κοινωνικές σχέσεις. Παράλληλα, διαιρέθηκαν και οι ίδιοι οι απεσταλμένοι της παπικής Εκκλησίας. Ορισμένα από τα μέλη της καθολικής ιεραποστολής στη Χιμάρα κατήγγειλαν τα υπόλοιπα ως παρεκκλίνοντα από ὅσα ὀριζε η “Propaganda Fide”, δηλαδή ευαγγελισμός και διδασκαλία. Η συνολική μελέτη της καθολικής ιεραποστολικής δράσης μᾶς αποκαλύπτει την ἔστω και τυπική διάσταση αυτών των καταγγελιών, αν και στο ζήτημα θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και τη διαμάχη μεταξύ δύο δυτικών δυνάμεων στην περιοχή, της Βενετίας και της Ισπανίας, με τις οποίες κάποιιοι ἦταν ἤδη σε επαφή.

Οι τοπικοί εκπρόσωποι της Ορθόδοξης Εκκλησίας δεν ἦταν δυνατόν να κατανοήσουν – ἴσως οὔτε και να εγκολπωθούν – τις μύχιες σκέψεις κάποιων από των ελληνικής καταγωγής εκπροσώπων της Καθολικής Εκκλησίας που ιεραρχούσαν το θέμα της απελευθέρωσης και της ανασύστασης της αυτοκρατορίας πάνω από τη δογματική διαμάχη. Ο «σχισματικός» ἐπίσκοπος Σεραφεῖμ⁹⁸, οι ιερεῖς και αρκετοί πιστοί, αντέδρασαν στην παρουσία των μισιονάριων⁹⁹. Σύντομα η κατάσταση περιπλέχθηκε ἀκόμα περισσότερο, ὅταν οι Οθωμανοί πήραν το μέρος της Ορθόδοξης Εκκλησίας, που θεωρούσαν ὅτι την ἔλεγχαν.

Εν τέλει ο Λάσκαρης χάνει τον τίτλο «Δυρραχίου και Δαλματίας» και ο μητροπολίτης Ιωαννίνων Καλλίνικος (στη μητροπολιτική δικαιοδοσία του οποίου ἀνήκε η επισκοπή της Χιμάρας) ἐξέδωσε στις 16 Ιουνίου 1662 ἓνα κείμενο ἀφορισμοῦ κατά του

⁹⁷ J. M. Floristán, ὁ. π., σ. 470

⁹⁸ Σεραφεῖμ (1662-1670). Αναφέρεται ὅτι συνυπέγραψε τη 16 Ιουνίου 1662 την ἐπιστολή που συνέταξε ο μητροπολίτης Ιωαννίνων Καλλίνικος, για τον ἀφορισμό του Καθολικοῦ Μητροπολίτου Δυρραχίου Συμεὼν Λάσκαρη ἀλλά και γενικῶς κατά της προπαγάνδας των Παπιστῶν, που διευθύνονταν ἀπὸ τον μητροπολίτη Αχρίδας Αθανασίου. Στο: *Himara*, «Η Επισκοπή και Μητρόπολη Χιμάρας», 9.3.2019, <https://www.himara.gr/istoria/5377-i-episkopi-kai-mitropoli-himaras> (προσπέλαση 10.7.2020), «Vescovo Scismatico del luogo», I. Baán, “Giovanni Giuseppe De Camillis görög misszionárius és munkácsi püspök (1689-1706)”, στο: *Collectanea Athanasiana*, τχ. 13 (2017), σ. 48

⁹⁹ I. Baán, ὁ. π., σ. 43 – 44

Συμεών. Με αυτό τον κατηγορεί μάλιστα ως αποστάτη της προγονικής πίστης και της Εκκλησίας.

Ο Ιωάννης Καμίλης έφτασε στους Δρυμάδες στις 20 Μαΐου του 1668¹⁰⁰. Εργάστηκε ως ιεραπόστολος της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας στους Δρυμάδες και τη Χιμάρα για τέσσερα έτη. Στην αρχή της παραμονής του στους Δρυμάδες παρατηρούσε ότι οι μαχητικοί κάτοικοί τους ήταν εχθρικοί προς τους Λατίνους - λόγω της ορθόδοξης πίστης τους - εχθρικοί προς τους Τούρκους – λόγω της κατάλυσης και κατάκτησης του Βυζαντίου, αλλά βρίσκονταν σε διαρκείς θανατηφόρες έριδες και μεταξύ τους. Περιγράφει τη φτώχεια των κατοίκων, τις πειρατείες που πραγματοποιούσαν εις βάρος εμπορών, ναυτικών και άλλων που πέραναν από εκεί, τις ληστείες και τις δολοφονίες που υφίσταντο οι ίδιοι από τις επιδρομές των Τούρκων αλλά και τις εξεγέρσεις εναντίον τους. Αντιθέτως εκφράζεται καλύτερα για τους Χιμαραίους, όταν το 1669 μετακινήθηκε στο Κάστρο της Χιμάρας και η ιεραποστολή επικεντρώθηκε στην πρωτεύουσα της επαρχίας και στον Βούνo¹⁰¹.

Στις επιστολές του παραπονιέται συνεχώς. Προσδοκούσε ότι η καθολική ιεραποστολή θα κατόρθωνε να κτίσει ένα μοναστήρι και μια εκκλησία, ώστε να εδραιωθεί στο μέρος. Φαίνεται να κατάφερε να λειτουργήσει σχολείο χωρίς πληρωμή στους Δρυμάδες, αρχικά με 12 κανονικούς μαθητές, και στο Κάστρο της Χιμάρας στη συνέχεια με 20 μαθητές που φοιτούσαν σε τακτική βάση και προέρχονταν και από τις γύρω περιοχές¹⁰². Το κυριότερο, όμως, πρόβλημα του Καμίλη ήταν ότι δε συμεριζόταν τους λόγους για τους οποίους άλλοι μισινοάριοι βρίσκονταν στη Χιμάρα. Θεωρεί πως τον παρέσυρε ο Ονούφριος Κωνσταντίνης και σε κάθε περίπτωση αναζητούσε μια ευκαιρία για να φύγει μακριά από την απειλή του Τούρκου¹⁰³.

Ο Καμίλης, όταν πλέον είχε αποχωρήσει από τη Χιμάρα και ήταν στη Ρώμη, σε μία αναφορά που συντάσσει και απευθύνει στη Σύνοδο των Καρδινάλιων της Προπαγάνδα Φίδη εμφανίζει τόσο τα θετικά όσο και τα αρνητικά στοιχεία των κατοίκων της επαρχίας. Γράφει για τις περιπέτειες που έζησε με τις απαγωγές και τις

¹⁰⁰ I. Baán, *ό. π.*, σ. 39–42

¹⁰¹ I. Baán, *ό. π.*, σ. 67

¹⁰² Επιστολή από τη Χιμάρα, της 21^{ης} Ιουλίου 1671 προς τον διευθυντή Nicolò del Nero, στο I. Baán, *ό. π.*, σ. 70, «Così vennero molti giovani dalli Santi Quaranta o Vlicoresei, da Nivizza, da Pichorni, da San Basilio, da Lucuvo, da Cuzzei, da Cudesci», Róma, 1673, április 18, APF, SOCG 439,316v–332v (prius 318r–333v) στο I. Baán, *ό. π.*, σ. 87.

¹⁰³ I. Baán, *ό. π.*, σ. 40, 43, 57 & 64

αντεκδικήσεις, τις τουρκικές επιδρομές και επικεντρώνεται στην αντιπαράθεση με την τοπική Ορθόδοξη Επισκοπή¹⁰⁴.

2.2. Κατάληψη Χιμάρας από τον Αλή πασά Τεπελενλή

Στις 12 Μαΐου 1797, ο γαλλικός στρατός εισέρχεται στη Βενετία και καταλύει τη Βενετική Δημοκρατία. Δύο εβδομάδες αργότερα (1^η Ιουνίου 1797), ο Αλή πασάς στέλνει στον Ναπολέοντα Βοναπάρτη μια επιστολή, όπου μεταξύ άλλων γράφει πως επιζητεί τη φιλία του, για την οποία είναι βέβαιος ότι θα την έχει λόγω «των κοινών πολεμικών κλίσεων»¹⁰⁵!

Το 1797 η Γαλλική Δημοκρατία διαδέχθηκε τη Βενετική στην κατοχή των Επτανήσων και των κάστρων της απέναντι ακτής (Βόνιτσα, Πρέβεζα, Πάργα και Βουθρωτό). Στις 28 Ιουνίου 1797 γαλλικές στρατιωτικές δυνάμεις, υπό τον κορσικανό στρατηγό Ανσέλμο Τζεντιλί (Antoine Bonavita Gentili) αποβιβάστηκαν στην Κέρκυρα. Ο τελευταίος έστειλε στα Ιωάννινα τον εξηντάχρονο αντιστράτηγο Ροζ, για να «αδελφοποιηθή μετά του Αλή» σε μια προσπάθεια καλλιέργειας επαφών και φιλικών σχέσεων. Ο Αλής αντιμετώπισε τον εκπρόσωπο του Τζεντιλί σε προσωπικό επίπεδο και τον κατέκτησε. Οργάνωσε γιορτές προς τιμήν του και μάλιστα κατάφερε να τον νυμφεύσει με μια Ελληνίδα, τη δεκαοχτάχρονη Ζωίτσα¹⁰⁶. Ο Αλή πασάς των Ιωαννίνων πέτυχε να διαβουλευθεί και με τον Γάλλο στρατηγό Σαμπό (Sabot) που διαδέχθηκε τον Ιούλιο του 1797 τον Τζεντιλί στην Κέρκυρα¹⁰⁷. Ο Αλής προμήθευσε τη γαλλική φρουρά της Κέρκυρας με τρόφιμα που λήστευε από τους ραγιάδες και σε αντάλλαγμα έπαιρνε όπλα και πυρομαχικά. Οι σχέσεις του με τις γαλλικές αρχές ήταν καλές, καθώς αλληλοεξυπηρετούνταν τα σχέδιά τους.

¹⁰⁴ Ρώμη 18 Απριλίου 1673 – Αναφορά για τη διάρκεια τεσσάρων ετών αποστολή στην Χιμάρα, APF, SOCG 439,316v–332v (prius 318r–333v) στο I. Βαάν, *ό. π.*, σ. 75 - 95

¹⁰⁵ Τρ. Ε. Ευαγγελίδης, *Ιστορία Αλή – πασά του Τεπελενλή σατράπου της Ηπείρου (1741-1822)*, Αθήνα 1896, σ. 238 και Odysseus, *Turkey in Europe*, London 1900, σ. 404

¹⁰⁶ Τρ. Ε. Ευαγγελίδης, *ό. π.*, σ. 240

¹⁰⁷ «Οι διαπραγματεύσεις του Στρατηγού Chabot με τον Αλή, δημιούργησαν δικαιολογημένα έντονους φόβους στους Επτανήσιους (...)», Τσαγκαράκη Αν., «Η Κέρκυρα των Δημοκρατικών Γάλλων και η σημασία της για τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη», στην: *Στρατιωτική Επιθεώρηση*, τχ. 1 (2019), σ. 58 και Ανωσύμου, *Copies of original letters from the army of general Bonaparte in Egypt*, London: 1798, σ. 242-243

Η συγκυρία και κυρίως η πολιτική μυωπία των Γάλλων εξυπηρετούσε τις μηχανορραφίες του πασά των Ιωαννίνων. Ο Αλή πασάς που δήλωνε αρχικά «πιστός οπαδός της των “Ιακωβίνων θρησκείας”»¹⁰⁸, στις 12 Οκτωβρίου 1798 κατέσφαξε τη γαλλική φρουρά της Πρέβεζας (μαζί με χιλιάδες ντόπιων) και μετά από λίγους μήνες (3 Φεβρουαρίου 1799) έστειλε 3.000 Τουρκαλβανούς, για να συνδράμουν τους Ρώσους στην παράδοση των Γάλλων της Κέρκυρας¹⁰⁹.

Οι Γάλλοι γνώριζαν την ένοπλη βοήθεια που παρείχαν οι Έλληνες (Χιμαραίοι Παργινοί, Σουλιώτες, Λαμαριώτες, Πρεβεζάνοι Βονιτσιώτες κ.ά.) προς τους Βενετούς - κατά το τέλος της κυριαρχίας τους και προς απόκρουση των εχθρών τους. Ειδικά οι Χιμαραίοι «απέστειλεν ολόκληρον τάγμα ανδρείων μαχητών δια του Βασιλείου Πρίφτη»¹¹⁰. Ο Βοναπάρτης θεωρούσε ότι η ενίσχυση του Αλή θα τον βοηθούσε στα σχέδιά του εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και θα μπορούσε να τα υλοποιήσει παράλληλα με τον προσεταιρισμό των ραγιαδών. Ο Ναπολέοντας, όσο ήταν στην Τεργέστη (1797), σχεδίαζε να συγκρουστεί με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και να δώσει την ευκαιρία στους Έλληνες να επαναστατήσουν. Για τον σκοπό αυτό θα απέστειλε στην Κέρκυρα και τον Αυλώνα μερικές δεκάδες χιλιάδες στρατιωτών του¹¹¹. Υπό αυτό το πνεύμα, ο στρατηγός Τζεντιλί, επέτρεψε στον Αλή να διέλθει με τον στόλο του από το στενό Κέρκυρας – Βουθρωτού. Κάτι τέτοιο δεν επιτρεπόταν έως τότε, λόγω συνθήκης που είχαν υπογράψει οι Οθωμανοί με τους Βενετούς. Ο Αλής αιτιολόγησε την επιμονή του για τον διάπλου των στενών. Στόχος του ήταν – σύμφωνα με τα λεγόμενά του – η καταστολή της δράσης ληστρικών συμμοριών. Η πραγματική του επιδίωξη, όμως, ήταν η καταστροφή χωριών της Χιμάρας που εννοούσαν να διάγουν βίον αυτόνομον¹¹². Εξίσου σημαντικό για τον Αλή ήταν η κατοχή μιας περιοχής που τυπικά βρισκόταν στα όρια της περιφέρειας του Μουσταφά πασά του Δελβίνου, αλλά ταυτόχρονα βρισκόταν «υπό την προστασίαν» του άλλου εχθρού του Αλή, Ιμπραήμ πασά

¹⁰⁸ Τρ. Ε. Ευαγγελίδης, *ό. π.*, σ. 243

¹⁰⁹ Ν. Δ. Τζουγανάτου, «Η κρίσιμη εικοσαετία της επανησιακής ιστορίας (1797-1817)», στον: *Παρνασσός*, τχ. 3 (1982), σ. 456

¹¹⁰ ΠΑΠ, *ό. π.*, σ. 287

¹¹¹ «... Buonaparte ... meant to send 40,000 men to Corfú, and as many more to Avlóna», W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, London 1835, v. 1, σ. 83

¹¹² ΒΥΚ ΨΟ ΨΞΗ ΛΑ, ΑΩΚΑ, *Ιστορία Σουλίου και Πάργας*, Βενετία 1815, σ. 1

του Βερατίου¹¹³. Πολλές φορές είχε αποπειραθεί να εξοντώσει τους κατοίκους αυτών των χωριών με στρατεύματα που έστελνε από την ξηρά.

Την Πασχαλιά του 1798 ο Γιουσούφ Αράπης επιβίβασε τους πιστούς Τουρκαλβανούς του Αλή στα πλοία που ναυπήγησε στον κόλπο της Άρτας. Ο Τζεντιλί απουσίαζε από την Κέρκυρα και ο στολίσκος αναχώρησε, από τον Αμβρακικό κόλπο με προορισμό τον όρμο του Λούκουβου (Σκάλα της Νίβιτσας, Σπηλιά)¹¹⁴. Το δειλινό του Μεγάλου Σάββατου αποβίβασε «σιωπηρώς» το στράτευμα, το διαίρεσε σε δύο ομάδες και επιτέθηκε στα χωριά Λυκούρσι, Νίβιτσα, Άγιος Βασίλειος, Ουδέεσοβο, Πικέρνη Σοποτός. Οι Νιβιτσιώτες και οι Αγιοβασιλιώτες αποτέλεσαν τον κύριο στόχο: «Έλληνες όντες την καταγωγή και το θρήσκευμα και γείτονες των ανδρείων χειμαρριωτών»¹¹⁵. Ακολούθησε σφαγή όσων βρίσκονταν στην εκκλησία για την Ανάσταση και εμπρησμοί των σπιτιών. Ο Άγγλος περιηγητής Ληκ αναφέρει ότι η επίθεση έγινε το πρωί της Κυριακής του Πάσχα¹¹⁶. Όσοι διεσώθησαν, κατά τις βραδινές επιθέσεις και συνελήφθησαν αργότερα, βασανίστηκαν και εκτελέστηκαν κατά τη διάρκεια της ημέρας: «(...) οικογένεια εκ δέκα τεσσάρων (...) ανθρώπων απηγχονίσθη επί του αυτού δένδρου (...) άλλοι κατεμελίσθησαν, ή εκάησαν ζώντες (...) απεκεφαλίζοντο (...)». Ακολούθησε η καταστροφή του Λούκουβου, του Πικερμίου και του Χουντέεσοβου. Μετά την κατάληψη της Φτέρης και του Σοποτού, ο στρατός του Αλή έκανε μια ανάπαυλα. Δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει τους Χιμαραίους στις στενωπούς και επικεντρώθηκε στις σφαγές και τις λεηλασίες των κατεχόμενων χωριών. Τα κατέστρεψε ολοσχερώς, έσφαξε περί τους 6.000 ανθρώπων και τους διασωθέντες τους μετέφερε στα κτήματα του Αλή πασά, στην περιοχή των Τρικάλων¹¹⁷, στους «Βαριάδες Τσαρκοβίτσης, εις Λάμαρι Άρτης και αλλαχού». Στη θέση τους εγκατέστησε μουσουλμάνους Αλβανούς (Λιάπηδες), ώστε να έχει συμμάχους στην περιφέρεια και οι Χιμαραίοι να βρίσκονται σε διαρκή αναμέτρηση μαζί τους¹¹⁸.

¹¹³ Τρ. Ε. Ευαγγελίδης, *ό. π.*, σ. 251 και Α. Uzun, *Ο Αλή πασάς ο Τεπελενλής και η περιουσία του*, (μετ. Γιώργος Σύρμας), σ. 7

¹¹⁴ W. M. Leake, *ό. π.*, σ. 16&17

¹¹⁵ Γερ. Ε. Μαυρόγιαννης, *Ιστορία των Ιονίων νήσων*, Αθήνα 1889, τ. 1, σ. 157

¹¹⁶ "... morning of Easter Sunday ...", W. M. Leake, *ό. π.*, σ. 16

¹¹⁷ Τρ. Ε. Ευαγγελίδης, *ό. π.*, σ. 253 και ΒΥΚ ΨΟ ΨΞΗ ΛΑ, ΑΩΚΑ, *ό. π.*, σ. 2

Είχε προηγηθεί το 1767 ανεπιτυχής επανάσταση των Χιμαραίων, εν όψει και του Ρωσοτουρκικού πολέμου. Μετά την καταστολή της, πολλοί Χιμαραίοι κατέφυγαν στην Κέρκυρα και την Απουλία. Βλέπε και, Σπ. Π. Αραβαντινός, *Ιστορία Αλή πασά*, Αθήνα 1895, σ. 25 και W. M. Leake, *ό. π.*, σ. 17

¹¹⁸ ΠΑΠ, *ό. π.*, σ. 288 και Th. Sm. Hughes, *Travels in Greece and Albania*, London 1820, v. 2, σ. 218

Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, ο πασάς των Ιωαννίνων δεν ενόχλησε τα βορειότερα χωριά της Χιμάρας. Αρχικά, διότι ήταν απασχολημένος με την αποστολή που του ανέθεσε ο Σουλτάνος στο Βιδίνι. Κατόπιν είχε να ολοκληρώσει το θέμα με την κατάληψη των κάστρων της Πρέβεζας και της Πάργας και στη συνέχεια με τον Γ΄ Πόλεμο εναντίον των Σουλιωτών. Παραταύτα, ήθελε διακαώς να εκπορθήσει τον πυρήνα των χωριών της επαρχίας, αν και οι Χιμαραίοι αντιστέκονταν στους εισβολείς, μαχόμενοι στους λόφους του Πανόρμου. Το 1804 ζήτησε να αγοράσει έναν συγκεκριμένο τόπο να χτίσει φρούριο. Αν και οι ντόπιοι του το αρνήθηκαν, δεν πτοήθηκε και συνέχισε την πολιτική εκπόρθησης της Χιμάρας. Στους εξισλαμισμένους κατοίκους του Κουτσίου ο Αλή πασάς θέλησε να κάνει δύο δώρα. Το ένα αφορούσε το κτίσιμο σπιτιών και το άλλο την ανέγερση ενός τζαμιού, όχι όμως στο ορεινό και δυσπρόσιτο Κούτσι αλλά σε απόσταση έξι ωρών με τα πόδια (30 χλμ.), στον παραλιακό και γειτονικό προς τη Χιμάρα Πάνορμο. Η οικοδόμηση θα γινόταν πλησίον του κάστρου που είχε επισκευάσει ήδη για να ελέγχει τον τόπο και στη θέση όπου υπήρχαν ερείπια ναού. Οι γυναίκες της Χιμάρας φρόντισαν να μην ολοκληρωθεί ποτέ το τζαμί. Κάθε νύχτα γκρέμιζαν ό,τι είχαν ανεγείρει κατά τη διάρκεια της προηγούμενης ημέρας οι οικοδόμοι του πασά των Ιωαννίνων¹¹⁹. Έκτοτε η περιοχή αυτή ονομάστηκε «Λέρα», καθώς θεωρούνταν «λερωμένη», αν και για να εξαγνίσουν τον χώρο, δόμησαν την εκκλησία του Αγίου Νικολάου.

Οι επιχειρήσεις κατά της Χιμάρας ξανάρχισαν το 1806. Οι ντόπιοι αντιστέκονταν με γενναιότητα στην επιχειρούμενη εισβολή των στρατευμάτων του Αλή. Το 1810 (ή το 1813), οι Τουρκαλβανοί είχαν καταφέρει να αποβιβαστούν στην παραλία του Βούνου (πιθανόν του Αιγιαλού ή Γιαλισκαρίου). Ο Hughes αναφέρει πως αυτό είχε γίνει κατορθωτό μέσω της προδοσίας: δωροδοκήθηκε μια επιφανής οικογένεια του Βούνου η οποία όμως δεν είχε αίσιο τέλος μιας και αργότερα τα μέλη της (ανεξαρτήτως φύλου και ηλικίας) συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν από τον ίδιο τον Αλή¹²⁰. Η είσοδος των ανδρών του Τεπελενλή στην καρδιά της Χιμάρας μέσω του Βούνου είχε ως αποτέλεσμα και την ήττα των ντόπιων. Προηγήθηκε τριήμερη μάχη που έληξε, όταν τελείωσαν όλα τα πυρομαχικά των αμυνόμενων. Σύμφωνα με κάποιες μαρτυρίες, ακόμα και τότε, όσοι Χιμαραίοι είχαν κλειστεί στην εκκλησία της Παναγιάς «έξω και προς Β.

Αρ. Ζάχος, «Περί του καζά Χειμάρρας», στο: *Νέος Κουβαράς*, (1962), σ. 188

¹¹⁹ Μ. Μ. Σπυρομίλιος, «Ο Γκιολέκας και ο γύρω του κόσμος», στο: *Νέος Κουβαράς*, (1965), σ. 135

¹²⁰ Th. Sm. Hughes, *ό. π.*, σ. 189

του χωριού» αντιστέκονταν «και εκσφενδόνιζαν κυψέλες που βρίσκονταν στον αυλόγυρό της κατά των ανθρώπων του Αλή»¹²¹. Ακολούθησε εξουδετέρωση κάθε εστίας αντίστασης, λεηλασία και εμπρησμός των χωριών και σφαγή των κατοίκων.

Ο Αλής εκμηδένισε την όποια οικονομική δυνατότητα των ισχυρότερων οικογενειών της Χιμάρας ληστευοντάς τις. Όμως, δεν περιορίστηκε σε αυτές και συνέχισε τη ληστεία και του υπόλοιπου πληθυσμού, κατάσχοντας το σύνολο της γεωργοκτηνοτροφικής παραγωγής αλλά και την κινητή και ακίνητη περιουσία¹²². Όσοι πληθυσμός παρέμεινε εν ζωή χωρίστηκε σε δύο ομάδες και ξεριζώθηκε. Διακόσιοι πενήντα σημαίνοντες κάτοικοι μεταφέρθηκαν ως όμηροι στα Γιάννενα¹²³. Οι υπόλοιποι εξορίστηκαν στην περιοχή του Λούρου, για να καλλιεργήσουν τα τσιφλίκια του Αλή πασά και να κατασκευάσουν λιμενικά έργα στη Σαλαώρα. Από τους Δρυμάδες στάλθηκαν στη Σαλαώρα 2.500 άνθρωποι¹²⁴. Από αυτούς τους τελευταίους επέστρεψαν στο χωριό οι επτακόσιοι¹²⁵. Στη μνήμη των Χιμαραίων έχουν μείνει δύο περιστατικά από εκείνη τη δοκιμασία:

1. Οι εξορισθέντες ήταν σε άθλια κατάσταση, «ξυπόλητοι στ' αγκάθια», μέσα σε μια ελώδη περιοχή.
2. Από τους εξορισθέντες Χιμαραίους μόνον ένα μικρό τμήμα διασώθηκε και επέστρεψε στη γενέτειρα. Οι περισσότεροι πέθαναν από την ελονοσία και κάποιοι εγκαταστάθηκαν στα κοντινά μέρη. Δεκάδες Δρυμαδιωτών περιπλανήθηκαν και στο Πωγώνι ίδρυσαν νέο χωριό με το ίδιο όνομα¹²⁶.
3. Οι Χιμαραίοι μπόρεσαν να επιστρέψουν, αφού ο Αλή πασάς κηρύχθηκε από την Πύλη «αποστάτης» και τιμωρήθηκε από τις σουλτανικές δυνάμεις. Όταν οι επιζήσαντες της εξορίας αποβιβάστηκαν στις ακτές της Χιμάρας, διαπίστωσαν πως ο τόπος τους είχε εποικισθεί από Λιάπηδες. Με όση δύναμη τους είχε απομείνει κατάφεραν να τους εκδιώξουν από τα χωριά τους πλήρως ή μερικώς.

Το όνομα του Αλή για όλα τα επόμενα χρόνια θα θυμίζει την τραγική τύχη των Χιμαραίων. Οι απόγονοί τους θα το προφέρουν με τρόμο και απέχθεια, ενώ για χρόνια η

¹²¹ Μ. Μ. Σπυρομίλιος, *ό. π.*, σ. 137

¹²² Edw. Lear, *ό. π.*, σ. 283 και Μ. Μ. Σπυρομίλιος, *ό. π.*, σ. 133

¹²³ Th. Sm. Hughes, *ό. π.*, σ. 189 και Μ. Μ. Σπυρομίλιος, *ό. π.*, σ. 137

¹²⁴ Edw. Lear, *ό. π.*, σ. 256

¹²⁵ Κ. Χατζηαντωνίου - Αθ. Κόρμαλης, *ό. π.*, σ. 22

¹²⁶ N. Gregorič Bon, *ό. π.*, σ. 136

μαρμάρινη πινακίδα που αναρτήθηκε το 1814 στο κάστρο του Πανόρμου θα τους θυμίζει το παρελθόν¹²⁷. Μετά την καταστροφή της Χιμάρας ο Αλή – πασάς επισκέυασε το κάστρο και τοποθέτησε επιγραφή πάνω από την πύλη του. Η επιγραφή είναι γραμμένη στα Ελληνικά και τη γνωρίζουμε και ως «επίγραμμα της Χιμάρας». Καθώς λέγεται τη συνέθεσε ο Αθανάσιος Ψαλίδας ή ο Γιάνης (sic) Βηλαράς¹²⁸:

*Επιγραμμα εις το καστρο της χιμαρας που λεγεται Πάνορμο
 Σρηψτε τες πλορες αφοβα θαλοσοπορη ξενη
 Θάλασα μες το πανορμο θημος ανεμου σβενη
 Κι αυτό που τορα βλεπετε στη μπαλα μου σαν αστρο
 Ηνε της νηκης τροπεο αστραποβολο καστρο.
 Νηφαδες χιμαρηοτησες τα 'νάστησαν με ζηλο
 Αφηλο προς τους αφηλου κε προς τους φηλους φηλο
 Μ' εγνωρεσ' ο Φαεθοντας μ' ηχε παληουθ' ο Πηρος
 Αλης ο προς με κρατη τεπελενηοτης Ηρος
 Αφεντης πληρεξουσιος στης Ηπηρος τα μερη
 κε στρατη(τα)ο(τη)ς ασυνκρητος, με το σπαθη στο χερη
 Πέντε μηρηαδες στρατευμα κρατη στον ορησμο του
 αγρηπνος παντα κ' αφοβος εναντηα στον οχτρο του
 Στα Γιανηνα αναπαβετε τ' ανρηοτατο ληονταρη
 της Αθηνας το γενημα κ' αναθρεμα του Αρη
 1814 τες, 5 φλεβαρηου*

2.3. Χιμάρα και 1821

Η Χιμάρα υπήρξε στον σχεδιασμό της Φιλικής Εταιρείας ένα από τα κομβικά σημεία επαναστατικής δράσης. Οι Χιμαραίοι προσκαλούνται και δημοσίως στις 12 Ιουλίου 1821 να λάβουν μέρος στην επανάσταση μέσω της προκήρυξης που εξέδωσε ο Δημήτριος Υψηλάντης. Όπως, όμως, συνέβη και στα περισσότερα από αυτά τα σημεία του σχεδίου της Φιλικής Εταιρείας, οι συνθήκες που επικράτησαν τη συγκεκριμένη

¹²⁷ (μετ.: «Ακόμα και τώρα, μετά την πάροδο τόσων ετών, ένας ξένος αντιλαμβάνεται ότι το απαίσιο όνομα του Αλή πασά δύσκολα προφέρεται χωρίς ένα συναίσθημα παρόμοιο με τον τρόπο») στο Edw. Lear, *ό. π.*, σ. 270 - 271

¹²⁸ «Επίγραμμα εις το κάστρο της χιμάρας που λέγεται Πάνορμο», στη: *Νέα Εφημερίδα* (28.8.1887), σ. 3

χρονική περίοδο κατέστησαν την ένοπλη αντιπαράθεση με την οθωμανική εξουσία, αδύνατη. Όταν προετοιμαζόταν η επανάσταση, οι Χιμαραίοι ήταν σε δεινή θέση. Ο πληθυσμός τους είχε υποστεί τεράστια μείωση από τους αγώνες τους εναντίον του Αλή πασά, τις σφαγές και τις μετέπειτα ταλαιπωρίες στην εξορία. Παρ' όλα αυτά επωφελούμενοι του πολέμου μεταξύ Αλή και Χουρσίτ πασά επέστρεψαν στον τόπο τους και προσπάθησαν να ξεγερθούν και πάλι. Όμως δεν ήταν δυνατόν να υποστηρίξουν με επιτυχία το κίνημα¹²⁹. Η αδυναμία της επί τόπου αντίστασης δεν πτόησε τους Χιμαραίους. Ένα μεγάλο τμήμα των 2.000 μαχητών από τα χωριά Παλάσσα, Δρυμάδες, Βούνο και Χιμάρα που είχαν προετοιμαστεί για τον σκοπό του ξεσηκωμού, μετακινήθηκε στα γεωγραφικά διαμερίσματα που ο αγώνας είχε καταφέρει να εκδηλωθεί και κυρίως να εδραιωθεί¹³⁰. Παρακάτω παραθέτουμε τα ονόματα μερικών αγωνιστών που έμειναν στην αιωνιότητα¹³¹:

¹²⁹ Wikipedia, «Χειμάρα», 19.8.2020 στο: <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A7%CE%B5%CE%B9%CE%BC%CE%AC%CF%81%CF%81%CE%B1> (προσπέλαση 19.08.2020)

¹³⁰ Αγγ. Ν. Παλακώστας, *Η αλύτρωτος Ήπειρος*, Αθήνα 1951, σ. 21

¹³¹ Αμβρ. Φραντζής, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, Αθήνα 1839, τ. 1, σ. 196, Γ. Οικονόμου, *Ηπειρώτες αγωνισταί των ετών 1430 – 1830*, (χ.ε.), Γιάννινα 1954, σ. 29-30, Κ. Χατζηαντωνίου - Αθ. Κόρμαλης, *ό. π.*, σ. 23 και Ανωνύμου, «Β' Κατάλογοι Ηπειρωτών Φιλικών», *ό. π.*, σ. 96-99

- (άγνωστο επίθετο) - Ζαχαρίου Μιχαήλ (ή - Μπίνος Στέφανος,
Ανέστης ή καπετάν Γκίκας), - Μπιτσιλής Πάνος,
Νέστος - Ζάχου Κώστας, - Μπόλης Βασίλης,
- (άγνωστο επίθετο) Θωμάς, - Ιωάννου Κωνσταντίνος, - Νίβιτσας Στέφανος,
- (άγνωστο επίθετο) - Κασνέτσης (5^{ος} αδερφός) - Νίζιος Παναγιώτης,
Κωνσταντίνος (αδελφός - Κασνέτσης (6^{ος} αδερφός) - Νίζιος Χρίστος (ή
του Θωμά), - Κασνέτσης Ζάχος, Μουνιώτης),
- (άγνωστο επίθετο) Σπύρος - Κασνέτσης Θωμάς, - Ντάσης Αθ. Ιωάννης,
- Αλεξάνδρου - Κασνέτσης Κώστας, - Ντούκος Νέτσιος,
Κωνσταντίνος, - Κασνέτσης Σπύρος, - Ντούμας (άγνωστο όνομα),
- Βάρφης Ζαχαρίας, - Κέντρου Χρίστος, - Παπάς Μίχος,
- Βάρφης Ιάκωβος, - Κουλιούμπας Ανέστης, - Πίπης Αθανάσιος,
- Βάρφης Χρήστος, - Λαζάρου Μιχαήλ - Σνάκος Κώστας,
- Βάρφης Χρήστου Σπύρος - Λαζάρου Στέλιος, - Στέλλιος Λ. Μιχαήλ,
- Βασιλείου Αθανάσιος, - Λάμπρου Αθανάσιος, - Στέλλιος Λ. Πάνος
- Βολέ Κώστας, - Μάγκας Κίτσος, - Στεφάνου Χρίστος,
- Βόλτας Χρίστος, - Μαράτσης Χρίστος, - Στέφος Στρατής,
- Βουνιώτης Πύλιος, - Μικέλης Δ. Μικέλης, - Στρατής Κώστας,
- Βούτας Χρίστος, - Μίλιος Ζάχος, - Τζουβέλης Στέφανος,
- Γιαννούσης Σπύρος, - Μίλιος Ιωάννης, - Τρούλιας Δήμος,
- Γκικόκας Μάρκος (γιός του - Μίλιος Κούστας, - Τσάμης Λέκας,
Γκικόκα Νέτσιου), - Μίλιος Νικόλαος (ή - Χαρίσης Νέστωρ.
- Γκικόκας Νέτσιος, Μοδινός), - Χειμαριώτης Αθανάσιος
(παρά του Αλέξανδρου
- Δημητρίου Φώτης, - Μίλιος Σπύρος, Υψηλάντη),
- Δούλης Κίτσος, - Μίλιος Χρίστος, - Χειμαριώτης Στέφος,
- Δράκος Χρίστος, - Μιχάλης Λαζ. Στέλιος, - Χειμαριώτης Χρίστος κ.ά.
- Μπαλίλης (ή Μπιλάλης)

Παρά τις δυσμενείς για τη Χιμάρα καταστάσεις, η επαρχία βρισκόταν εντός των πλάνων των νέων συνόρων που διεκδικούσε το ελληνικό γένος. Στις 13 Μαρτίου 1822, η «Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος» με πρόεδρο τον Α. Μαυροκορδάτο και αρμόδιο για

τις εξωτερικές υποθέσεις Φ. Νέγρη κήρυξε από την έδρα της στην Κόρινθο τον θαλάσσιο αποκλεισμό των παράλιων περιοχών που διεκδικούνταν από το επαναστατημένο ελληνικό γένος. Στη δυτική πλευρά, οι αποκλεισμοί έφθαναν έως το Δυρράχιο: «(...) από Επιδάμνου (...)»¹³².

Όμως η υπάρχουσα ναυτική δύναμη των Ελλήνων δεν ήταν δυνατόν να κάνει πράξη τον αποκλεισμό. Σαράντα έξι μέρες μετά την εξαγγελία του ο ναυτικός αποκλεισμός δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί στο σύνολό του. Οι Χιμαραίοι είχαν φροντίσει από την αρχή του αγώνα να περιγράψουν την κατάσταση που επικρατούσε στην επαρχία τους στους Α. Μαυροκορδάτο και Δ. Υψηλάντη και να αποκτήσουν επαφή με την επαναστατική ηγεσία στη Δυτική Ελλάδα. Για τον λόγο αυτό απέστειλαν τριμελή επιτροπή υπό τον Δημήτριο Γιαννούση στη Γερουσία της Δυτικής Χέρσου Ελλάδας, η οποία έδρευε στο Μεσολόγγι. Στις 26 Απριλίου του 1822, σε επιστολή που απευθύνει η Γερουσία της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος προς «τους Γενναίους Καπιτάνους και Φιλογενεστάτους Προκρίτους της Χειμάρρας» διαβεβαιώνει «ότι η Διοίκησις όχι μόνον εφρόντισε και φροντίζει δια την ασφάλειαν των ελευθερωμένων μερών, αλλ' ακόμα περισσότερον και εις το να ελευθερώση όσα μέρη στενάζουσιν έτι υπό κάτω εις το βάρβαρον ζυγόν των τυράνων»¹³³. Όμως στην ίδια επιστολή εξηγείται και το γιατί δεν πραγματοποιήθηκε ο ναυτικός αποκλεισμός ως τη βόρεια απόληξή του. Και αυτό είχε να κάνει με τη δράση των οθωμανικών δυνάμεων: «ήλθεν άλλην μια φοράν ο εχθρικός στόλος εις τούτα τα μέρη ώστε εμποδίσθησαν εξ αιτίας 17 καράβια όπου ήσαν διορισμένα από την υπερτάτη διοίκησιν να έλθουν εις τα παράλιά σας, διά να σας εμψυχώσουν και να σας δώσουν τα αναγκαία εφόδια». Και ενώ οι Χιμαραίοι θα περίμεναν αυτή τη ναυτική δύναμη να φανεί, δεύτερο δυστυχές γεγονός επισφράγισε την απομόνωσή τους από τον γενικό ξεσηκωμό. Αυτό αφορούσε την έξοδο του οθωμανικού στόλου από τα Δαρδανέλια. Σε αυτόν είχε επιβιβαστεί στρατός από την «Ανατολή». Ο στόλος αποβίβασε τον στρατό στη Χίο την οποία «την κατέκαυσε και την κατεσκλάβωσε»¹³⁴.

¹³² Φ. Μιχαλόπουλος, «Η Βόρειος Ήπειρος και η επανάστασις», στην: *Καθημερινή*, (1946) στο Σπ. Στούπης, «Αι διεκδικήσεις μας εν Ηπειρών και η στάσις της Χειμάρρας κατά την επανάστασιν», στην: *Ηπειρωτική Εστία*, τχ. 72 (1958), σ. 270

¹³³ Σπ. Στούπης, *ό. π.*, σ. 271

¹³⁴ Σπ. Στούπης *ό. π.*, σ. 271

Με την επιστολή της η Γερουσία προσπάθησε να δικαιολογηθεί για το γεγονός της μη εμπέδωσης του ναυτικού αποκλεισμού, όπως και της μη συνδρομής της με πολεμοφόδια κ.λπ. για τη στήριξη ενός επαναστατικού εγχειρήματος στην περιοχή. Για να καθησυχάσει τις δυσaréσκειες των Χιμαραίων αναγνωστών, κατέγραψε την προσπάθειά της να συνδράμει τη Χιμάρα, παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε λόγω του πολέμου και της έλλειψης πόρων. Ταυτόχρονα, αποτύπωσε στο χαρτί και την απόπειρά της να πάρει σάρκα και οστά ο ναυτικός αποκλεισμός στην περιφέρειά της. Στο έγγραφο η Γερουσία φαίνεται ότι ετοίμασε έναν αριθμό 50 πλοίων, για να ενισχυθεί ο ελληνικός στόλος και να αντιμετωπισθεί ο οθωμανικός, αλλά κράτησε έναν στολίσκο 10 πλοίων, που είχε σταλεί ήδη προς τις ακτές της Χιμάρας. Δεν υπάρχουν περαιτέρω στοιχεία για τον συγκεκριμένο στολίσκο. Το ίδιο το έγγραφο προσπαθούσε να υποδείξει στους Χιμαραίους τη μη έγερσή τους – ίσως κάποιοι να το χαρακτήριζαν, ως αντιτιθέμενο με τα σχέδια της Φιλικής Εταιρείας για τον Γενικό Ξεσηκωμό. Και σε αυτό το συμπέρασμα καταλήγουμε λόγω δύο χωρίων που στην ουσία πληροφορούν τους Χιμαραίους πως¹³⁵:

- 1) Δεν υπάρχουν προμήθειες για να τους σταλούν («... η Γερουσία βλέπει ότι δεν έχει τον τρόπον να σας προφθάσει κατά το παρόν με ολίγα εφόδια») και
- 2) Με έμμεσο τρόπο τους προτρέπουν να μην προχωρήσουν σε οποιαδήποτε ένοπλη αντιπαράθεση με την οθωμανική εξουσία («... να φερθήτε και με εκείνην τη φρόνησιν όπου χρειάζεται εις τέτοια επιχειρήματα.»).

Ο στολίσκος ασφαλώς και δεν έφτασε ποτέ στον υποτιθέμενο προορισμό του¹³⁶. Όμως, παρά την καταστροφή την οποία υπέστησαν από τον Αλή πασά και την εξορία τους, η διάθεση των Χιμαραίων δεν άλλαξε. Καθώς δεν μπορούσαν να δημιουργήσουν επαναστατικές συνθήκες στην ίδια τη Χιμάρα, εκατοντάδες μνημένων μετακινήθηκαν προς άλλους τόπους, όπου είχαν ανάψει οι φλόγες του ξεσηκωμού.

¹³⁵ Σπ. Στούπης, *ό. π.*, σ. 272

¹³⁶ Ελ. Κοκαβέση *Σπυρίδων Μίλιος: Από τη Χιμάρα στην ελεύθερη Ελλάδα*, εργασία στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες θεωρήσεις και προοπτικές», Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου 2018, σ. 7, Κ. Ν. Δέδες, *Αρμαδάδες Χειμάρρας*, Αθήνα 1978, σ. 45

2.4. Σπυρίδων Μίλιος: Από τη Χιμάρα στην ελεύθερη Ελλάδα

Ο Σπύρος Μίλιος γεννήθηκε στη Χιμάρα το 1800. Η οικογένειά του τόσο από την πλευρά του πατέρα του όσο και από την πλευρά της μητέρας του (Μαρία Βάρφη), είχε πάντα τη φήμη των στρατιωτικών και είχε συνδεθεί με το Βασίλειο της Νεάπολης (Regno di Napoli). Έως τότε το επίθετο της οικογένειας ήταν «Σπύρος», αλλά ο Σπύρος Μίλιος επέλεξε ως επίθετό του το όνομα του πατέρα του (Μιχάλης) που στη Χιμαριώτικη και γενικά Ηπειρώτικη ντοπιολαλιά μετατρέπεται και σε «Μίλιος».

Το 1810 σε ηλικία δέκα ετών ο Σπύρος στάλθηκε από τον πατέρα του στη Νεάπολη. Εκεί έμεινε κοντά στους θείους του, τον συνταγματάρχη Γιάννη Σπύρο και τον στρατηγό Δημήτριο Λέκκα. Ο Γιάννης Σπύρος διοικούσε τη μακεδονική Ταξιαρχία (Brigata Macedone) και πιθανόν να ήταν και μέλος της Φιλικής Εταιρείας¹³⁷. Έμεινε στην ελληνική συνοικία (Borgo dei Greci). Κοντά στον Γιάννη Σπύρο καλλιέργησε εν μέρει και τα Ελληνικά του - στη γνώση της διαλέκτου της Χιμάρας πρόσθεσε και στοιχεία της λόγιας γλώσσας. Επίσης, έμαθε τα Ιταλικά, διδάχθηκε τη λατινική και τη γαλλική γλώσσα. Στο ιδιαίτερο περιβάλλον της Νεάπολης εντάρφησε στη στρατιωτική τέχνη καθώς ήταν μαθητής της τοπικής στρατιωτικής σχολής¹³⁸. Αυτές οι στρατιωτικές γνώσεις του βάρυναν και έδωσαν σημασία στα «Απομνημονεύματα» του Μίλιου που σχετίζονται με τη Δεύτερη Πολιορκία του Μεσολογγίου. Η εξοικείωση με τα πολεμικά πράγματα τον ανέδειξαν ως έναν από τους οργανωτές του Ελληνικού Στρατού.

Το 1818 ή το 1819 επανήλθε στη γενέτειρά του. Όφειλε να συντάξει μια εργασία για τη σχολή του, τη «στρατιωτική γεωγραφία της Ηπείρου», ώστε στη συνέχεια να ονομαστεί αξιωματικός του στρατού της Νεάπολης. Δεν γνωρίζουμε τα απότερα σχέδιά του αλλά κατά την αποβίβασή του στην Ήπειρο πιάστηκε από άντρες του Αλή πασά. Ο Αλής ήθελε να έχει υπό τον απόλυτο έλεγχό του τις μεγάλες οικογένειες της Χιμάρας και ο πατέρας του Σπύρου πρότεινε στον πασά των Ιωαννίνων - ως δείγμα της πίστης του - να κρατήσει τον συλληφθέντα ήδη γιο του όμηρο. Ο Αλής νύμφευσε «εκών – άκων» τον νεαρό Χιμαραίο με την Δελβινακιώτισσα Αικατερίνη Τυρά. Ο πασάς των Ιωαννίνων θεωρούσε πως με αυτόν τον τρόπο εξασφάλιζε την οικειοθελή παραμονή του

¹³⁷ I. Vlasis, *Grèce*, Paris, 1860 στο Σπυρομίλιος, *Απομνημονεύματα της δευτέρας πολιορκίας του Μεσολογγίου 1825-1826*, Αθήνα 1926, γ'.

¹³⁸ Ζ. Μολοσσός, σημείωμα στο Σπυρομίλιος, *ό. π.*, στ'

ομήρου του στα Ιωάννινα και την αποφυγή οποιασδήποτε κίνησης που θα μπορούσε να βλάψει τη νέα του οικογένεια.

2.4.1. Ξεσηκωμός

Ο Σπύρος Μίλιος μετά τη θανάτωση του Αλή πασά και τη διάλυση του «βασιλείου» του ξαναγύρισε στη Χιμάρα και για ένα μικρό χρονικό διάστημα παρέμεινε αφανής. Η Χιμάρα περιγραφόταν στα σχέδια της Φιλικής Εταιρείας ως ένα από τα επαναστατικά κέντρα¹³⁹. Οι σουλτανικές δυνάμεις που βρίσκονταν στην ευρύτερη περιοχή λόγω της αντιπαράθεσης της Πύλης με τον Αλή πασά και οι αντικειμενικές αδυναμίες των επαναστατών της νότιας Ελλάδας δεν άφηναν περιθώρια στους Ηπειρώτες για τον ξεσηκωμό¹⁴⁰. Τα προαναφερθέντα σχέδια της Φιλικής Εταιρείας δεν έγινε εφικτό να ενεργοποιηθούν. Στη ίδια τη Χιμάρα μόλις ένα μέρος των κατοίκων είχε κατορθώσει να διασωθεί από τις σφαγές και την εξορία στην οποία είχε σταλεί από τον Αλή πασά. Όσοι ντόπιοι επέστρεψαν έπρεπε να αγωνιστούν και πάλι για να εκδιώξουν τους εποίκους και αυτό όχι με επιτυχία από όλα τα σημεία της επαρχίας και πλήρως. Στα ίδια τα χωριά επικρατούσε αναβρασμός, αλλά οι Χιμαραίοι αδυνατούσαν πια να κινηθούν αυτόνομα, όπως στο παρελθόν. Υπολόγιζαν σε ναυτική βοήθεια από τη νότια Ελλάδα, η οποία όμως δεν κατέστη δυνατό να γίνει πράξη¹⁴¹. Το μεγαλύτερο όμως μέρος από αυτούς που είχαν μυηθεί στο μεγάλο ξεσηκωμό δεν τα παράτησαν. Κατά μόνας ή κατά ομάδες εισήλθαν στον επαναστατικό στίβο. Κάποιοι είχαν ήδη μεταβεί στις Παραδουνάβιες περιοχές για να λάβουν μέρος στην επανάσταση που ξέσπασε εκεί. Ένα μέρος τους βρισκόταν κάτω από τις διαταγές του Αθανάσιου Χειμαρριώτη δίπλα στον Αλέξανδρο Υψηλάντη και άλλοι διάσπαρτοι σε διάφορα μέρη. Ο ίδιος ο Σπύρος Μίλιος συγκρότησε σώμα ενόπλων στο οποίο συμπεριλήφθησαν συγγενείς του και εκατοντάδες Χιμαραίοι. Κατέβηκε στη νότια Ελλάδα και έθεσε το σώμα του στην υπηρεσία της

¹³⁹ Προφορική μαρτυρία Νεοκλέως Σαρρή.

¹⁴⁰ Βλέπε και: «Χειμάρρα και Τουρκαλβανοί» στο Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικών περί της ελληνικής επανάστασεως*, Αθήνα 1861, τ. 4, σ. 153 - 157

¹⁴¹ Κ. Ν. Δέδες, *ό. π.*, σ. 45. Βλέπε και έγγραφη απάντηση της Γερουσίας της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος «προς τους Γενναίους Καπιτάνιους και Φιλογενεστάτους Προκρίτους της Χειμάρρας» στις 26 Απριλίου 1822, στο Σπ. Στούπης, «Αι διεκδικήσεις μας εν Ηπείρω και η στάσις της Χειμάρρας κατά την Επανάστασιν», στην: *Ηπειρωτική Εστία*, τχ. 72 (1958), σ. 271-272

«Προσωρινής Διοίκησης». Οι συγκεκριμένοι Χιμαραίοι υπό τον Σπύρο Μίλιο πολέμησαν στη Στερεά Ελλάδα και κυρίως στο Μεσολόγγι, το Φάληρο και αλλού.

Στα τέλη Αυγούστου 1824, ο Σπύρος Μίλιος μαζί με το 70μελές σώμα του εμφανίστηκε στον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο στο ελληνικό στρατόπεδο του χωριού Λιγοβίτσι¹⁴². Λίγο αργότερα ο Μίλιος παρουσιάστηκε στην κυβέρνηση του Ναυπλίου, ενώ το σώμα του παρέμεινε υπό τις διαταγές του αδερφού του Ζάχου. Πήρε εντολή να στρατολογήσει εκατό στρατιώτες και να επιστρέψει. Οι εξελίξεις της επανάστασης τον οδήγησαν εντός του Μεσολογγίου όπου ηγούνταν στρατιωτικής δύναμης 250 αντρών.

Κατά τη Β' φάση της πολιορκίας, οι Χιμαραίοι ανέλαβαν να υπερασπιστούν το πρόχωμα «Μιαούλης». Ο Μίλιος είχε στο μεταξύ προαχθεί σε αντιστράτηγος (21 Σεπτεμβρίου 1825) και κατόπιν σε στρατηγός (8 Οκτωβρίου 1825). Τον Γενάρη του 1826 μαζί με Σουλιώτες και Στερεοελλαδίτες πολέμαρχους συμμετείχε σε μια επιτροπή που αποστάλθηκε στο Ναύπλιο, για να εκθέσει στο Βουλευτικό και το Εκτελεστικό τα όσα είχαν προσυμφωνηθεί από τη φρουρά του Μεσολογγίου. Ζήτησε τη λήψη μέτρων – προτείνοντας ταυτόχρονα λύσεις – αφού πρώτα περιέγραψε τη σοβαρότητα της υπόθεσης της πολιορκίας του Μεσολογγίου και το δράμα των υπερασπιστών του και των αμάχων.

Μετά την καταστροφή του Μεσολογγίου ο Μίλιος συγκρότησε νέο σώμα από Ηπειρώτες και εντάχθηκε στο στρατόπεδο του Γεωργίου Καραϊσκάκη στην Ελευσίνα. Έλαβε μέρος στη μάχη της Αράχωβας και στη διαπέραση του οθωμανικού στρατοπέδου. Ασθένησε και μετά την ανάρρωσή του επανήλθε στο στρατόπεδο του Καραϊσκάκη στο Κερασίσι. Από εκεί εκλέχτηκε, μαζί με άλλους δύο συναδέλφους του, να εκπροσωπήσουν το στρατόπεδο στη Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας (19 Μαρτίου έως 5 Μαΐου του 1827) με την ιδιότητα του πληρεξουσίου των αρμάτων.

2.4.2. Νέο Ελληνικό Κράτος

Ο πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας έθεσε τον Αώο ως το βόρειο σύνορο ενός βιώσιμου ελληνικού κράτους¹⁴³. Ο Μίλιος πίστευε στην προσπάθεια του Καποδίστρια

¹⁴² Στο Μεσολόγγι ο Σπύρος Μίλιος συμμετέχει στον αγώνα μαζί με τον μεγάλο του αδελφό Νικόλαο (ο οποίος και σκοτώθηκε) και τον άλλο του αδερφό Ζάχο.

¹⁴³ «Η έκτασις της Ελλάδος πρέπει να καθορισθή προς βορράν δια γραμμής αρχομένης από τας εκβολάς του Βοϊούσα (Αώου)» στο Φ. Οικονόμου, *Η πολυπαθής Βόρειος Ήπειρος διά μέσου των αιώνων*, Αθήνα

για τη δημιουργία τακτικού στρατού. Το 1828 ανέλαβε «πρώτος Πεντακοσίαρχος της Β^{α5} χιλιαρχίας»¹⁴⁴ επιστρέφοντας στον πολεμικό αγώνα. Αγωνίστηκε στο Στεβενίκο, την Πέτρα, το Μεσοβούνι κ.ά. Το 1829 προβιβάστηκε στη θέση του αρχηγού του προσωπικού σώματος του Δημητρίου Υψηλάντη. Το 1830 διορίστηκε μέλος του Στρατιωτικού Δικαστηρίου Ανατολικής Στερεάς. Ως το 1832 ανέλαβε τη διοίκηση των άτακτων ταγμάτων της Ελευσίνας, χιλίαρχος έως και στρατιωτικός διοικητής Σαλαμίνας.

Κατά την πρώτη οθωνική περίοδο αποσύρθηκε στη Θήβα. Είχε αγοράσει εθνικές γαίες και μαζί με τα αδέρφια του Ζάχο και Γιάννη ζούσαν εκεί, αφού είχαν φέρει και τις οικογένειές τους από τη Χιμάρα. Η ήσυχη ζωή του δεν ήταν αρκετή, για να τον γλιτώσει από διώξεις, καθώς η δυσαρέσκεια των αγωνιστών προς τον Όθωνα αυξανόταν. Ο Σπύρος Μίλιος κατηγορήθηκε ως ύποπτος συννομωσίας και φυλακίστηκε στην Ακροναυπλία για εννέα μήνες. Παρά τις διώξεις που υπέστη δεν έπαυε να χαίρει μεγάλης εκτίμησης για τον χαρακτήρα του και τις στρατιωτικές του γνώσεις. Γι' αυτό και μετά την αποφυλάκισή του επέστρεψε στην ενεργό στρατιωτική υπηρεσία λαμβάνοντας τον βαθμό του αντισυνταγματάρχη.

Από το 1828 είχε ιδρυθεί από τον Καποδίστρια στο Ναύπλιο το «Κεντρικό Πολεμικό Σχολείο» που αργότερα μετονομάστηκε σε Σχολή Ευελπίδων. Το 1840, αφού ο Σπύρος Μίλιος είχε προβιβαστεί στον βαθμό του συνταγματάρχη, του ανατέθηκε η διοίκησή της. Διετέλεσε με επιτυχία και για μια τετραετία ο πρώτος Έλληνας διοικητής της¹⁴⁵. Ο Μίλιος ήταν αυστηρός στην πειθαρχία των μαθητών της Σχολής και εφάρμοσε τη μέθοδο των γραπτών εξετάσεων για την εισαγωγή σε αυτήν. Κατά τον Πατσέλη ο Στασινόπουλος περιέγραψε τον τρόπο του Μίλιου: «Ακέραιος στον χαρακτήρα, αυστηρός αλλά δίκαιος, προσεπάθησε να μορφώσει όχι μόνον το πνεύμα, αλλά και τον χαρακτήρα των ευελπίδων (...) είχε κατορθώσει να εμπνεύσει σε ανώτερον και

1985, σ. 617, Σπ. Στούπης, «Αι διεκδικήσεις μας εν Ηπείρω και η στάσις της Χειμάρρας κατά την Επανάστασιν», σ. 272, Κ Δημητρόπουλος, *Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού και Βόρεια Ήπειρος*, χ.τ. 2011, σ. 7 και Ε. Ε. Κούκου, «Οι αγώνες του Καποδίστρια για την επέκταση προς βορράν των ελληνικών συνόρων», στα: *Πρακτικά Β' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου*, Αθήνα 1992

¹⁴⁴ Σπυρομίλιος, *ό. π.*, ιζ'.

¹⁴⁵ Μηχανή του χρόνου, «Η ιστορία της σχολής Ευελπίδων στη Μηχανή του Χρόνου», <https://www.mixanitouxronou.gr/i-istoria-tis-scholis-eyelpidon-sti-michani-toy-chronoy-to-orama-toy-ka-podistria-kai-i-symvoli-tis-stin-anoikodomisi-tis-elladas-nea-ekpompi> (προσπέλαση 26.12.2018)

κατώτερον προσωπικόν μια πειθαρχία υποδειγματική που απέρρευε από την αίσθηση του καθήκοντος κι όχι από τον φόβο της τιμωρίας»¹⁴⁶.

Αυτή του η άνοδος στη στρατιωτική ιεραρχία δεν τον εκμαύλισε. Εντάχθηκε στο Κόμμα των Ρωσόφιλων και ήταν από τους πρωταγωνιστές της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843. Η απαίτηση για την παραχώρηση Συντάγματος είχε ως αρχηγό τον παλιό συναγωνιστή του, Γιάννη Μακρυγιάννη. Στην επανάσταση συμμετείχε μαζί με όλους τους αξιωματικούς της Σχολής¹⁴⁷. Θεωρείται ως ο υπεύθυνος διαφύλαξης του αναίμακτου χαρακτήρα του κινήματος. Ο Γεώργιος Τσερτσέτης θα γράψει: «Ευτυχισμένη Χειμαραΐε, εσύ είσαι το τερπνότερο άνθος της Ελληνικής φυλής, αυτής της βασιλίσσης των φυλών της ανθρωπότητας». Δύο μέρες μετά την αποδοχή του Συντάγματος από τον Όθωνα, διορίστηκε αρχηγός της Χωροφυλακής. Παράλληλα, εκλέχθηκε και «πληρεξούσιος Θηβών» στη συντακτική συνέλευση η οποία και τον απάλλαξε από τα στρατιωτικά του καθήκοντα. Η τοποθέτησή του στο ζήτημα του ελέγχου του βασιλέα τον έθεσε αυτόματα στους αντιπάλους του. Μετά από μια πενταετία επανήλθε στην κεντρική σκηνή, πιθανώς μέσω του θείου του, στρατηγού Δημήτρη Λέκκα, που ήταν υπασπιστής του βασιλιά της Νεάπολης¹⁴⁸. Συνέχισε να υπηρετεί τους θεσμούς του νέου ελληνικού κράτους από καινούργιες θέσεις: γενικός γραμματέας Υπουργείου Στρατιωτικών, υπασπιστής του βασιλιά, υπουργός Στρατιωτικών. Ήδη ήταν γερουσιαστής, ενώ παράλληλα προβιβάστηκε σε υποστράτηγος.

Μετά την επιτυχία της επανάστασης του 1843, συγκλήθηκε εθνοσυνέλευση. Το κύριο θέμα της ήταν η διαμάχη μεταξύ «ετεροχθόνων» και «αυτοχθόνων». «Ετερόχθονες» θεωρούνταν όλοι οι Έλληνες οι οποίοι είχαν γεννηθεί εκτός του τότε ελληνικού κράτους. Οι «αυτόχθονες» πρέσβευαν την άποψη ότι έπρεπε να εξαιρεθούν οι «ετερόχθονες» από τα αξιώματα του κράτους καθώς οι πρώτοι ήταν συνήθως και πιο μορφωμένοι και αναλάμβαναν τις δημόσιες θέσεις¹⁴⁹. Ο ίδιος δεν ξέχασε ποτέ του τους

¹⁴⁶ Ν. Β. Πατσέλης, «Η συμβολή των Ηπειρωτών εις την πολιτικήν, οικονομικήν, κοινωνικήν και πνευματικήν εξέλιξιν της χώρας», στην: *Ηπειρωτική Εστία*, τχ. 26 (1954), σ. 567

¹⁴⁷ «Τότε, (...) ο Καλλέργης, πήγε ολόϊσα στους στρατώνες και σήμανε συναγερμό. Ήταν περασμένα μεσάνυχτα. Συνάχτηκαν οι αξιωματικοί. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν κι ο διοικητής της σχολής Ευελπίδων συνταγματάρχης Σπυρομήλιος μαζί με τρεις αξιωματικούς της σχολής.», Μπενέκος Γ. Γιάννης, *Κωλέτης*, Αθήνα 1961, σ. 222

¹⁴⁸ Σπυρομήλιος, *ό. π.*, ιθ'.

¹⁴⁹ Δες και *Αθηνά*, 26 Ιανουαρίου 1844

Περισσότερα για το ζήτημα στο Ι. Δημάκης, *Η πολιτειακή μεταβολή του 1843 και το ζήτημα των αυτοχθόνων και ετεροχθόνων*, Αθήνα 1991

αλύτρωτους Έλληνες για αυτό και υποστήριξε όλα τα επαναστατικά τους κινήματα. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, αναμείχθηκε στην προετοιμασία μιας ακόμα επανάστασης. Αυτής του 1854 στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία¹⁵⁰. Σε αυτή την επανάσταση οι συμπατριώτες του έλαβαν μέρος, πολεμώντας σε διάφορα σημεία της¹⁵¹. Στην ίδια τη Χιμάρα οι κάτοικοι αρνήθηκαν να πληρώσουν τους φόρους στην οθωμανική διοίκηση, αλλά δεν εξεγέρθηκαν¹⁵². Ο Όθωνας, μετά από απαίτηση της γαλλικής κυβέρνησης, απομάκρυνε τον Μίλιο από τα Ανάκτορα, τον ανακάλεσε από αρχηγό του στρατού των δυτικών συνόρων, τον έθεσε σε διαθεσιμότητα και τον παρέπεμψε στον ανακριτή¹⁵³. Εν τέλει τον οδήγησε για έναν σχεδόν χρόνο στις φυλακές της Μονεμβασιάς.

Ο Μίλιος επανήλθε και πάλι στο προσκήνιο και μάλιστα ανήλθε τέσσερις φορές σε υπουργικούς θώκους, σε αντίστοιχες κυβερνήσεις: Αθανασίου Μιαούλη, Γενναίου Κολοκοτρώνη, Αριστείδη Μωραϊτίνη και Δημητρίου Βούλγαρη. Στις αρχές του 1856 η βουλή τον απάλλαξε από τις κατηγορίες και τον Φλεβάρη του ίδιου έτους αθωώθηκε από το στρατιωτικό δικαστήριο. Η αποκατάσταση τον ωφέλησε και ορκίστηκε δύο φορές υπουργός στρατιωτικών (1859 και 1862). Κατά το κίνημα του 1862 υποστήριξε τον Όθωνα, αλλά είχε το θάρρος να του πει, λίγο πριν αυτό ξεσπάσει¹⁵⁴: «Μεγαλειότατε, δεν θα σας χρησιμεύσω γιγνόμενος υπουργός ήδη ούτως. Εις το σημείον εις ο έφθασαν τα πράγματα ή πρέπει να παραιτηθήτε του θρόνου και ν' απέλθητε εις την πατρίδα Σας ή να παραδώσητε ανεπιφυλάκτως ολόκληρον τη διοίκησιν του τόπου εις την άκραν αντιπολίτευσιν, καλούντες αυτήν εις την εξουσίαν ως τάχιστα. Τα μισά μέτρα εις ουδέν θα ωφελήσουν.»

Στις 8 Οκτωβρίου 1852 ο Σπύρος Μίλιος ως υπουργός Στρατιωτικών παρουσίασε στη βουλή ένα νομοσχέδιο με θέμα τη σύσταση ενός «Ταμείου για την εξασφάλιση και ανακούφιση των χηρών και ορφανών των αγωνιστών του αγώνα της ανεξαρτησίας που έπεσαν υπέρ της Ελευθερίας της Πατρίδας καθώς και των επιζώντων αγωνιστών του απελευθερωτικού αγώνα». Το επόμενο έτος δημοσιεύτηκε ο νόμος περί ιδρύσεως του «Ταμείου Χηρών και Ορφανών του Στρατού της γραμμής, της

¹⁵⁰ Το κίνημα εξεργάγη στις 6 Ιανουαρίου 1854 στο Ραδοβίτσι Άρτας

¹⁵¹ Κ. Απ. Παπαγεωργίου, «Η Ηπειρωτική επανάσταση του 1854: η Χειμάρα», στην: *Ηπειρωτική Εστία*, τχ. 94 (1960), σ. 118

¹⁵² Κ. Απ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 118.

¹⁵³ Κ. Χατζηαντωνίου - Αθ. Κόρμαλης, *ό. π.*, σ. 23

¹⁵⁴ Α. Κλεομένους, *Διάλεξις περί των πρώτων της Ελλάδος Βασιλέων*, χ.τ. 1904, σ. 60 στο *Σπυρομίλιος*, *ό. π.*, κβ'

Χωροφυλακής και της Οροφυλακής» και το Μετοχικό Ταμείο Στρατού έγινε πραγματικότητα¹⁵⁵.

Παρά του ότι ο Μίλιος ήταν αντίθετος με την έξωση του Όθωνα, αφού εκλέχθηκε βουλευτής, ο νέος βασιλιάς Γεώργιος ο Α΄ τον τοποθέτησε, και πάλι, υπασπιστή, ενώ τον διόρισε και μέλος του Συμβουλίου Επικρατείας. Το 1866 του ανατέθηκε η στρατιωτική διοίκηση Επτανήσων και ένα χρόνο αργότερα, ξανά, το υπουργείο Στρατιωτικών, ενώ επανήλθε στο αξίωμα του αντιστράτηγου. Το 1872 εκλέχτηκε πρόεδρος της βουλής. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η εκλογή του έγινε με εκατόν πενήντα έξι (156) ψήφους υπέρ, έναντι τριών (3), επί συνόλου εκατόν πενήντα εννέα (159) ψηφισάντων¹⁵⁶. Η επίσημη σταδιοδρομία του όμως θα λάβει τέλος στις 19 Νοεμβρίου 1876, οπότε και αποστρατεύτηκε.

Ο Σπύρος Μίλιος έζησε τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής του στο σπίτι του στο κέντρο των Αθηνών, στην οδό Σταδίου, απέναντι από το κτίριο της τότε Βουλής. Μετά την ένωση της Άρτας με την Ελλάδα (1878)¹⁵⁷, επισκέφθηκε τους εκπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων μαζί με αντιπροσωπεία Ηπειρωτών. Τους ευχαρίστησε και τους υπενθύμισε την εκκρεμότητα και της υπόλοιπης Ηπείρου. Πριν πεθάνει τιμήθηκε με το παράσημο του Μεγαλόσταυρου του Σωτήρος. Απεβίωσε, συνέπεια βρογχίτιδας, στις 13 Δεκεμβρίου του 1880, χωρίς ποτέ να ξαναδεί τα πατρογονικά χώματα...

¹⁵⁵ «Ιστορία», <https://mts.army.gr/el/istoria> (προσπέλαση 26.12.2018)

¹⁵⁶ Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής, Α΄ σύνοδος, Δ΄ περίοδος, Αθήνα 1872, σ. 96

¹⁵⁷ Συνθήκη του Βερολίνου, 13 Ιουλίου 1878 στο: Κ. Παπαρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ.7, σ. 415

Γ' Κεφάλαιο

Θέματα του 20^{ού} αιώνα

3.1. Χιμάρα 1924: Τα Αμπελουργικά

Πολλές φορές διαπιστώνουμε πως επεισόδια που συνθέτουν τη νεώτερη ιστορία της Χιμάρας δεν έγιναν ποτέ αντικείμενο ευρύτερων μελετών. Τον 20^ο αιώνα έλαβαν χώρα περιστατικά μεγάλης σημασίας. Από αυτά – κυρίως αμέσως μετά την είσοδο της Αλβανίας στην εποχή του πολυκομματισμού (1991) - ήταν δυνατόν να αποτυπωθούν μαρτυρίες ανθρώπων που έζησαν τα γεγονότα, είτε ως πρωταγωνιστές, είτε έστω ως συμμετέχοντες των γεγονότων. Τότε, ζούσαν ακόμα γέροντες που είχαν αναμνήσεις από την εξέγερση του 1914 και την κρίσιμη αυτή δεκαετία, την εγκαθίδρυση του αλβανικού κράτους και τις προσπάθειές του για την εξάλειψη κάθε σχέσης της Ορθόδοξης Εκκλησίας και της Εκπαίδευσης με τον ελληνισμό και την ελληνική γλώσσα, τις πρώτες απόπειρες για τον σφετερισμό της παράδοσης. Ήταν εκπληκτικές οι μνήμες που επανέρχονταν από το Ηπειρωτικό Έπος του 1940 και οι μετέπειτα συγκροτήσεις, συγκρούσεις, αλλά και παρασπονδίες μέσα από τη φενάκη μιας ειλικρινούς φιλικής στάσης εκ μέρους μιας παράταξης Αλβανών αντιαξονικών. Τέλος, οι διηγήσεις σχετικά με τις μεταπολεμικές τραγωδίες ήταν ατελείωτες. Μέσα στα παραπάνω, ξεχωρίζουν ιστορίες ανθρώπινες που προφανώς έχουν και άλλες διαστάσεις. Μία από αυτές είναι και η σύγκρουση των Χιμαραίων με το αλβανικό κράτος και με αφορμή τις κινήσεις του τελευταίου, ώστε να ενσωματώσει την περιοχή στο κράτος, προφασιζόμενο την κατάργηση των λεγόμενων «προνομίων» της οθωμανικής περιόδου.

3.1.1. Έσθλ' αγορεύοντες, κακά δε φρεσί βυσσοδόμευον¹⁵⁸

Η λήξη της ιταλικής κυριαρχίας (1916 – 1919) δεν έφερε την άμεση αλβανική κατοχή της Χιμάρας. Τα ένοπλα τμήματα της Επαρχίας, που έφεραν σκούφο με τα αρχικά ΑΧ (Ανεξάρτητος Χιμάρα), υπερασπίζονται έως το 1921 ένα ιδιότυπο καθεστώς αυτονομίας. Η ισχυροποίηση του αλβανικού στρατού, η έλλειψη πυρομαχικών των ντόπιων ενόπλων, σε συνδυασμό με την ουσιαστική αδυναμία της Ελλάδας να συνδράμει

¹⁵⁸ «Μιλούσαν ωραία, ενώ στο μυαλό τους μηχανογραφούσαν κακά», Όμηρος, *Οδύσσεια* ΙΖ'

λόγω των γεγονότων στη Μικρά Ασία, έδωσαν την ευκαιρία στο στράτευμα του Αζίζ Τσάμι (Aziz Çami) να καταλάβει τη Χιμάρα εκ μέρους της αλβανικής κυβέρνησης. Ο Αζίζ Τσάμι είχε αναλάβει καθήκοντα διοικητή της στρατοχωροφυλακής και τα επόμενα χρόνια αντιμετώπισε τους ντόπιους βιαιοπραγώντας και εκφοβίζοντάς τους. Στη νέα κατάσταση που δημιουργήθηκε, οι Χιμαραίοι ήρθαν σε απευθείας διαπραγμάτευση με την αλβανική κυβέρνηση του Ηλία Βρυώνι (Hlias Vriioni). Τις συνομιλίες εκ μέρους της κυβέρνησης διεξήγαγε ο Βουνιώτης Σπύρος Γεωργίου Κολέκας, αλβανόφρονας και μέλος του αλβανικού κοινοβουλίου, ενώ τους κατοίκους εκπροσώπησαν οι: Γεώργιος Μπολάνος, Μήτσος, Καρράς, Δημήτριος Λέκκας και Αθανάσιος Συμωνίδης. Την Πέμπτη 2 Ιουνίου 1921, συμφώνησαν, μεταξύ άλλων, στη διατήρηση της φορολογικής ιδιαιτερότητας με την υποχρέωση καταβολής 1.000 χρυσών ναπολεόνιων ετησίως¹⁵⁹.

Πολύ σύντομα η κυβέρνηση Φαν Νόλη (Θεοφάνης Μαυρομάτης), ανέτρεψε τη συμφωνία¹⁶⁰. Τη στάση της συνεπικουρούσαν, ως υπέρμαχοι μιας πολιτικής σύγκρουσης με τους Χιμαραίους και κατ' επέκταση με την Ελλάδα, διάφοροι εκπρόσωποι της άρχουσας τάξης: ο υπουργός οικονομικών Γκουρακούκι (Luigj Gurakuqi), η εφημερίδα «Πολιτικά» του Αυλώνα, ομάδα Αλβανών φασιστών κ.ά. Την ίδια χρονική περίοδο Ιταλία και Αλβανία προσπαθούσαν να εξαιρέσουν από την ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς των παράλιων περιοχών της Ηπείρου (αλβανόφωνων και ελληνόφωνων), με τη δικαιολογία ότι είναι αλβανικής καταγωγής¹⁶¹.

Ύστερα από διαμαρτυρίες των ενδιαφερομένων η αλβανική εξουσία φάνηκε πως υπαναχωρούσε, αλλά και πάλι επανήλθε. Την Κυριακή της 3^{ης} Αυγούστου του 1924 κοινοποιήθηκε στη «Χειμάρραν και τους Αγίους Σαράντα» διαταγή του Υπουργείου Εσωτερικών της Αλβανίας σύμφωνα με την οποία «καταργούνται τα προνόμια»¹⁶². Οι κάτοικοι προσπάθησαν μέσω αντιπροσώπων (Οικονόμου Ιωάννης από την Παλάσσα,

¹⁵⁹ Υποπροξενείο Αγίων Σαράντα προς Υπουργείο Εξωτερικών (08/08/1927), ΑΥΕ, 1927, Α/5/Χ, αρ. 10592 στο Β. Κόντης (επιμ.), *Ελληνισμός της βορείου Ηπείρου και ελληνοαλβανικές σχέσεις*, τ. ΙΙΙ, 1922 – 1929, Αθήνα 1997, σ. 316 – 317, Sp. Rusha, *Himara në stuhitë e shekujnë*, Tiranë 2001, σ. 121-122

¹⁶⁰ Ο Φαν Νόλη επικεφαλής του Λαϊκού Κόμματος υπήρξε πρωθυπουργός της Αλβανίας από τις 16 Ιουνίου έως τις 24 Δεκεμβρίου 1924.

¹⁶¹ E. K. Manta, “The Çams of Albania and the Greek State (1923 – 1945)”, στο: *Journal of Muslim Minority Affairs*, τχ. 29 (2009), σ. 523-535

¹⁶² Φρουραρχείο Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 05/08/1924, ΑΥΕ 1924, Α/5 (4), αρ. 6452 στο Β. Κόντης (επιμ.), *ό. π.*, σ. 156

Μούτσος Νικόλαος από τους Δρυμάδες, Γκιομέμος Δημήτριος από τον Βούνο Λάμπας Δημήτριος από την Πύλιουρη ιατρός Τσάνες από το Κούδεσι, Λέκκας Αθανάσιος από το Κηπαρό, Μπολάνος Γεώργιος και Γκόρος Αρ. από τη Χιμάρα) να διαμαρτυρηθούν. Και ενώ φάνηκε ότι υπήρξε διάυλος επικοινωνίας μέσω του Πρεμετινού Υπουργού Δικαιοσύνης Σταύρου Βινιάου (Stavro Vinjau)¹⁶³, οι πρόκριτοι εν τέλει συνελήφθησαν και μεταφέρθηκαν στον Αυλώνα. Στη συνέχεια επιβλήθηκαν από τις αρχές απαγορεύσεις που αφορούσαν:

- 1) τις μετακινήσεις από χωριό σε χωριό,
- 2) κάθε απόπειρα συνεννόησης και ενημέρωσης μεταξύ των Χιμαριωτών για τα τεκταινόμενα,
- 3) τα ταξίδια των μελών της Επιτροπής αλλά και των απλών κατοίκων στο εξωτερικό - μέσω της μη έκδοσης διαβατηρίων και
- 4) τη συλλογή των καρπών και τη διακοπή εξαγωγής του κύριου παραγόμενου προϊόντος, των κίτρων¹⁶⁴.

Οι αλβανικές αρχές ενίσχυσαν τις ένοπλες δυνάμεις τους στη Χιμάρα με στρατιωτικό προσωπικό που μεταφέρθηκε την 8^η Αυγούστου ή και μετά από πέντε ημέρες από την πλευρά του Δελβίνου-Αργυροκάστρου¹⁶⁵. Στόχος της κυβέρνησης Αχμέτ Ζώγου ήταν η εξάλειψη κάθε ιδιαιτερότητας που θα αμφισβητούσε την κυριαρχία του κράτους. Άμεσα συνελήφθησαν και κρατήθηκαν για 24 ώρες όσοι Χιμαραίοι αρνήθηκαν να δηλώσουν τα εισοδήματά τους.

Οι διαμαρτυρίες συνεχίστηκαν, όπως και η διπρόσωπη πολιτική αντιμετώπισής τους. Στα τηλεγραφήματα των μελών της Επιτροπής των Χιμαραίων το πρωθυπουργικό γραφείο απαντούσε υποσχόμενο και καλλιεργώντας ελπίδες ευνοϊκής ρύθμισης. Όμως η ενισχυμένη ένοπλη αλβανική δύναμη που έδρευε στη Χιμάρα έστησε σκοπιές στα

¹⁶³ Λανθασμένα αναφέρεται ως «Κώστας Βινιάος» στο «Εκθεσις περί των γεγονότων της Χειμάρρας», Φρουραρχείο Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 13/09/1924, ΑΥΕ 1924, Α/2, 14, αρ. 8177 στο Β. Κόντης (επιμ.), ό. π., σ. 169-171

¹⁶⁴ «Πρεσβεία Δυρραχίου προς Υπουργείο Εξωτερικών», ΑΥΕ, 1924, Α/5 (4), αρ. 7359 στο Β. Κόντης (επιμ.), ό. π., σ. 159
«Πρεσβεία Δυρραχίου προς Υπουργείο Εξωτερικών», ΑΥΕ, 1924, Α/5 (4), αρ. 8050 στο Β. Κόντης (επιμ.), ό. π., σ. 167

¹⁶⁵ Λόγος πεζικού με τρία πολυβόλα στο: «Εκθεσις περί των γεγονότων της Χειμάρρας», Φρουραρχείο Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 13/09/1924, ΑΥΕ 1924, Α/2, 14, αρ. 8177 στο Β. Κόντης (επιμ.), ό. π., σ. 173 και «Πρεσβεία Δυρραχίου προς Υπουργείο Εξωτερικών», ΑΥΕ, 1924, Α/5 (4), αρ. 8050 στο Β. Κόντης (επιμ.), ό. π., σ. 168

αμπέλια, ώστε αυτά να μην τρυγηθούν. Οι κάτοικοι δεν υπάκουσαν και τρυγούσαν στα κρυφά, με αποτέλεσμα κάποιοι από αυτούς να συλληφθούν, να κρατηθούν για 24 ώρες και να τους επιβληθεί πρόστιμο 25 χρυσών φράγκων στον καθένα.

Παρ' όλα τα εμπόδια που ύψωναν οι αρχές, οι κάτοικοι κατόρθωναν να συνεννοηθούν και αποφάσισαν να τρυγηθούν τα αμπέλια μαζικά, με χωριό έναρξης τους Δρυμάδες¹⁶⁶. Την 23^η Αυγούστου οι γυναίκες των Δρυμάδων τρύγησαν τα αμπέλια στα Λαγκαδάκια της Μεγάλης Χώρας και στους Αμπελώνες των Μπιφσαίων, έχοντας ως αρχηγούς την Τσαντώ και την Ουρανία Μπίφσα¹⁶⁷. Κατά την επιστροφή τους κλήθηκαν από στρατιωτική περίπολο που ενέδρευε να παραδώσουν τη συγκομιδή. Αρνήθηκαν και ακολούθησαν συμπλοκές. Αποτέλεσμά τους ήταν ο τραυματισμός τεσσάρων γυναικών, χωρίς όμως οι χωροφύλακες να κατορθώσουν να κατάσχουν τα σταφύλια που μεταφέρθηκαν στα σπίτια. Όταν οι τραυματισμένες διαμαρτυρήθηκαν στον Ειρηνοδίκη της Χιμάρας, αυτός τις ειρωνεύτηκε και τις απέπεμψε. Την Κυριακή 24 Αυγούστου ο διοικητής της αλβανικής στρατιωτικής δύναμης που έδρευε στη Χιμάρα πήγε στους Δρυμάδες και απαίτησε από τον Δημογέροντα να του δηλώσει εγγράφως τις κατ' έτος παραγόμενες ποσότητες σταφυλιών. Μετά την άρνηση του τελευταίου ακολούθησε ξυλοδαρμός του. Ο διοικητής προχώρησε σε δική του καταγραφή της παραγωγής και συνέλαβε τριάντα οχτώ Δρυμαδιώτες. Τους οδήγησε στη Χιμάρα όπου και τους φυλάκισε μαζί με είκοσι σημαίνοντες Χιμαραίους που αρνούσαν να υπογράψουν την αποδοχή της κατάργησης των προνομίων όπως και της ματαίωσης του τρύγου. Οι συλληφθέντες δεν κρατήθηκαν για πολύ στη Χιμάρα, αλλά μεταφέρθηκαν στον Αυλώνα και από εκεί στη Φιέρη. Το Σάββατο 30 Αυγούστου ακολούθησαν συλλήψεις άλλων τριανταπέντε Χιμαραίων.

Οι κάτοικοι δεν φαίνονταν να κάμπτονται παρά τις συνεχείς πιέσεις των κατασταλτικών μηχανισμών του αλβανικού κράτους. Με κάθε μυστικότητα καταστρώθηκε το σχέδιο του τρύγου στη Χιμάρα. Όλες οι γυναίκες της κομόπολης θα λάμβαναν μέρος, χωρισμένες σε ομάδες των δεκαπέντε και έχοντας στην κεφαλή μια ηλικιωμένη. Το σύνθημα το έδωσε ο ιερέας της Χιμάρας. Την Κυριακή 31 Αυγούστου,

¹⁶⁶ Κ. Ν. Δέδες, *Δρυμάδες Χειμάρρας*, Αθήνα 1978, σ. 69-71

¹⁶⁷ Κ. Ν. Δέδες, *ό. π.*, σ. 68 - 69

συνέστησε στις γυναίκες – μιας και μεγάλο μέρος των ανδρών ήταν υπό κράτηση ή κινδύνευαν να συλληφθούν – να πάνε την επομένη στα αμπέλια και να τα τρυγήσουν.

3.1.2. Σεπτεμβριανά

Τη Δευτέρα 1^η Σεπτεμβρίου 1924 συνέβησαν σπουδαία γεγονότα. Αρχικά συνελήφθησαν δύο ακόμα Χιμαραίοι (Ιωάννης Σπυρομίλιος και Πέτρος Χριστοπέτρος). Μια ομάδα Χιμαραίων προσπάθησε να διαφύγει με μια βάρκα προς την Κέρκυρα. Όταν έγιναν αντιληπτοί από τους Αλβανούς χωροφύλακες, πυροβολήθηκαν - ανεπιτυχώς. Για την καταδίωξή τους ειδοποιήθηκε ο διοικητής της αστυνομίας των Αγίων Σαράντα. Κατέλαβε ένα Κερκυραϊκό «βενζινόπλοιο» που βρισκόταν στο λιμάνι, συνέλαβε τον ιδιοκτήτη του και υποχρέωσε τον πλοίαρχο να κινηθεί προς το Πικέρνι. Από εκεί παρέλαβε ομάδα χωροφυλάκων προς καταδίωξη της βάρκας με τους Χιμαραίους. Δεν έγινε κατορθωτή η σύλληψή τους παρά μόνο η διενέργεια νηοψίας σε ένα ιστιοφόρο πλοίο ιδιοκτησίας ελλαδιτών¹⁶⁸.

Εν τω μεταξύ οι γυναίκες της Χιμάρας επανέλαβαν την τακτική των Δρυμαδιωτισσών. Σε προκαθορισμένες ομάδες τρύγησαν γρήγορα το κάθε αμπέλι «με τραγούδια» και γέμισαν με σταφύλια τις καλάθες. Κατά την επιστροφή τους, μια ομάδα από αυτές περνούσε κοντά στα κτίρια που στέγαζαν τους στρατώνες και την υποδιοίκηση Χιμάρας. Κινητοποιήθηκαν οι στρατιώτες και οι χωροφύλακες και τους απαγόρευσαν τη διέλευση¹⁶⁹. Απαιτήθηκε από τις Χιμαραίες να παραδώσουν τις καλάθες με τα σταφύλια. Αυτές αρνήθηκαν και τα όργανα της τάξεως αποπειράθηκαν να τους τις αποσπάσουν χτυπώντας τις με τα κοντάκια των τουφεκιών τους. Τότε οι γυναίκες αντιστάθηκαν, χρησιμοποιώντας τα χέρια τους, τα ραβδιά και τα κλαδευτήρια τους. Κατόρθωσαν να απωθήσουν τους αντιπάλους τους έως τις εγκαταστάσεις του αστυνομικού σταθμού. Η απόπειρα ξυλοδαμού της «ζωηροτέρας των γυναικών» από τον επικεφαλής (Αζίζ Τσάμη) είχε ντροπιαστικό για τον ίδιο αποτέλεσμα καθώς η γυναίκα του αφαίρεσε το όπλο του¹⁷⁰. Η σύγκρουση με τις Χιμαραίες δεν είχε καλή

¹⁶⁸ «Εκθεσις περί των γεγονότων της Χειμάρρας», Φρουραρχείο Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 13/09/1924, ΑΥΕ 1924, Α/2, 14, αρ. 8177, στο Β. Κόντης (επιμ.), ό. π., σ. 172-173

¹⁶⁹ Β. Κόντης (επιμ.), ό. π., σ. 172

¹⁷⁰ «Εκθεσις περί των γεγονότων της Χειμάρρας», Φρουραρχείο Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 13/09/1924, ΑΥΕ 1924, Α/2, 14, αρ. 8177 στο Β. Κόντης (επιμ.), ό. π., σ. 172

εξέλιξη για τους εκπροσώπους της αλβανικής εξουσίας. Οι έως τότε αμυνόμενες – αν και ουσιαστικά άοπλες - μετεβλήθησαν σε επιτιθέμενες. Κατάφεραν να διασπάσουν τον φραγμό και προσπάθησαν να εισέλθουν στο ίδιο το κτίριο του διοικητηρίου. Σε αυτή την εξέλιξη η αντίδραση του Τσάμι και των υπολοίπων του αποσπάσματος ήταν σπασμωδική, έναρξη του πυρός. Οι γυναίκες σκορπίστηκαν, ανταποδίδοντας με πέτρες. Το αποτέλεσμα υπήρξε τραγικό καθώς από την πλευρά των γυναικών σημειώθηκαν θάνατοι (δύο και κατ' άλλες πηγές τρεις) και τραυματίες (τουλάχιστον οκτώ)¹⁷¹. Μετά την παύση των πυρών, ακολούθησε καταδίωξη μεμονωμένων γυναικών με εφ' όπλου λόγχη η οποία κατέληξε σε νέους τραυματισμούς γυναικών. Από την πλευρά των επιτιθέμενων καταγράφηκαν τρεις τραυματίες (δύο χωροφύλακες και ο επικεφαλής τους)¹⁷².

3.1.3. Παρέγκυση και έλξη

Η έκρυθμη κατάσταση οδήγησε την κυβέρνηση στο να μεταφέρει τους κρατούμενους από τον Αυλώνα στη Φιέρη αλλά και να αποστείλει μια ανακριτική ομάδα: Νακί Δελβίνα (ιατρός), εισαγγελέας Αυλώνα, λοχαγός Μπάλιας (διοικητής χωροφυλακής Αργυροκάστρου), λοχαγός Ταγίπ (διοικητής Σχολής Χωροφυλακής Αυλώνα). Η Επιτροπή κάλεσε εκ νέου τους Χιμαραίους να δηλώσουν την αποδοχή της κατάργησης των προνομίων. Οι κάτοικοι απάντησαν αρνητικά και απέρριψαν κάθε ενδεχόμενο συνεργασίας με την Επιτροπή όπως και την εξέταση από εκπροσώπους που θα όριζαν οι αρχές των όσων είχαν υποστεί ξυλοδαρμούς, τραυματισμούς κλπ. Ήταν φανερό πως οι Χιμαριώτες θα έπρεπε να εξαναγκαστούν να αποδεχθούν την παύση υποστήριξης του αιτήματος σεβασμού των «προνομίων» και ως συνέπεια την ειδική τους σχέση με το αλβανικό κράτος. Η αλβανική πολιτεία δεν εννοούσε να ξεπεράσει την πρόσφατη ένοπλη άρνηση των Χιμαραίων να ενταχθούν στη νέα χώρα, επιμένοντας στην ένωση με την Ελλάδα¹⁷³.

¹⁷¹ Τα ονόματα των νεκρών: Αθηνά Δημογιάννη (το γένος Γκέζου) σύζυγος του Χρήστου (Κίτσου) 30 ετών, και Όλγα Παππά σύζυγος του Σωκράτους. Από τις πληγωμένες διασώθηκαν τα εξής ονόματα: Ελένη Π. Καλούση, Ελένη Ν. Μπολάνου, Ιωάννα Φ. Δημογιάννη, Καλλιόπη Δημογιάννη και Αλεξάνδρα Μπολάνου.

¹⁷² Sp. Rusha, ό. π., σ. 124

¹⁷³ Βλέπε και Κ. Χατζηαντωνίου, *Χιμάρα - Το άπαρτο κάστρο της Βορείου Ηπείρου*, Αθήνα 2002, ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Βορειοηπειρωτικός Αγώνας*, Αθήνα 1997

Οι Χιμαραίοι βρέθηκαν σε κατάσταση απελπισίας. Δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τη νέα κατάσταση μα ούτε και να την ανεχτούν. Μέσω των προκρίτων τους επέμεναν στο σεβασμό της συμφωνίας με την κυβέρνηση του Αχμέτ Ζώγου. Στο πλαίσιο αυτό συνέταξαν έγγραφες προτάσεις προς την κυβέρνηση του Φαν Νόλη (οι οποίες και απερρίφθησαν)¹⁷⁴:

- 1) Να κηρυχθεί ανακωχή για δύο μήνες.
- 2) Να τους δοθεί ικανός χρόνος έξι μηνών, ώστε να εγκαταλείψουν τη Χιμάρα¹⁷⁵.

Καθώς οι προσπάθειές τους προς το κράτος στο οποίο είχαν υπαχθεί δεν έφερναν αποτέλεσμα, απευθύνθηκαν προς τις κυβερνήσεις των ΗΠΑ, του Ηνωμένου Βασιλείου, της Γαλλίας και της Ιταλίας. Η στάση της αλβανικής κυβέρνησης παρέμεινε εριστική στην προσπάθειά της να επιβληθεί των Χιμαραίων. Οι συλληφθέντες κατά ένα μέρος παρέμεναν στη Φιέρη και άλλοι απολύονταν και ξανασυλλαμβάνονταν, όταν εξακολουθούσαν να αρνούνται υπογραφή αποκήρυξης των προνομίων, που περισσότερο σήμαινε την αποκήρυξη της ιδιαιτερότητάς τους. Την Πέμπτη 5 Σεπτεμβρίου ενισχύθηκαν εκ νέου οι δυνάμεις των ένοπλων Αλβανών στη Χιμάρα με τη μεταφορά 60 ανδρών από τον Αυλώνα.

Για τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στη Χιμάρα τον Αύγουστο και τον Σεπτέμβριο του 1924 έδειξε το ενδιαφέρον της η πρεσβεία της Ελλάδας στο Δυρράχιο. Ο πρέσβης Πανουριάς ζήτησε, μάταια, από τους υπουργούς Δικαιοσύνης και Εσωτερικών να του δοθούν πίνακες με τα ονόματα των συλληφθέντων, των νεκρών και των τραυματιών. Ο Έλληνας πρέσβης συνέστησε στους παραπάνω υπουργούς καθώς και στον ομόλογό τους των Εξωτερικών «την άμεσον των συλληφθέντων αποφυλάκισιν, την τιμωρίαν των βιαιοπραγησάντων χωροφυλάκων και τη διατήρησιν του status quo μέχρις ου κατά της μετά των Χειμαρριωτών συμβάσεως αποφανθή επ' αυτών η Βουλή». Για τα τεκταινόμενα στη Χιμάρα ο Πανουριάς δεν παρέλειψε να ενημερώσει και τους συναδέλφους του πρέσβεις - Αγγλίας, Ιταλίας, Γαλλίας - στο Δυρράχιο¹⁷⁶.

¹⁷⁴ «Εκθεσις περί των γεγονότων της Χειμάρρας», Φρουραρχείο Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 13/09/1924, ΑΥΕ 1924, Α/2, 14, αρ. 8177 στο Β. Κόντης (επιμ.), *ό. π.*, σ. 173

¹⁷⁵ Προξενείο Τεργέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, (18/09/1924), ΑΥΕ, 1924, Α/5 (4), αρ. 7943 στο Β. Κόντης (επιμ.), *ό. π.*, σ. 175

¹⁷⁶ Πρεσβεία Δυρραχίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, ΑΥΕ, 1924, Α/5 (4), αρ. 8050 στο Β. Κόντης (επιμ.), *ό. π.*, σ. 168 και

Τελικά, η αλβανική κυβέρνηση υπαναχώρησε μπροστά στο ενδεχόμενο διεθνών περιπλοκών: «... ο Φαν Νόλη ετηλεγράφησεν εκ Γενεύης συνιστών τη Κυβερνήσει μετριοπάθειαν διότι η υπόθεσις της Χειμάρρας έκαμε κακήν εντύπωσιν εις το εξωτερικών», αλλά και διότι υπόβοσκε εσωτερική κρίση¹⁷⁷. Η καταλογή έπρεπε να επικρατήσει, διότι πάντα υπήρχε και ο φόβος μιας νέας αναζωπύρωσης του Ηπειρωτικού ζητήματος. Η παθητική αντίδραση των Χιμαραίων κάλυπτε την οργή¹⁷⁸. Ανά πάσα στιγμή μπορούσε να μετεξελιχθεί σε ενεργή και να προσλάβει μάλιστα πανβορειοηπειρωτική διάσταση.

Η αλλαγή της στάσης του κράτους – αν και παροδική – είχε ως αποτέλεσμα να μειωθούν οι πιέσεις προς τους κατοίκους και να απελευθερωθούν εκατοντάδες κρατούμενοι (περί τους τριακόσιους), με εξαίρεση όσων είχαν μεταφερθεί στη Φίερη¹⁷⁹. Αυτή η παροδικότητα φάνηκε, όταν τον ίδιο μήνα μια τριμελής επιτροπή Χιμαραίων με επικεφαλής τον Σπυρομίλιο μετέβη στα Τίρανα, με στόχο την επαναφορά στο προσκήνιο του διαλόγου. Το αποτέλεσμα όμως ήταν ξανά απογοητευτικό. Η κυβέρνηση Φαν Νόλη επέμενε να θεωρεί το ζήτημα των προνομίων ως λήξαν. Το πρωτόκολλο του 1921 δεν υπήρχε καν στη συζήτηση. Τα Τίρανα απαιτήσαν από τους Χιμαραίους να αποδεχθούν τα προαποφασισθέντα εντός δεκαήμερου. Σε αντίθετη περίπτωση τα μέλη της επιτροπής απειλήθηκαν με διώξεις, ενώ τους διαμηνύθηκε πως η διεθνοποίηση του ζητήματος εκ μέρους τους θα έχει ως αποτέλεσμα «να επιβαρύνωσι υπόθεσίν των»¹⁸⁰.

3.1.4. Κρατική εδραίωση

Η αναδίφηση σε ιστορικές πηγές αλλά και η εξιστόρηση των γεγονότων όπως αυτά έχουν φτάσει στα αυτιά των νεότερων γενιών της Χιμάρας, μας οδηγεί στο

Πρεσβεία Δυρραχίου προς Υπουργείο Εξωτερικών (20/09/1924), ΑΥΕ, 1924, Α/5 (4), αρ. 8329 στο Β. Κόντης (επιμ.), ό. π., σ. 175

¹⁷⁷ Πρεσβεία Δυρραχίου προς Υπουργείο Εξωτερικών (20/09/1924), ΑΥΕ, 1924, Α/5 (4), αρ. 8329 στο Β. Κόντης (επιμ.), ό. π., σ. 177

¹⁷⁸ Όταν μετά από χρόνια, επιτροπή Χιμαραίων επισκέφτηκε τον Ζώγου, ο επικεφαλής της Γεώργιος Μπολάνος χαιρέτισε όλους τους παριστάμενους από την αλβανική πλευρά εκτός του υπουργού Εσωτερικών. Όταν του ζητήθηκε ο λόγος, απάντησε πως χρωστάει το αίμα των γυναικών της Χιμάρας. Ο Γεώργιος Μπολάνος λόγω του ηγετικού του ρόλου αποτέλεσε στόχο του αλβανικού παρακράτους και δολοφονήθηκε το 1943.

¹⁷⁹ Προξενείο Τεργέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, (18/09/1924), ΑΥΕ, 1924, Α/5 (4), αρ. 7943 στο Β. Κόντης (επιμ.), ό. π., σ. 175

¹⁸⁰ Υποπροξενείο Αγίων Σαράντα προς Υπουργείο Εξωτερικών, (23/10/1924), ΑΥΕ, 1924, Α/2, 14, αρ. 9097 στο Β. Κόντης (επιμ.), ό. π., σ. 182-183

συμπέρασμα πως η ένταση την περίοδο που εξετάσαμε ήταν προσχεδιασμένη και απολύτως ελεγχόμενη από την πλευρά της αλβανικής κυβέρνησης. Με αυτήν την ένταση οι κυβερνώντες ένιωθαν κατ' αρχάς ότι «έπαιρναν τη ρεβάνς» για τη στάση των κατοίκων της Χιμάρας τη δεκαετία του '10. Τότε που αγωνίστηκαν ένοπλα για την Ένωση με την Ελλάδα αλλά και τα επόμενα χρόνια, όταν η περιοχή τους επιδικάστηκε στο νέο κράτος και οι ίδιοι επέμεναν να παραμείνουν όσο περισσότερο μπορούσαν σε μια κατάσταση ημι-ανεξαρτησίας.

Την ίδια εποχή με τα Αμπελουργικά της Χιμάρας έλαβαν χώρα σημαντικά γεγονότα στην ελλαδική επικράτεια τα οποία και θα πρέπει να επισημάνουμε καθώς επηρέασαν (και επηρεάζουν εμμέσως και ως σήμερα) τις ελληνοαλβανικές σχέσεις:

- Απαλλοτρίωση τσιφλικιών και γενικά μεγάλων γαιοκτησιών, με σκοπό την αποκατάσταση των προσφύγων από τη Μικρά Ασία. Στο μέτρο αυτό αντιδρούσαν οι αλβανοτσάμηδες της Ηπείρου, καθ' ότι μέρος αυτών ήταν οι παλιοί μπέηδες με τεράστιες ιδιοκτησίες ακινήτων.
- Εξαίρεση των τσάμηδων (ανεξαρτήτως μητρικής γλώσσας) από τη συμφωνία περί ανταλλαγής πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας με βάση το θρήσκευμα. Τόσο η Ρώμη όσο και τα Τίρανα επιζητούσαν τη δημιουργία μιας στρατηγικής μειονότητας στην Ελλάδα. Εξαίρεση των τσάμηδων από την ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας επιθυμούσε και η δικτατορία του Θεόδωρου Πάγκαλου, προσδοκώντας τη βελτίωση των ελληνοαλβανικών σχέσεων.
- Η επιτροπή χαράξεως των ελληνοαλβανικών συνόρων ολοκλήρωσε τις εργασίες της τον Μάρτιο του 1924. Απέδωσε οριστικά το βόρειο τμήμα της ιστορικής Ηπείρου στην Αλβανία αλλά και ακόμα 14 χωριά στην περιοχή των Πρεσπών που πριν είχαν ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος.
- Στις 31 Αυγούστου του 1923 βομβαρδίστηκε και κατελήφθη η Κέρκυρα από τον ιταλικό στόλο με αφορμή τη δολοφονία ενός Ιταλού αξιωματικού και της συνοδείας του στα ελληνοαλβανικά σύνορα.
- Το 1924 η Επαρχία της Χιμάρας συρρικνώθηκε με τη διοικητική αποκοπή του Λουκόβου.

Η αποδυνάμωση της Ελλάδας λόγω της Μικρασιατικής Καταστροφής και η συνεχιζόμενη ιταλική πολιτική δίνουν τη δυνατότητα στην κυβέρνηση Φαν Νόλη να αντιπαρατεθεί με την Ελλάδα, με επίκεντρο τη Χιμάρα. Ο Θρακιώτης πρωθυπουργός της Αλβανίας θεωρεί πως έχει το πλεονέκτημα σε αυτόν τον αγώνα λόγω της συγκυρίας, αν και κατά τη διάρκεια αυτής της κρίσης θα φανεί πως πιέζεται περισσότερο από όσο ήλπιζε και από τον διεθνή παράγοντα, αλλά κυρίως από την έντονη αντίσταση των ίδιων των ενδιαφερομένων.

3.2. Οι αγνοούμενοι της Χιμάρας: Η περίπτωση του Βασίλη Ρόντου¹⁸¹

Το μεταπολεμικό αλβανικό καθεστώς άσκησε ακραίες πολιτικές σκοπεύοντας τον με κάθε τρόπο περιορισμό και ποδηγέτηση του ιστορικού και γηγενούς ελληνικού πληθυσμού της βόρειας Ηπείρου. Η ωμή βία αλλά και οι ψυχολογικές πιέσεις, οι εκτελέσεις, οι εγκλεισμοί, οι εξορίες, οι κατασχέσεις σπιτιών, καταστημάτων, χωραφιών, εμπορευμάτων, η φτωχοποίηση οι αναγκαστικές μετακινήσεις, οι υποχρεωτικοί μεικτοί γάμοι, η τυπική απένταξη από την εθνική ομάδα, η συλλογικοποίηση της προσωπικής ευθύνης, ο περιορισμός της ομιλίας και της εκπαίδευσης στην εθνική γλώσσα, η στέρηση του δικαιώματος πρόσβασης στη μέση και τριτοβάθμια εκπαίδευση και σε οποιαδήποτε γλώσσα, είναι μερικά από τα αυστηρά μέτρα που εφαρμόστηκαν. Τα μεταπολιτευτικά χρόνια τα περιστατικά που ήρθαν στην επιφάνεια, αποτέλεσαν και στοιχεία μελέτης. Στη σκιά εξακολουθούν να παραμένουν διώξεις που στόχευαν στην ηθική εκμηδένιση των γυναικών μέσω των βιασμών τους, οι απαγωγές μωρών, οι εξαφανίσεις προσώπων κ.ά.

Η πολιτική των Βίαιων ή Εξαναγκαστικών Εξαφανίσεων δεν αποτελεί αλβανική πρωτοτυπία. Ο διεθνής όρος που κυριαρχεί σήμερα είναι “forced disappearing” που στα ελληνικά αποδίδεται με τους όρους «εξαναγκαστική εξαφάνιση» ή «βίαση εξαφάνιση». Παγκόσμια έχουν καταγραφεί περιπτώσεις συστηματικής και κεντρικά καθοδηγούμενης πολιτικής εξαφάνισης ανθρώπων. Κυρίως, σε χρονικές περιόδους και σε γεωγραφικές περιοχές όπου συγκεκριμένες δυνάμεις προσπαθούν να κυριαρχήσουν. Αυτού του είδους οι απαγωγές συνήθως καταλήγουν στη δολοφονία του απαχθέντος.

¹⁸¹ Για την περίπτωση της εξαφάνισης του Βασίλη Ρόντου χρησιμοποιήθηκαν τμήματα συνεντεύξεων της Αθηνάς Ρόντου, του Ναπολέοντα Ρόντου και της συζύγου του Ερμιόνης από το Αρχείο του Κ. Δημητρόπουλου (Χιμάρα, θέρος 2003)

Παραδείγματα συστηματικών εξαναγκαστικών εξαφανίσεων ανά τον κόσμο υπάρχουν πάμπολλα. Ιδιαίτερα κατά το β' μισό του 20^{ου} αιώνα. Στην Αλβανία, μεταξύ του 1945 και του 1991, εξαφανίστηκαν πάνω από 6.000 άνθρωποι¹⁸². Στην Αργεντινή και μετά το πραξικόπημα του 1976 εξαφανίστηκε ένας αριθμός ανθρώπων που μπορεί να φτάνει έως και τους 30.000¹⁸³. Στη Χιλή του Πινοσέτ οι αγνοούμενοι υπολογίζονται από 1.100 έως και 3.400¹⁸⁴. Στη Βοσνία ο μουσουλμάνος πρόεδρος Ιζεμπέκοβιτς υπέγραψε διάταγμα το οποίο επέτρεπε στις δυνάμεις του να απαγάγουν και να εξαφανίζουν Σέρβους. Στη Συρία και το Ιράκ κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας των Ισλαμιστών, αλλά και πριν, απήχθη άγνωστος αριθμός Γεζιτών, Χριστιανών και αντιφρονούντων. Στην Κύπρο η τουρκική εισβολή του 1974 άφησε πίσω της 1.510 Κύπριους και Ελλαδίτες αγνοούμενους¹⁸⁵.

Στη μεταπολεμική Αλβανία ακόμα και η συμπαράσταση στον ανθρώπινο πόνο, όταν αφορά «θιγμένο», θεωρούνταν έκφραση εναντίωσης προς την εξουσία και μπορούσε να επιφέρει σοβαρές συνέπειες¹⁸⁶. Οι ελληνικής καταγωγής υποψήφιοι προς εξαφάνιση επιλέγονταν με βάση τις εκφρασμένες ή πιθανολογούμενες πατριωτικές και αντικαθεστωτικές απόψεις τους. Οι προγραφέντες απαγάγονταν, κρατούνταν, ανακρίνονταν, βασανίζονταν και εν τέλει εκτελούνταν και τα σώματά τους εξαφανίζονταν. Οι αλβανικές αρχές αρνούνται την οποιαδήποτε σχέση, δυσπιστούσαν και αμφισβητούσαν τον θάνατο του εξαφανισθέντα, καθώς δεν ανευρισκόταν ποτέ το

¹⁸² Official Documents System of the United Nations, Αναφορά της Ομάδας Εργασίας της Εξαναγκασμένης ή Ακούσιας Εξαφάνισης του ΟΗΕ στην αποστολή της στην Αλβανία, 2017 στο: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G17/194/39/PDF/G1719439.pdf?OpenElement> (προσπέλαση 4.1.2020), *Διεθνής Αμνηστία*, Έκθεση για την Αλβανία (2017-18), στο: <https://www.amnesty.org/en/countries/europe-and-central-asia/albania/report-albania> (προσπέλαση 3.1.2020) και *International Commission on Missing Persons*, “Albania” στο: <https://www.icmp.int/the-missing/where-are-the-missing/albania/> (προσπέλαση 6.1.2020)

¹⁸³ BBC, VI. Hernandez, “Painful search for Argentina’s disappeared” στο: <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-21884147> (προσπέλαση 6/1/2020) και *International Commission on Missing Persons*, “Argentina” στο: <https://www.icmp.int/the-missing/where-are-the-missing/argentina/> (προσπέλαση 6.1.2020)

¹⁸⁴ *International Commission on Missing Persons*, “Chile” στο: <https://www.icmp.int/the-missing/where-are-the-missing/chile/> (προσπέλαση 6.1.2020), The Guardian, Paulina Abramovich, “Where are they?” families search for Chile’s disappeared prisoners” στο: <https://www.theguardian.com/world/2019/aug/14/where-are-they-families-search-for-chile-disappeared-prisoners> (προσπέλαση 12.8.2020)

¹⁸⁵ *Διερευνητική Επιτροπή για τους Αγνοούμενους στην Κύπρο* http://www.cmp-cyprus.org/sites/default/files/facts_and_figures_31-12-2019_greek.pdf (προσπέλαση 6.1.2020)

¹⁸⁶ Βλέπε και Κ. Δημητρόπουλος, *Κοινωνική και πολιτική συγκρότηση του ελληνισμού της Αλβανίας κατά τη μετά τον Χότζα περίοδο* (Διδακτορική Διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο 2010

πτώμα. Ανάμεσά στα θύματα βρίσκονται και Χιμαριώτες οι οποίοι βρίσκονταν διαρκώς στο επίκεντρο του αρνητικού ενδιαφέροντος του κράτους. Έχουν καταγραφεί εκατοντάδες περιπτώσεις συλλήψεων, βασανισμών, εγκλεισμών, εξοριών ή και δολοφονιών με εθνικά κριτήρια. Ακόμα και τα χρόνια του πολυκομματισμού, καταγράφηκαν τέτοιες περιπτώσεις, όπως ανηλίκων που κρατήθηκαν και ανακρίθηκαν για αναγραφή συνθημάτων (π.χ. η υπογράφουσα και ο αδερφός της), συλλήψεις και δικαστικές διώξεις με αφορμή τοπικές εκλογές (π.χ. 2003), ανθρωποκτονίες (π.χ. 2010, Αριστοτέλης Γκούμας) κ.ά. και που όλες τους αποτελούν εκδηλώσεις «εθνοτικού μίσους».

Για όλους τους Χιμαραίους που εξαφανίστηκαν η γενική πεποίθηση είναι ότι έπεσαν θύματα βίας εκ μέρους οργάνων των αρχών ασφαλείας του αλβανικού κράτους. Βρήκαν τον θάνατο κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες, είτε λόγω υπερβάλλοντος ζήλου των θυτών τους στις οποίες κατέληξαν λόγω των γενικόλογων οδηγιών που λάμβαναν είτε – μάλλον – λόγω σαφών εντολών. Οι συγκεκριμένοι κρατικοί υπάλληλοι ενεργούσαν προφανώς ενάντια στη θέληση των συλληφθέντων – απαχθέντων. Εκτός από την παράνομη στέρηση της ελευθερίας τους, πιθανολογείται ότι τους βασάνιζαν και εν τέλει σβήνονταν τα ίχνη τους. Παράλληλα, όμως, διασπείρονταν ψευδείς ειδήσεις περί της τύχης τους και αποκρυπτόταν το τι τους έχει συμβεί¹⁸⁷.

3.2.1. Έλεγχος διά του φόβου

Οι «αγνοούμενοι της Χιμάρας» αποτελούν ένα ιδιαίτερο και αληθινά πονεμένο κεφάλαιο. Οι ιστορίες αυτών των ανθρώπων ζωντανεύουν μνήμες, υπενθυμίζουν οδυνηρές εποχές τις οποίες η πραγματικότητα δεν παύει να επαναφέρει στο προσκήνιο με διάφορους τρόπους. Αφορούν Χιμαραίους των οποίων η τύχη αγνοείται, ενώ βρίσκονταν σε στρατιωτική υπηρεσία (Βασίλης Ρόντος), σε φυλακές (Κοσμάς Καλούσης) ή ακόμα πολίτες που διέμεναν και εργάζονταν στα πατρογονικά τους και αρπάχτηκαν κυριολεκτικά από τον δρόμο (Λεάνδρος Νεράτζης, Κώστας Οικονόμου, Παναγιώτης Πάνου). Η περίπτωση του Κοσμά Ηλία Καλούση είναι μοναδική. Ο εξαφανισθείς ήταν τρόφιμος των φυλακών Μπουρελίου. Όταν ολοκληρώθηκε η έκτιση της ποινής του,

¹⁸⁷ *United Nations Human Rights*: Office of the High Commissioner, “Working group on Enforced or Involuntary Disappearances” στο: <https://www.ohchr.org/en/issues/disappearances/pages/disappearancesindex.aspx> (προσπέλαση 4.1.2020)

εστάλη γράμμα στην οικογένειά του για να τον παραλάβει. Μια ημέρα πριν την αποφυλάκισή του, ο γιος του έφτασε στο Μπουρέλι, για να τακτοποιήσει τα γραφειοκρατικά θέματα. Το πρωί αυτής της ημέρας είδε τον πατέρα του, αλλά το απόγευμα του ανακοινώθηκε ότι δεν υπήρχε!

Οι οικογένειες των εξαφανισθέντων – συν τω χρόνω - έρχονταν αντιμέτωπες με ποικίλα και αλληλοσυγκρουόμενα συναισθήματα: ελπίδα και απελπισία, προσμονή και απογοήτευση, άγνοια και υστερική πίστη. Και όλες τους διακατέχονταν από άγχος και φόβο που αρχικά αφορούσε αποκλειστικά τον αγνοούμενο, αλλά που στην πορεία καταλάμβανε και τους γύρω του. Ποια θα ήταν η τύχη και των ίδιων; Και κάποιες φορές αυτό το συναισθηματικό φορτίο καταντούσε αβάσταχτο και οδηγούσε στα μονοπάτια πέραν της λογικής... Εκτός του ψυχικού κόστους υπήρχε και το υλικό. Οι εξαφανισθέντες ήταν άντρες σε παραγωγική ηλικία που συνέβαλλαν αποφασιστικά στα εισοδήματα της οικογένειας. Η εξαφάνιση είχε και άλλες συνέπειες: η μη έκδοση πιστοποιητικού θανάτου συνεπαγόταν και τη μη απόδοση σύνταξης στην οικογένεια του εξαφανισθέντος.

Αλλά οι επιπτώσεις αφορούσαν και το σύνολο της κοινότητας και μάλιστα σε βάθος χρόνου. Οι ιστορίες αυτών των ανθρώπων την στοιχειώνουν και την τρομοκρατούν έως και σήμερα. Αποτέλεσμα είναι η επιβολή μιας «συνομοψία σιωπής και επανάληψης ψευδών ειδήσεων». Ο τρόπος παρουσιάσής τους φτάνει ώστε να αμφισβητούνται και τα ίδια τα δομικά στοιχεία που συνθέτουν την ιδιαιτερότητα αυτής της εθνοκοινωνικής ομάδας. Στη διάρρηξη των οργανωτικών δεσμών προστέθηκαν οι αυτοπεριορισμοί στην επικοινωνία μεταξύ των μελών της κοινότητας, η αλληλλοαμφισβήτηση της ακεραιότητας των χαρακτήρων, η υποψία ύπαρξης συνεργών μεταξύ τους και κυρίως η απειλή διάρρηξης της κοινωνικής συνοχής που προσφέρει η συνείδηση του ανήκειν¹⁸⁸.

3.2.2. (...) του Βασίλη μαύρη μέρα¹⁸⁹!

Το 1947 ο εικοσιοχτάχρονος Βασίλης Ρόντος εξαφανίζεται. Βρισκόταν στο τρίτο έτος της στρατιωτικής του θητείας στον Αλβανικό Στρατό και υπηρετούσε σε

¹⁸⁸ Σ. Στέλλας κ.ά., *Κοινωνική και πολιτική αγωγή*, Αθήνα 2019, σ. 14

¹⁸⁹ Παράφραση του στίχου του δημοτικού τραγουδιού που υμνεί την θυσία του Χιμαραίου ήρωα του Μακεδονικού Αγώνα, Βαγγέλη Ζώτου: «Του Βαγγέλη, μαύρη μέρα»

μονάδα του Αργυροκάστρου. Ο Ρόντος ήταν οικογενειάρχης και είχε ήδη πέντε παιδιά. Πριν τη στράτευσή του του είχε ανατεθεί από το Αλβανικό Αντιφασιστικό Κίνημα το αξίωμα του δημάρχου της Χιμάρας. Πιο πριν είχε λάβει μέρος στη διοργάνωση της άρνησης συμμετοχής των Χιμαραίων στην εκλογική διαδικασία του Δεκεμβρίου του 1945, όπου νικητής αναδείχθηκε ο μοναδικός υποψήφιος, Ενβέρ Χότζα. Η άρνηση των Χιμαραίων να αναγνωρίσουν την εξουσία της Αλβανίας, συντάραξε το κίνημα του Ενβέρ Χότζα. Τα Τίρανα αντεπιτέθηκαν με σφοδρότητα και τη σκληρή τιμωρία των Χιμαραίων «δικαιολόγησε» με τη μαρτυρία του ένας Ελλαδίτης (από την Κέρκυρα), συνεργάτης των αρχών. Συνελήφθησαν δεκάδες Χιμαραίοι ως πρωταίτιοι της εκλογικής αποχής, των οποίων η δίκη έγινε δημόσια - στα Σπήλια, το επίνειο της Χιμάρας¹⁹⁰. Ο Ρόντος αποπειράθηκε να απαλλαγούν οι συλληφθέντες των κατηγοριών τους. Ήρθε σε επαφή με έναν γνωστό του, ανώτερο αξιωματικό του Αλβανικού Στρατού, ώστε να μεσολαβήσει υπέρ τους. Ταυτόχρονα παρότρυνε τους συντοπίτες του να ζητήσουν τη μη καταδίκη των συλληφθέντων και να φωνάξουν στα αλβανικά κατά τη διάρκεια της εκφώνησης των αποφάσεων, «mëshirë» («έλεος»). Αποτέλεσμα αυτής της δίκης ήταν τρεις καταδίκες σε θάνατο, πάμπολλες καθειρήξεις κλπ. Στους δύο από τους θανατοποινίτες δόθηκε χάρη (Ηρακλής Γκιώνης και Δημήτρης Ανδρούτσος), κατόπιν συλλογής 480 υπογραφών - από τον Ρόντο και τον Σπύρο Δημαλέξη¹⁹¹. Ο τρίτος θανατοποινίτης που ονομάζονταν Ανδρέας Δήμας οδηγήθηκε στο εκτελεστικό απόσπασμα, πυροβολήθηκε, αλλά δεν εξέπνευσε. Μεταφέρθηκε σε κρυφό σημείο, ενταφιάστηκε ζωντανός και φρουρείτο¹⁹².

Μετά την αποτυχία των Χιμαραίων να ελέγξουν την κατάσταση στον τόπο αλλά και τη μη δυνατότητα συνδρομής εκ μέρους της Ελλάδας, το κίνημα εκφυλίστηκε και αντιμετώπιστηκε με σκληρότητα από τις νέες αλβανικές αρχές. Παρ' όλα αυτά, ο Ρόντος ήρθε σε επαφή με τους αρμόδιους Αλβανούς αξιωματούχους που είχαν αποσταλεί από τα Τίρανα, για να καταστείλουν την αντίδραση των Χιμαραίων, προσπαθώντας να τους πείσει πως η αντίθεση των συμπατριωτών του προς το καθεστώς είχε περισσότερο τοπικιστικά κίνητρα παρά εθνικά:

¹⁹⁰ Μαρτυρία Αθηνάς Ρόντου.

¹⁹¹ Μαρτυρία Σπυρίδωνα Δημαλέξη

¹⁹² Himara, Γ. Ζάχος, «2 Δεκεμβρίου 1945: Όταν η Χιμάρα αντιστάθηκε στην εδραίωση του Χοτζικού καθεστώτος», 2.12.2017, <https://www.himara.gr/istoria/4507-2-12-45-himara-antistathike-sto-xotziko-kathestos> (προσπέλαση 6.1.2020)

«Η Χιμάρα είναι ανεξάρτητη»¹⁹³.

Ο Βασίλης Ρόντος αναδεικνύονταν ως ηγετική μορφή για τους Χιμαραίους. Το καθεστώς Χότζα τον θεώρησε αντίπαλο και τον πρόγραψε. Δεν γνωρίζουμε τις ακριβείς συνθήκες, αλλά αργότερα κλήθηκε να υπηρετήσει στον Αλβανικό Στρατό. Ως στρατιώτης βρέθηκε κοντά στα σύνορα με την Ελλάδα. Εκεί πυροβολήθηκε και τραυματίστηκε κάτω από άγνωστες συνθήκες - οι οικείοι του πιθανολογούν πως αποπειράθηκε να διαφύγει στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τους ίδιους, τραυματισμένος οδηγήθηκε στο Αργυρόκαστρο όπου δεν έλαβε ιατρική περίθαλψη, αλλά ξυλοκοπήθηκε ανηλεώς και ως αποτέλεσμα των βασανιστηρίων του, απεβίωσε:

- «Τον έχουνε σκοτώσει ραβδές»¹⁹⁴.

Εκείνη την εποχή η σύζυγός του Αθηνά ήταν 25 ετών και στη συνέντευξή της θυμόταν το ότι εκτός από την οικογένειά του, αγωνιούσαν για την τύχη του και τον αναζητούσαν και πολλοί συγχωριανοί του, ακόμα και από αυτούς που βρίσκονταν στην Ελλάδα. Τότε κάποιοι διέδιδαν πως ήταν κατάσκοπος του αλβανικού κράτους που έλειπε σε αποστολή... Στο πλαίσιο της ίδιας επιχείρησης παραπλάνησης, ένας γείτονας έλαβε μια επιστολή στην οποία φαινόταν ως αποστολέας η κόρη του που βρισκόταν παντρεμένη στην Ιταλία και στην οποία έγραφε για τον θάνατο του Βασίλη Ρόντου:

- «Παρηγορήστε την Αθηνά και τη μάνα του Βασίλ-Ρόντου»¹⁹⁵.

Όταν κάποτε η επιστολογράφος επισκέφτηκε τον γενέθλιο τόπο της, σε σχετική ερώτηση που της έγινε αποκάλυψε το ότι ποτέ δεν είχε στείλει γράμμα στον πατέρα της με περιεχόμενο που αφορούσε τον θάνατο του Βασίλη Ρόντου.

Κατά τα χρόνια που πέρασαν η οικογένεια του Βασίλη Ρόντου ζούσε με αρκετές δυσκολίες. Για τον βιοπορισμό της τη συνέδραμαν οι συγγενείς. Η μεγάλη πληγή που παρέμενε ανοιχτή αφορούσε φυσικά την απουσία ουσιαστικών νέων για την τύχη του εξαφανισθέντα. Οι δικοί του κατέληγαν στο συμπέρασμα πως η έλλειψη ειδήσεων σήμαινε απλώς θάνατο και πρόσμεναν πλέον να μάθουν το πού ήταν ο τάφος του:

- «Ας μου δείξουνε πού τον έχουνε (σ.σ. θαμμένο)»¹⁹⁶!

¹⁹³ Μαρτυρία Αθηνάς Ρόντου

¹⁹⁴ Μαρτυρία Ναπολέοντα Ρόντου

¹⁹⁵ Μαρτυρία Αθηνάς Ρόντου

¹⁹⁶ Μαρτυρία Αθηνάς Ρόντου

- «Πού είναι θαμμένος; Να πάω να πάρουμε τα οστά και να πάμε να τον θάψουμε στην Παναΐα, με παππά. Να του κάνουμε και συλλείτουργο. Απανθρωπία αυτό που κάνουνε»¹⁹⁷.

Η οικογένεια ζούσε όλο αυτό το διάστημα όπως οι οικογένειες των «θιγμένων»¹⁹⁸. Οι αρχές ήταν απέναντί της επιφυλακτικές έως και εχθρικές. Τα παιδιά του Βασίλη Ρόντου στερήθηκαν το «δικαίωμα σπουδών»:

- «Και μου κυνηγούσανε τα τέκνα (σ.σ. τέκνα), εμένα. Ούτε ντρέϊτ στουντίμιτ (σ.σ. drejit i studimit: δικαίωμα σπουδών), ούτε τίποτα, όπως βγαίνανε τα πρώτα;»¹⁹⁹.

Η τύχη του Βασίλη Ρόντου παραμένει αδιευκρίνιστη. Οι συγγενείς παρέμεναν για δεκαετίες στο σκοτάδι. Ήταν τρομοκρατημένοι με αναπάντητα ερωτήματα και κυρίως φοβισμένοι τόσο για τους εαυτούς τους και για τους απογόνους τους όσο και για όλους τους γύρω τους:

- «Είναι τρομάρα, ανατσουριένεσαι (σ.σ. ανατριχιάζεις), άμα το σκεύεσαι (σ.σ. σκέφτεσαι). Μα την Παναΐα!»

Και όλες αυτές οι κακές σκέψεις υπήρξε εποχή που επαληθεύτηκαν, καθώς τα κατοπινά χρόνια ακολούθησαν και άλλες εξαφανίσεις νέων ανθρώπων:

- «Ήταν πολλοί στη λίστα, αλλά δεν τους βγήκε!» (αναφερόμενος στους τρεις εξαφανισμένους του 1985)²⁰⁰.

Η Αλβανία από το μονοκομματικό κράτος έχει μπει μετά το 1991 στον αστερισμό του πολυκομματισμού και της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Παρ' όλες τις εξελίξεις στον πολιτικό τομέα και τις κυβερνητικές υπογραφές - εναρμόνισης με τις διεθνείς εξελίξεις στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η τύχη των αγνοουμένων της Χιμάρας παραμένει αδιευκρίνιστη:

¹⁹⁷ Μαρτυρία Ναπολέοντα Ρόντου

¹⁹⁸ Βλέπε και Κ. Δημητρώπουλος, *Κοινωνική και πολιτική συγκρότηση του ελληνισμού της Αλβανίας κατά τη μετά τον Χότζα περίοδο* (Διδακτορική Διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο 2010

¹⁹⁹ Μαρτυρία Αθηνάς Ρόντου

²⁰⁰ Μαρτυρία Ναπολέοντα Ρόντου

- «Τσ' είπα της πολιτοσίας: απάνω (στην κυρίως Αλβανία) ακούω, τσ' βρίσκουνε τσ' σκοτωμένους. Έχω δει (σ.σ. δώσει) σημασία στην τηλεόραση έχω 'κούσει ένα βουλευτή του Φάτος Νάνου που είπε, είμεσσα (σ.σ. είμαστε) υποχρεωμένοι να βρούμε τους σκοτωμένους να τους παραδώσουμε τα έστρα (σ.σ. οστά). Τι χρωστάμε εμείς; Για (σ.σ. γιατί) δεν το κάμετε αυτό σση (σ.σ. στη) Χιμάρα;»²⁰¹.

3.2.3. Θύματα και παραμυθία

Την τύχη των αγνοούμενων ανθρώπων της Χιμάρας δεν τη γνωρίζουμε. Η απαγωγή τους είχε σκοπό να θέσει τα συγκεκριμένα άτομα εκτός της οποιασδήποτε προστασίας του νόμου. Μόνον να προχωρήσουμε σε εικασίες μπορούμε αναλογιζόμενοι πως τα περιστατικά συνέβησαν σε μια εποχή, όπου το κράτος έλεγχε τα πάντα και τιμωρούσε ανελέητα. Το μόνο ασφαλές συμπέρασμα αφορά τα δικαιώματα των απαχθέντων που καταπατήθηκαν:

- Η ελευθερία του προσώπου
- Η προσωπική ασφάλεια
- Η ανθρώπινη μεταχείριση από τις αρχές
- Η δίκαιη δίκη
- Η νομική συμβουλή
- Η ισονομία
- Το τεκμήριο της αθωότητας και κυρίως
- Το δικαίωμα στη ζωή

Από την άλλη είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε το τι συνέβη στα άλλα θύματα, τις οικογένειες των απαχθέντων. Οι οικείοι των απαχθέντων κατελήφθησαν από ψυχοφθόρα συναισθήματα και περνούσαν τη ζωή τους αναζητώντας πληροφορίες για αυτούς. Επιπτώσεις, όμως, υπήρχαν στον ευρύτερο περίγυρό τους όπως και στο σύνολο της κοινότητας όπου αναπτύχθηκε η καχυποψία και ο φόβος.

Στις περιπτώσεις των αγνοούμενων της Χιμάρας ο χρόνος δε γιάτρεψε τις πληγές. Η είσοδος της Αλβανίας στον πολυκομματισμό είχε ως μοναδικό αντίκτυπο την άμβλυνση των ψυχολογικών επιπτώσεων, τουλάχιστο στο ευρύτερο περιβάλλον. Θα

²⁰¹ Μαρτυρία Αθινάς Ρόντου

πρέπει όμως να υπογραμμιστεί πως η περίπτωση που αναφέρουμε όπως και άλλες που εξετάσαμε είχαν ήδη καταστήσει ορατά τα ρήγματα στις σχέσεις μεταξύ των μελών της κοινότητας!

Με βάση τις εμπειρίες του παρελθόντος, το καθεστώς Χότζα στη φυσική βία πρόσθεσε και το μαρτύριο της προσδοκίας για τους ανθρώπους που όργανά του απήγαγαν, εξαφάνιζαν και για τους οποίους εν συνεχεία προφασίζονταν άγνοια της μοίρας τους. Όμως, τα δεδομένα στη διεθνή σκηνή άλλαξαν. Το 1980 ιδρύθηκε η Ομάδα Εργασίας για τις Αναγκαστικές ή Ακούσιες Εξαφανίσεις που λειτούργησε στο πλαίσιο της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ. Η Ομάδα Εργασίας για τις Εξαναγκαστικές ή Ακούσιες Εξαφανίσεις συστάθηκε με το 20^ο ψήφισμα της 29^{ης} Φεβρουαρίου 1980 από την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ. Κύριο καθήκον της ήταν (και παραμένει) η συνδρομή προς τις οικογένειες των εξαφανισμένων, ώστε να διερευνηθεί η τύχη τους, αλλά και η επίβλεψη της πορείας προόδου των κρατών στις υποχρεώσεις που απορρέουν από την υπογραφή της Διακήρυξης για την προστασία όλων των ατόμων από τις εξαναγκαστικές εξαφανίσεις.

Το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων δημοσιεύει σε τακτική βάση εκθέσεις που αφορούν σχετικές καταγγελίες αλλά και τις αντιδράσεις των ενδιαφερόμενων κυβερνήσεων²⁰². Από την 1^η Ιουλίου του 2002 τέθηκε σε ισχύ το Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου της Ρώμης. Σύμφωνα με αυτό οι βίαιες εξαφανίσεις αμάχων χαρακτηρίστηκαν ως «εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας»²⁰³. Το παραπάνω κείμενο εγκρίθηκε στις 20 Δεκεμβρίου του 2006 και από τη γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, με τη διεθνή Σύμβαση για την Προστασία όλων των Προσώπων από τη βίαιη Εξαφάνιση²⁰⁴ και με ισχύ από τις 23/12/2010²⁰⁵.

²⁰² *United Nations Human Rights: Office of the High Commissioner, “Working group on Enforced or Involuntary Disappearances”,*

<https://www.ohchr.org/en/issues/disappearances/pages/disappearancesindex.aspx> (προσπέλαση 3.1.2020)

²⁰³ Lee S. Roy (ed.), *The International Criminal Court: the making of the Rome Statute*, The Hague 1999

²⁰⁴ *United Nations, «International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance»* (προσπέλαση 25.8.2020),

https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_R_ES_47_133.pdf (προσπέλαση 3.1.2020) και *United Nations: Treaty Collection, “International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance”*

<https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280058a5a&clang=en> (προσπέλαση 3.1.2020).

Με βάση τη διεθνή Σύμβαση για την Προστασία όλων των Προσώπων από τη βίαιη Εξαφάνιση κατέστη νομικά δυνατή η αποκάλυψη της αλήθειας για όλα τα απαχθέντα πρόσωπα. Η Δικαιοσύνη οφείλει να αναλαμβάνει δράση, με σκοπό να αποκαταστήσει έστω και εν μέρει ηθικά και υλικά τις οικογένειες και το σύνολο του γηγενούς και ιστορικού ελληνικού πληθυσμού που διαβιεί στην αλβανική επικράτεια, και την κοινωνία της Χιμάρας ειδικότερα. Στις 6 Φεβρουαρίου 2007, η Αλβανία υπέγραψε και επικύρωσε στις 8 Νοεμβρίου του ίδιου έτους τη «Διεθνή Σύμβαση για την προστασία Όλων των Ατόμων από την Εξαναγκαστική Εξαφάνιση»²⁰⁶. Με αυτή τη σύμβαση του ΟΗΕ είναι δυνατόν πλέον να διερευνηθούν τα εγκλήματα και να ασκηθούν διώξεις κατά φυσικών προσώπων, αλλά και να δοθούν οι απαραίτητες διευκρινήσεις και αποζημιώσεις στις οικογένειες και όλα αυτά με τη συμπαράσταση και την αρωγή της αρμόδιας «Επιτροπής για τις Βίαιες Εξαφανίσεις» του ΟΗΕ²⁰⁷.

Δ' Κεφάλαιο

4.1. Η διαχρονία της Χιμαραίας διαλέκτου

Η Χιμάρα αποτελεί μια ιδιαίτερη περιοχή. Η ελληνική γλώσσα παραμένει η μητρική στα τρία από τα επτά χωριά της περιοχής: Παλάσσα, Δρυμάδες, Χιμάρα. Και στα τρία χωριά, όπου χρησιμοποιείται η ελληνική, ομιλείται με διαφορετικά διαλεκτικά στοιχεία. Τις τελευταίες δεκαετίες έχει επανέλθει η ελληνική στα υπόλοιπα χωριά, καθώς

Η ισχύς του κειμένου άρχισε στις 23/12/2010 με Αριθμό Επικύρωσης της Συνθήκης: 48088, <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280058a5a&clang=en> (προσπέλαση 3.1.2020)

²⁰⁵ *United Nations: Treaty Collection*, <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280058a5a&clang=en> (προσπέλαση 3.1.2020), *United Nations*, “International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance” (προσπέλαση 25.8.2020),

https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_47_133.pdf (προσπέλαση 4.1.2020) και *United Nations*, “International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance”

<https://www.un.org/ruleoflaw/files/International%20Convention%20for%20the%20Protection%20of%20All%20Persons%20from%20Enforced%20Disappearance.pdf> (προσπέλαση 4.1.2020)

²⁰⁶ *United Nations: Treaty Collection*, “Declarations and Reservations” https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=IV-16&chapter=4&clang=en#EndDec (προσπέλαση 4.1.2020)

²⁰⁷ *United Nations*, «C.E.D. - Committee on Enforced Disappearances International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance», https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_47_133.pdf (προσπέλαση 3.1.2020)

η απενοχοποίηση του ελληνισμού δίνει τη δυνατότητα στην επανάκαμψη της γλώσσας σε τόπους και ανθρώπους από τους οποίους είχε οπισθοχωρήσει.

Στην ιστορική διαδρομή των Χιμαραίων υπήρχαν πάντα οι επαφές και οι οικονομικές δοσοληψίες με την Κέρκυρα. Όμως, η διάλεκτος της Χιμάρας είναι ξεχωριστή και παντελώς διαφορετική από το Κερκυραϊκό αλλά και άλλα ιδιώματα (Μάνης, Κρήτης κ.ό.κ.), ενώ παράλληλα δεν υπάρχουν τεκμήρια ή παραδόσεις περί μετεγκατάστασης πληθυσμού από άλλη ελληνόγλωσση περιοχή²⁰⁸.

Καίριο ζήτημα για την ελληνική γλώσσα είναι η διατήρηση και διάσωση των διαφόρων εκδοχών της. Είναι πλούτος όχι μόνον για τον ελληνισμό αλλά και για την παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά. Στα άκρα μιας γλωσσικής ομάδας η γλώσσα εξελίσσεται με βραδύτερους ρυθμούς. Το ίδιο συμβαίνει και στα γεωγραφικά άκρα των γηγενών ελληνόγλωσσων: η ποικιλία, η προσαρμοστικότητα, η αφομοίωση ακόμα και η μουσική της προφοράς, διαφοροποιούνται απ' ό,τι στο κέντρο της. Στην Επαρχία της Χιμάρας διατηρείται η αρχαιοελληνική προσωδία, ειδικά στα χωριά της Παλάσσας και των Δρυμάδων, ενώ στην ίδια τη Χιμάρα οι λέξεις τονίζονται δυναμικά.

Η αρχαϊκή διάλεκτος της Χιμάρας έχει αυτοτελή χαρακτηριστικά. Παρουσιάζει αποκλίσεις από τα ιδιώματα των γειτονικών χωριών, ομοιάζει με άλλες παλαιότερες μορφές των γλωσσικών άκρων της ελληνικής γλώσσας. Η κάθε λέξη, η κάθε έκφραση αποπνέει σταθερή σχέση αγώνα και αγάπης για τα πατρώα. Η επιβίωσή τους δε συσχετίστηκε με ανθρώπους της διανόησης αλλά με ανθρώπους της καθημερινότητας που μάλλον μπορούν να θεωρηθούν ως «ανεκπαιδευτοι» αλλά όχι και ως «αμόρφωτοι».

Η Χιμαραία διάλεκτος είναι μια ξέχωρη περίπτωση της ελληνικής²⁰⁹. Περνά μέσα από τη φωτιά και το σίδερο της πολύχρονης οθωμανικής σκλαβιάς και στη συνέχεια της εχθρότητας ενός ολόκληρου κράτους. Το ίδιο διάστημα, η διάλεκτος της Χιμάρας υπέστη πιέσεις από ξένες γλωσσικές ομάδες - ιδίως κατά τη διάρκεια του 20^{ού} αιώνα από την κυρίαρχη κρατική γλώσσα. Η αποκοπή και απομόνωσή της από τη γλωσσική της οικογένεια εντάθηκε κατά τα χρόνια που ακολούθησαν τη λήξη του Β΄

²⁰⁸ Δώρας Κυριαζής, «Διατοπικότητα και διαχρονικότητα των νεοελληνικών γλωσσικών ιδιωμάτων της νότιας Αλβανίας», στο: 8^ο Διεθνές Συνέδριο Νεοελληνικών Διαλέκτων και Γλωσσολογικής Θεωρίας, Αργυρόκαστρο (2018), σ. 105

²⁰⁹ Δ. Β. Βαγιακάκος, «Μελέτη του γλωσσικού ιδιώματος της Χιμάρας», στα: *Πρακτικά Α΄ Επιστημονικού Συνεδρίου για τη Β. Ήπειρο*, Κόνιτσα 1988, σ. 303–307

Παγκόσμιου Πολέμου έως και την κατάρρευση του καθεστώτος Ραμίζ Αλία. Σε αυτό το διάστημα τα δεινά των Χιμαραίων από την αλβανική διοίκηση πολλαπλασιάστηκαν και έτσι πολλοί λέγανε πως «το κακό το δικό μας δεν έσσει μολοζεμό» («το κακό σε εμάς δεν ομολογείται).

Στην εποχή μας οι Χιμαραίοι δεν εμποδίζονται από το επίσημο κράτος να μιλούν ελεύθερα τη διάλεκτό τους παρά μόνο από το παρακράτος και τους φανατικούς. Η αθηναϊκή εκδοχή της ελληνικής γλώσσας υποκαθιστά κατά ανάγκη και μερικώς τη διάλεκτο. Οι χιλιάδες Χιμαραίοι που προσέφυγαν στο ελλαδικό κράτος και κυρίως οι γόνοι τους υιοθέτησαν το είδος των νέων ελληνικών που μαθαίνουν στο σχολείο, μιλούν στο ευρύτερο περιβάλλον τους ή ακούν από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης κλπ. Έτσι παρατηρείται μια τάση περιορισμού της διαλεκτικής ιδιαιτερότητας της Χιμάρας από τους ανθρώπους της που ζουν εκτός της περιοχής της.

4.1.1. Χρήση

Η διάλεκτος της Χιμάρας χρησιμοποιείται από τους ομιλητές της σε κάθε πτυχή του βίου τους. Τα μοιρολόγια συνταράζουν τους συγγενείς και φίλους των εκλιπόντων. Τα ιστορικά δημοτικά τραγούδια υπενθυμίζουν γεγονότα και νουθετούν. Ακόμα και τραγούδια υποστηρικτικά της εκπαίδευσης διασώζονται:

Άλφα - Βήτα μου μεγάλη σ' τουντον⁴ κόσμο δεν είναι άλλη
 Βήτα, βάλε με σο νου σου να' ρθω εγώ στους ορισμούς σου
 Γάμα, γίνομαι γιοφύρι να περνούν εχθροί και φίλοι
 Δέλτα, δε σου φανερώνω της καρδούλας μου τον πόνο
 Έψιλον, ψιλή κυρά μου σε έχω μέσα στην καρδιά μου.
 Ζήτα (...)
 Ήτα, είσαι σαν το χιόνι και ψιλή σαν το λεμόνι
 Θήτα, θάνατος με βία πάρα τέτοια τιμωρία
 Γιώτα, γίνομαι γιοφύρι να περνάν εχθροί και φίλοι
 Κάπα, καλή μου γραμμένη κόρη μου ζωγραφισμένη
 Λάμδα, λένε το όνομά σου και γλυκό το απάντημά σου
 Μι, μηλιά μου με τα μήλα και τα δροσερά σου φύλλα

Νι, νίψε το πρόσωπό σου και τον άσπρο τον λαιμό σου.
 Ξι, ξένε που πας στα ξένα κλαιν τα μάτια μου για σένα
 Ομικρον μου κυπαρίσσι 'σένα ποιος θα σε φιλήσει
 Πι, πάνε και δε σε βρίσκω άρρωστος απεθνήσκω
 Ρο, ρωτώ τη γειτονιά μου, μην είδανε την αφεντιά σου
 Σίγμα (...)
 Ταυ (...) Ύψιλον (...) Φι (...)
 Χι (...)
 Ψι (...)
 Ωμέγα (...)

Η άρνηση των Χιμαραίων να συμμετάσχουν στις αλβανικές εκλογές του 1945 αποτέλεσε την αφορμή για μια φοβερή εκστρατεία εκ μέρους του κράτους, με σκοπό να κάμψει το φρόνημα των κατοίκων και να αλλοιώσει το σύνολο της ιδιοπροσωπίας της Χιμάρας. Στις νέες ταυτότητες στη θέση της εθνικής καταγωγής αφαιρέθηκε η ένδειξη «ελληνική» και αντικαταστάθηκε με την ένδειξη «αλβανική». Το υπάρχον σχολείο έκλεισε, οι μαθητές μεταφέρθηκαν στο αλβανικό. Έτσι, έπαυσε η διδασκαλία των μαθητών στην ελληνική - όπως και η έκδοση των ενδεικτικών²¹⁰. Είχαν προηγηθεί συλλήψεις και δίκες που ως συνέπεια είχαν εκτελέσεις, φυλακίσεις, εκτοπισμούς και βασανιστήρια²¹¹. Η περίοδος της τρομοκρατίας συνεχίστηκε με εξαφανίσεις προσώπων και έλεγχο σε κοινωνικό και προσωπικό επίπεδο όλων των σχέσεων, εκδηλώσεων και δραστηριοτήτων! Ένα από τα σημαίνοντα πρόσωπα της κοινωνίας που συνελήφθησαν και δικάστηκαν ως υπαίτιοι της ανταρσίας ήταν ο Ανδρέας Δήμας. Η ποινή που αποφάσισε το δικαστήριο ήταν θάνατος. Οδηγήθηκε στο εκτελεστικό απόσπασμα, πυροβολήθηκε, αλλά δεν σκοτώθηκε. Παρά ταύτα, μεταφέρθηκε σε ένα άλλο σημείο όπου είχε ανοιχθεί ένας λάκκος. Ρίχθηκε εκεί και σκεπάστηκε από τα όργανα του αλβανικού κράτους με πέτρες. Το μέρος της ταφής του κρατήθηκε μυστικό και μάλιστα ορίστηκε και σκοπιά για να μην τύχει βοήθειας. Μια Χιμαραία που περνούσε με τα ζώα

²¹⁰ Βλέπε παράρτημα

²¹¹ *Το Όραμα*, «Η Ερμιόνη Μπρίγκου αφηγείται στο ΟΡΑΜΑ τις αναμνήσεις της από την αποχή των Χιμαριωτών στο χοτζικό δημοψήφισμα της 2ας Δεκεμβρίου 1945», 02.12.2012, http://toorama.blogspot.com/2012/12/2-1945_4020.html (προσπέλαση 20.8.2020)

της τυχαία από το σημείο άκουσε τον Δήμα να βογκάει, καθώς αργοπέθαινε. Ειδοποίησε τους οικείους του, αλλά δεν ήταν δυνατόν να τον συνδράμουν. Το γεγονός στοίχειωσε τη ζωή της κόρης του Αντιγόνης Χρήστου. Συνέθεσε ένα ποίημα το οποίο αφορούσε τον πατέρα της αλλά και το σύνολο του βίου της, όπως είχε επηρεαστεί από αυτό το γεγονός. Το ποίημα το απαγγέλνε έως το τέλος της ζωής της (παραθέτουμε ορισμένους στίχους):

Φύλακας τον εφυλούσε
ο κακούργος δεν πονούσε
από πάνω του πατούσε.
Να μιλήσει δεν μπορούσε
βοήθεια πού να ζητούσε;

Τι 'χε κάνει ο καημένος;
που αγαπούσε την Ελλάδα;
την Ελλάδα, τα σχολεία;
τον Χριστό, την Παναγία;

4.1.2. Στοιχεία

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζουμε πρωτόλειο υλικό που συγκεντρώθηκε με πολύ κόπο από στόμα σε στόμα. Στη φάση αυτή περιορισθήκαμε στην αναζήτηση και αρχική συγκέντρωση και ταξινόμηση του υλικού. Υπάρχει ακόμη πολλή δουλειά που πρέπει να γίνει. Απαιτείται συνεχής και πολυεπίπεδη αναζήτηση και εργασία που θα αναπτυχθεί προσεχώς μέσα από την εκπόνηση σχετικής διδακτορικής διατριβής. Δυστυχώς, χάθηκε πολύτιμος χρόνος μέχρι να αξιολογήσουμε και εμείς οι ίδιοι τη σημασία της διαλέκτου. Έφυγαν από τη ζωή ηλικιωμένοι από τους οποίους θα μπορούσαμε να αντλήσουμε σημαντικά στοιχεία. Ωστόσο θεωρούμε ότι υπάρχει ακόμη περιθώριο αποτελεσματικής έρευνας.

Κάποια από τα χαρακτηριστικά στοιχεία της διαλέκτου που μπορούμε να παρατηρήσουμε σε πρώτη φάση είναι τα κάτωθι:

- Το «λάμδα» προφέρεται διπλό, στις περισσότερες περιπτώσεις.
 - ο Π.χ. στις λέξεις «καλά», «λαμβάνω, «λαμπυρίθρα» κ.ά.

- Το συμφωνικό σύμπλεγμα «σχ» μετατρέπεται σε «σκ».
 - «σκολείο» αντί «σχολείο»
- Οι λέξεις προφέρονται ολόκληρες και χωρίς να «χάνουν» ή να παραλλάσσουν τα φωνήεντα. Δεν παρατηρούνται φαινόμενα κώφωσης άτονων ή αποβολή κλειστών φθόγγων που υπάρχουν σε άλλες περιοχές της Ηπείρου.
 - «στουλί», αντί «σκυλί» ή «σκλί»
- Διατηρούνται τα ασυναίρετα εις –εα, των πρωτόκλιτων θηλυκών:
 - «μηλέα» αντί «μηλιά»,
 - «νεραντζέα» αντί «νεραντζιά»
 - «καρυδέα» αντί «καρυδιά»
 - «μουντζέα» αντί «μουντζιά»
- Το «κ» μετατρέπεται σε «τσ» όταν ακολουθεί «ε», «αι», και «η», «ι», «υ», «οι», «ει»:
 - «τσερί» αντί «κερί»
 - «τσαιρός» αντί «καιρός»
 - «τσήπος» αντί «κήπος»
 - «τσινάω» αντί «κινάω»
 - «τσείνη» αντί «εκείνη»
 - «τσοιμάμαι» αντί «κοιμάμαι» κ.ά.
- Το «ρ» μεταφέρεται σε περιπτώσεις συμφωνικών συμπλεγμάτων όπως «πρ», «κρ» κλπ.:
 - «πρικός» αντί «πικρός»
 - «αδρεφός» αντί «αδερφός»
- Το «χ» μετατρέπεται σε «σ» παχύ:
 - «όσι» αντί του «όχι»
 - «Σιμάρα» αντί «Χιμάρα»
- Διατηρείται το «ε» στη θέση του «η»:
 - «Έλληνας» αντί «Ελληνας»
 - «τελέφωνο» αντί «τηλέφωνο»
- Διατηρείται το «α» αντί του «η» και του «ε»:
 - «παγά» αντί «πηγή»

- «αλαία» και «ελαία» αντί «ελιά»
- Διατηρείται το «ο» στη θέση του «ε»:
 - «τελόφωνο» αντί «τηλέφωνο»
 - «πυροτός» αντί «πυρετός»
- Διατηρείται το «ο» αντί του «υ»
 - «πολότερος» αντί «πολύτερος» (περισσότερος)
 - «Πορσότερος» αντι «περυσότερος»
- Το «γ» μετατρέπεται «ζ»
 - «ζιομίζω» αντί «γεμίζω»
- Το «τ» απαλείφεται όταν προηγείται το «σ»
 - «σενός» αντί «στενός»
 - «σον» «ση», «σο» αντί «στον» «στη», «στο»
- Διατηρούνται αρχαϊσμοί όπως:
 - «δημαγορεύω»
 - «αχλαγωζία» (οχλαγωγία)
 - «Λάμανα» (λιμένες)
 - «αλαία» (ελαία)
- Η χρήση του «αξόν» αντί «από τον».
 - «Ἦρθε αξόν Αυλώνα»
- Η χρήση της λέξης «μάτι».
 - «μη με βάνεις κατάνου μάτι» (μη με παρεξηγείς)
 - «τι κάνεις μάτι;» (πως είσαι μάτια μου;)
- Η χρήση του «μάτα».
 - «κάνε ματάμερα» (κάνε πιο πέρα)
 - «ματαέλα αύρι» (έλα ξανά αύριο)
- Η χρήση του «αδά».
 - «Τι κάνεις αδά;» (τι κάνεις λοιπόν;)
- Η χρήση του «αδόγκα».
- Η χρήση του «άμα».
 - Με τη σημασία του «όταν»:
 - «Άμα ἔρθεις δίπλα με» (όταν έρθεις ειδοποίησέ με)

- Με τη σημασία του «αν»:
 - «Άμα σε πιάσω θα ιδείς τι θα πάθεις»
- Με τη σημασία της επιθυμίας:
 - «άμα θες έρσαι τσαι συ» (αν θέλεις έρχεσαι και εσύ)

Εξεννήθηκα ση Σιμάρα τσαι αποποκάτω ακλουθάνε λέξεις που τ'ς 'κουσα σο σπίτι μου. Από τον τάτα τσαι τη μάνα τα ξαδρέφια τσαι τ'ς χωριανούς. Οι λέξεις είναι «ψυχές», εποτίθηκα με ετούτες τσαι δε τ'ς αλησμόνησα ποτέ. Εξιτοπήθηκα αλλά δεν ασόησα. Σριφοζυρμάω τα βράδια τσαι πάγω σα γονικά μου. Σο πράκο τ'ς θύρας βρίσκω την «Αντιγόνη» με το μοιρολόζι σο σόμα τσαι τ'ς προσγονέους να καίτερούν...

4.1.3. Λεξιλόγιο

ΛΕΞΕΙΣ	ΕΠΕΞΗΓΗΣΗ
'κούω (ρ.)	Ακούω (ρ.)
'μάδα (η) 'μάδες (οι)	Παιδικό παιχνίδι. Παίζεται με πέτρες στρογγυλεμένες και λείες: «Μαζώναμε τ'ς καλύτερες πέτρες τσαι πιο ασπρουλιάρες που έφερε ο λάκος το σειμόνα τσαι που ελαμπυρίζανε από την ήλο. Τ'ς χρησιμοποιούσαμε για να παίζουμε το παιχνίδι του μούτσι. Ένας εφύλα το μούτσι, εμείς ερίναμε τη μάδα για να τον γκρεμίσουμε. Αν δεν τον πετάζαμε έπρεπε να παραφυλάμε, να κλέψουμε ο καθένας τη μάδα.»
Αβλομάδα (η), διπλό λάμδα	Εβδομάδα
Αγάλινα	Σιγά -σιγά
Αγιονηλίας (ο)	Άγιος Ηλίας
Αγιοносπυρίδωνας (ο)	Άγιος Σπυρίδωνας
Αγκρεμίζομαι (ρ.)	Κατακρημνίζομαι
Αγκωνάρι (το)	Ακρογωνιαίος λίθος
Αγκώνι (το)	Η γωνιά του τζακιού
Άγλειμα (το)	Γλειψιά
Αγλέπω (ρ)	Βλέπω
Αγναία (η), αγναίες ή Αγνές (οι)	Λυγαριά, το φύλλο της μοιάζει με της ελιάς. Το άνθος της είναι μενεξεδί και βγαίνει τον Μάη. Λέγεται και «εγναία».
Αγνωρίζω (ρ.)	Γνωρίζω
Αγουσιάτικα (τα)	Αυγουστιάτικα
Άγουσος (ο)	Αύγουστος
Αγραφουλέα (η)	Μικρή αχλαδιά

Αγραφούλι (το) αγραφούλια (τα)	Μικρά – πρόωρα - αχλάδια
Αδά	Λοιπόν ή δηλαδή
Άδα ετσει	Δηλαδή ή λοιπόν εκεί
Αδικώσει (ρ.)	Αδικώ
Αδισία (η)	Αδικία
Αδόγκα	Δηλαδή
Αδούλης (ο)	Ακαμάτης
Αδράχτι (το)	Εύλινο στρογγυλό εργαλείο με βάση. Με αυτό έγνεθαν το μαλλί.
Αδρεφή (η)	Αδερφή
Αδρεφικάτα	Αδερφικά Έκφραση: «Να το μοιργιάσουμε αδρεφικάτα».
Αδρεφός (ο)	Αδερφός
Αζάτα (η)	Αυτή που αρεντεύει, η γυναίκα ελευθέρων ηθών.
Αζβελοσύνη (η)	Σβελάδα
Αζελάδα (η)	Αγελάδα
Αζιαζμός (ο)	Αγιασμός
Αζιάζμος (ο)	Δυόσμος
Αθράτσι (το)	Θράκα
Αίγα (η)	Γίδα
Αϊκάνε	Άντε κάνε (βρισιά) Έκφραση: «Αϊκάνε βούτους». (Πήγαινε να βουτήξεις)
Ακ'λουθάω (ρ.) διπλό λάμδα	Ακολουθάω
Ακάθαρμα (το)	Κάθαρμα Έκφραση: «Είσαι ακάθαρμα»
Ακαμάτης (ο)	Τεμπέλης
Ακαταδεξία (η)	Να μην καταδέχομαι κάτι, ειδικά τα κεράσματα ή οικονομική βοήθεια.
Ακιλαίω (ρ.) - Εκίλε	Κλαίω, έκλαιγε
Ακοντά	Κοντά, πλησίον
Ακουμπάω (ρ.)	Στηρίζομαι, ακουμπώ
Ακουρφάς (ρ.)	Κρυφά
Ακουστήρι (το)	Ακουστικό
Ακρεμάω (ρ.)	Κρεμό (αγκρεμάσσα: 440 α' ραψωδία)
Αλαία (η) αλές (οι)	Ελιά Έκφραση: «Τ'ς 'μάσες τ'ς αλαίες;»
Άλαλος (ο), διπλό λάμδα	Χαζός, χωρίς λαλιά Έκφραση: «Μαύρος τσαι άλαλος», λέγεται για κάποιον που έπαθε πολλά
Άλατρο (το), διπλό λάμδα	Άροτρο
Αλησμονάω (ρ.)	Λησμονώ, ξεχνώ
Αλιποτάζω (ρ.)	Λιποταχτώ, δραπετεύω
Αλλαξομουτσουιάζω (ρ.)	Το πρόσωπό μου λαμβάνει διάφορες μορφές

Αλλέως	Αλλιώς, διαφορετικά
Αλλουνού (του)	Του άλλου
Αλλουνώνε, τουν (των)	Των άλλων
Αλόγατα (τα), διπλό λάμδα	Άλογα
Άλούπα (η), διπλό λάμδα	Αλεπού
Άλυσος (ο)	Αλυσίδα
Αλυχτάω (ρ.)	Γαυγίζω
Αμίλητος (ο)	Χωρίς μιλιά Έκφραση: «Έπιες το αμίλητο νερό;»
Άμμος (ο)	Άμμος
Αμολογάω (ρ.), διπλό λάμδα	Ομολογώ, λέω
Αμπαλώνω (ρ.) , διπλό λάμδα	Μπαλώνω
Αμπέος	Αμ' ποιός
Αμπρέζι (το)	Φράχτης με ξύλα για να βάζουν τα πρόβατα
Αμπώς	Δηλαδή, αμ' πως
Αμυγδαλέα (η), διπλό λάμδα	Αμυγδαλιά
Αναπαμένος (ο)	Αναπαυμένος, ο πεθαμένος Έκφραση: «Έτσεινος αναπαύεται ση Παναΐα»
Αναράιδα (η)	Νεράιδα
Αναφτήρας (ο)	Αναπτήρας
Ανδριώνομαι (ρ.)	Υπερηφανεύομαι
Ανιψίος (ο)	Ανιψιός
Άνοσο (το)	Άνοστο
Αντάμα	Μαζί
Ανταμώνω (ρ.)	Συναντιέμαι, Έκφραση: «Έζινε η αντάμωση;» Έγινε η συνάντηση;
Άντερο (το)	Έντερο
Άντζα (η)	Γάμπα
Αντζείο (το)	Ένδυμα
Αντζίδα (η)	Λίγο, κομμάτι Έκφραση: «Νώμου μια αντζίδα τυρί» (δώσ' μου λίγο τυρί)
Αντιβουίζει (ρ.)	Αντίλαλος, μακρυνός ήχος που επαναλαμβάνεται.
Αντικούντι	Κόντρα του τοίχου και όταν φορτώνω το ζώο.
Αντικουντάω (ρ.)	Προσκρούω
Αντικούντι (το)	Αντίβαρο
Αντίκριτα	Απέναντι
Αντιλοξία (η)	Ιδιορρυθμία
Αντιποδώσω (ρ.)	Ανταποδώσω
Αντραγαθία (η)	Ανδραγαθία
Αντράκουλα (η), διπλό λάμδα	Αντράκλα, γλιστρίδα
Άντρας (ο) άντροι (οι)	Άνδρας, άνδρες, τους άνδρες

Τ'ς άντρους	
Αντροζύναικο (η)	Αντρογύναικο, γενναία γυναίκα, γυναίκα που ενεργεί σαν άνδρας.
Αντρόζυνο (το)	Αντρόγυνο, ζευγάρι.
Αντροπιάζω (ρ.) εντροπιάζω Αντρέπομαι (ρ.) Αντροπή(η)	Ντροπιάζω Ντρέπομαι Ντροπή Έκφραση: «Αντροπή, αντροπή αν το κούσει ο κόσμος τι θα πεί».
Αξεστσέπαση (η)	Ξεσκέπαστη
Αού	Αχού, άσε με.
Απαδέρω (ρ.)	Παθαίνω τα πάνδεινα
Απαλάμη (η), διπλό λάμδα	Παλάμη
Απαλό (το), διπλό λάμδα	Μαλακό, απαλό της κεφαλής των μωρών. Το σημείο που κλείνει μετά τους πρώτους μήνες ζωής.
Απεθαμή ή απεθαμέα (η) Απεθαμές ή Απεθεμέες (οι)	Πιθαμή, πιθαμές
Απέλησρα (η)	Τοπωνύμιο
Απεράω (ρ.)	Περνάω-ώ
Απιατέλο (το), διπλό λάμδα	Μικρό πιάτο σταχτοδοχείο
Απίσειτος (ο)	Απίστευτος
Απλάδα (η), διπλό λάμδα	Όσο πιάνει η χούφτα, η «απλάδα» αποτελεί μονάδα μέτρησης στη μαγειρική & ζαχαροπλαστική.
Απλόσερο ή πλόσερο (το), διπλό λάμδα και διπλό σίγμα	Όσο χωράνε οι δύο χούφτες των χεριών. Μονάδα μέτρησης στη μαγειρική ή τη ζαχαροπλαστική.
Απλωταρέα (η), διπλό λάμδα	Το απλωμένο υλικό. Μπορεί να εννοείται και η απλωμένη κοπριά.
Απογάλια	Σιγά – σιγά, με προσοχή (από αγάλια)
Απογορεύω (ρ.)	Απαγορεύω
Απογραφή (η), απογραφές (οι)	Υπογραφή Υπογραφές
Απόπατος (ο)	Αποχωρητήριο
Απόρεσα (ρ.)	Απόρησα
Αποσουρώματα (τα)	Άχρηστα, ανούσια
Αψύσητα, διπλά σίγμα	Αψήφητα, αλύπητα
Αργάτης (ο)	Εργάτης
Άργιλας (ο)	Πολύ μικρή ελιά ή αγριοελιά
Αργώ, αργάω (ρ.)	Αργώ
Αρέντα (η)	Τρέξιμο
Αρεντεύω (ρ.)	Τρέχω
Αρί (το)	Αρνί
Αρίουνε (τουν)	Αρνιών (των)
Αρλούμπα (η), διπλό λάμδα	Σαχλαμάρα

Αρλουμπίζω (ρ.), διπλό λάμδα	Σαχλαμαρίζω
Αρμάθα (η)	Κλωνάρι σπάρτου (είδος φυτού από το οποίο φτιάχνουν σκοινιά, στρώματα, χοντρά υφάσματα κλπ), στο οποίο αρμαθιάζουν τα σύκα.
Αρμπουντέορος (ο)	Άνθρωπος μεγαλόκορμος, γίγαντας, άρπαγας
Άρμπουρο (το)	Μεγάλο δένδρο
Αρπαζούρα (η)	Αρπάχτρα
Αρσινώ (ρ.)	Αρχινώ
Ασάτσυ (το)	Στάχυ
Ασκούπι (το)	Φούσκωνω. Έκφραση: «Εζίνεις ασκούπι ή την έκαμες ασκούπι τη τσοιλία». Έγινες σαν το ασκί, έφαγες υπερβολικά.
Ασκώνω (ρ.)	Σηκώνω
Ασοχάω (ρ) ασόησα	Ξεχνάω, ξέχασα (αστοχάω, αστόχησα)
Ασπλαχνία (η), διπλό λάμδα	Ασπλαχνία
Ασραπή (η)	Αστραπή
Ασραποπέλεκο (το)	Αστροπέλεκο Έκφραση: «Να σου βαρύσει το ασραποπέλεκο»
Ασραποπελέτσι (το)	Αστροπελέκι
Άσριο (το)	Άστρο αστέρι
Αστσιμοσούσουμη (η)	Αυτή που έχει άσχημο πρόσωπο.
Ασφακοτσέφαλος (ο)	Αυτός που δεν ακούει τους άλλους, που δεν δίνει σημασία.
Ασφατσέα (η)	Ασφάκα
Ατόματα (τα)	Άτομα
Ατός του, ατή της, ατό του	Μόνος του, μόνη της, μόνο του (εαυτός)
Αυγοχώλι (το)	Φώλι: «Το αυγό που βάναμε ση φωλέα για να τραβήσει την όρθα να ζεννήσει.Με ντον τσαιρό εξενούτανε τσίτρο.Το ξεχωρίζαμε απ' τ' άλλα».
Αυλάτσι (το)	Αυλάκι
Αυλοζία (η), διπλό λάμδα	Ευλογία (παιδική ασθένεια) Έκφραση: «Να σε φάει η αυλοζία»
Αυλόθυρα (η), διπλό λάμδα	Αυλόπορτα, αυλόθυρα
Αύρι (το)	Αύριο
Αφ'κράζομαι (ρ.)	Αφουγκράζομαι
Αφ'κράσου, αφ'κράθου	Αφουγκράσου
Άφ'σεμε (ρ.)	Άφησέ με

Αφαλός (ο), διπλό λάμδα	Ομφαλός, αφαλός
Αφανταόρατος (ο)	Αυτός που δεν μπορεί να φανεί πια, ο εξαφανισμένος. Λέγεται και όταν βρισκόμαστε σε μεγάλο ύψος και από κάτω υπάρχει χάος.
Αφαντάπασος (ο)	Άφαντος από παντού. Σύνθετη λέξη από το άφαντος και το παν, του παντός. Πιθανόν, ο παλαιότερος τύπος της λέξης ήταν αφαντάπαντος. Στη χιμαραία διάλεκτο αποβάλλεται το «νι» και το «ταυ», όμως όχι σε όλες τις περιπτώσεις.
Αφεντεύω (ρ.)	Εξουσιάζω, διαφεντεύω
Αφήτε με, εάφηνα	Αφήστε με, άφηνα
Αφορεσμένη (η)	Αφορισμένη, καταραμένη
Αφράτο (το)	Είδος καρβελιού που παρασκευάζεται από αλεύρι αραβοσίτου με ζεστό νερό. Ψήνονταν στη γάστρα.
Αφτάνω (ρ)	Φτάνω Έκφραση: «Τσαι τότσο ακόμα τσαι αφτάνω» (Λίγο ακόμα και φτάνω)
Αχαμναίνω, αχάμνηνα (ρ)	Αρρωσταίνω, ασθενώ – αρρώστησα, ασθένησα
Αχαμνός (ο)	Άρρωστος, ασθενής
Αχλαγωζία (η)	Οχλαγωγία
Αχόρτατος (ο), αχόρτασος (ο) Αχόρτατοι (οι), αχόρτασοι (οι)	Αχόρταγος
Β'ζντάπ	Ήχος που βγαίνει όταν χτυπάμε κάτι
Βάθος (ο), Βάθοι (οι) Βαθέα (τα)	Βάθος, βαθιά
Βαΐζω (ρ)	Γέρνω
Βαλανιδέα (η) Βαλανίδι (το)	Βελανιδιά
Βάμα (το)	Νήμα μάλλινο που προέρχεται από το γνέσιμο
Βάνω (ρ)	Βάζω
Βαρέα (η)	Βαριά
Βαρέος (ο)	Βαρύς
Βάρετα (τα)	Υποχρεώσεις, τα βάρη. Έκφραση: «Τα βάρετα τ'ς οικοζενείας»
Βαριό (το)	Βαριοπούλα
Βάρος (ο) Βάροι (οι)	Βάρος, βάρη
Βαρόσι (το), διπλό σίγμα	Τοιχάκι
Βαρότερα (τα)	Βαρύτερα
Βαρύγλωσσος (επ.)	Αυτός που δύσκολα μπορεί κάποιος να κατανοήσει.
Βαρώ (ρ)	Βαράω Έκφραση: «Θα σου βαρήσω, κάμ' παρέτσει» (θα σε κτυπήσω, κάνε πιο 'κει.)

Βασάω (ρ.)	Βαστάω, κρατώ
Βασιλόσυκα (τα), διπλό λάμδα	Τα σύκα του Μαΐου
Βατσουνέα (η)	Βάτος, βατσινιά
Βαφτίζω, εβαφτιθεί (ρ.)	Βαπτίζω, βαπτίστηκε
Βειδούρα	Ξύλινο δοχείο συλλογής γάλακτος. Χωρούσε 15 - 20 λίτρα γάλακτος.
Βερζέα (η) Βέρζες (οι)	Βέργα Έκφραση: «Θα φας μια βερζέα» (θα σε χτυπήσω με τη βέργα)
Βερτσάτα (η)	Φόρτωμα που αντιστοιχεί στη μια πλευρά του φορτηγού ζώου. Έκφραση: «Εμάζωσα μια βερτσάτα ξύλα».
Βέστα (η)	Φόρεμα
Βζαίνω (ρ.)	Βγαίνω
Βήσα (η)	Τοπωνύμιο
Βιάτζο (το)	Ταξίδι, παρτίδα, φουρνιά Έκφραση: «Εδιάφκα ένα βιάτζο» (πέρασα ή πήγα μια φορά)
Βίγλα (η)	Η δεύτερη και μικρότερη τρύπα της βαρέλας. Βουλώνονταν με κότσαλο (το υπόλοιπο από το καλαμπόκι). Όταν έβγαινε το κότσαλο έπαιρνε αέρα και μπορούσε να αδειάσει εύκολα τας νερό από τη βαρέλα.
Βίο (το)	Πολύ, μπόλικο, Έκφραση: «κάμαμε το βίο λάδι» (κάναμε πολύ λάδι)
Βλάζω (ρ.)	Βελάζω, φωνάζω (χρησιμοποιείται για κάθε όν που βγάζει φωνή)
Βλάκ'δες (οι)	Βλάκες
Βλάξιμο (το)	Βέλασμα, φωνή
Βλαξίματα (τα)	Βελάσματα, φωνές
Βλασημία (η)	Βλασφημία
Βλήτουρο (το) Βλήτουρα (τα)	Βλήτο, βλήτα
Βόιδι (το) Βόγια (τα)	Βόδι Βόδια
Βόυ (το)	Μικρό βόδι
Βολά (η), διπλό λάμδα	Φορά Εκφράσεις: - «Μία βολά θα σου ιπό κάτι, όσι όλη ντην ώρα» (Μια φορά θα σου πω κάτι, όχι όλη την ώρα). - «μια βολά τσαι έναν τσαιρό» (μια φορά και έναν καιρό)
Βοστσίζω (ρ.)	Βοσκάω, βοσκώ

Βου (το)	Το πολύ. Εκφράσεις: - «Αναΐα, Αθαλώτσα... έτρεσε βου το νερό» (Παναγία, Αϊθαλιώτισσα... έτρεχε πολύ το νερό). - «Βου, ου η μαύρη. Τι έπαθα!» (Πω - πω, η μαύρη. Τι έπαθα!)
Βούβλιακας (ο)	Αυτός που δεν βλέπει. Έκφραση: «Παναία βούβλιακας είσαι ω μαύρε; Δε γλέπεις τέλια;» (Παναγία, τυφλός είσαι ω, μαύρε; Δεν βλέπεις καθόλου;)
Βουβός (ο)	Μουγκός
Βουγκάω (ρ.)	Βογκάω
Βουλταρέα (η)	Τοπωνύμιο
Βουλτέα (η)	Κοπριά αγελάδας
Βουνί (το)	Βουνό, βουνά
Βουνία (τα)	
Βουρβέτσι (το)	Καρούμπαλο
Βουρκούλακας (ο), διπλό λάμδα	βρυκόλακας
Βουρλέα (η)	Τοπωνύμιο (είχε πολλά βούρλα)
Βούτος (ο)	Βουτιά
Βουτέα (η)	
Βρατσί (το), βρατσία (τα)	Βρακί, βρακιά
Βραχλίδα	Τοπωνύμιο: Που είχε πολλά βράχλα, φτέρες.
Βράχλος (ο), διπλό λάμδα	Φτέρη
Βρεκαζώνη (το)	«Η ζώνη που δένανε τα βρατσία, αλλά τσαι το ποτούρι του ζέρου».
Βρέσει (ρ.), διπλό σίγμα	Βρέχει
Βρόζος (ο)	Ρόζος, το στίγμα στο ξύλο
Βρόντος (ο), βροντέα (η)	Βροντή
Βρωμορούντι (το)	Χορτάρι που μυρίζει, βρωμάει
Γδαρολαίμης (ο)	Αυτός που έχει γδαρμένο λαιμό.
Για δαύτο	Για αυτό.
Γιαραντίζω (ρ.)	Όταν τελειώνει μια δουλειά άλλα με άσχημο αποτέλεσμα.
Γιατάκι (το)	Εστία, σπίτι.
Γιάτο	Νάτο. Έκφραση: «Γιάτο που είναι». (Να το που είναι).
Γκ'ντ'ντ'π	Ήχος που κάνει κάτι που πέφτει.
Γκάμπα (η)	Τοπωνύμιο
Γκανταράμης (ο)	Καλντερίμι

Γκλίτσα (η)	Κεντημένο ψωμί. Στα αγόρια έφτιαχναν ένα ψάρι με αυγό στο στόμα, ενώ στα κορίτσια με τον ήλιο της Βεργίνας.
Γκλούτσος (ο) <i>διπλό λάμδα</i>	Το γυριστό της γκλίτσας του ποιμένου.
Γκόρτσα θερτιάτικα (τα)	Αχλάδια του μήνα Ιουνίου
Γκότσι (το), γκότσια (τα)	Κότσι, κότσια
Γκουγκουσίμα (η), γκουγκουσίμες (οι)	Το χασμουρητό, τα χασμουρητά
Γκουντούφα (η)	Γεματούλα
Γκούσαρας (ο)	Σαύρα
Γκουτζουλαρέα (η) <i>διπλό λάμδα.</i>	Επικλινές τοπίο με γαρμπίλι που ροβολάει, που κυλάς και γλιστράς.
Γκουτζουλάω (ρ.), <i>διπλό το λάμδα.</i>	Κάνω τσουλήθρα
Γκραβέα (η)	Λίθος μεγάλος. Εκφραση: «Θα σου ρίξω μία γκραβέα». (Θα σου ρίξω μία πέτρα)
Γκρούζα (η)	Είδος χόρτου που το τρώνε τα υποζύγια.
Γλέπω (ρ.) γλέπουνε, εγλέπανε	Βλέπω, βλέπουνε, βλέπανε.
Γλυτσή (η)	Γλυκιά
Γομώνω ή ζιομώνω (ρ.)	Γεμίζω
Γονέας (ο), γονείδες (οι)	Γονιός, γονείς
Γούρα (η)	Γούρνα, τρύπα
Γουρίζω (ρ.)	Γκρεμίζω
Γραία (η)	Γριά
Δάγκα (η)	Ένα κομμάτι ψωμί
Δαγκατέα (η)	Δαγκωματιά. Εκφραση: «Νώμου μια δαγκατέα» (δώσμου μια δαγκωματιά)
Δαμάλι (το) Δαμάλα (η), <i>διπλό λάμδα.</i>	Μοσχάρι
Δάρτης (ο)	Ξύλινο εργαλείο με το οποίο χτυπιέται το σιτάρι έως να εξαχθεί ο καρπός.
Δαρτολινέα (η)	«Στσοινί που δαρτίζανε. Είναι από μαλλί την κλώθουμε τσαι δένεται ο δάρτης με το παλλικάρι που κρατάμε στο χέρι.»
Δαυλός (ο), <i>διπλό λάμδα.</i>	Δαυλός
Δάχλα (τα), <i>διπλό λάμδα.</i>	Δάχτυλα
Δείνας (ο) δείνα (η) δείνα (το)	Εκείνος, εκείνη εκείνο

Δεμοκράτης (ο)	Δημοκράτης
Δέντρος (ο)	Βελανιδιά (στην Ήπειρο η βελανιδιά, το ιερό δένδρο της Δωδώνης, ονομάζεται μέχρι και σήμερα «δένδρος»)
Δεξαμενίς (η)	Δεξαμενή
Δεξέος (ο), δεξέα (η), δεξέο (το)	Δεξιός, δεξιά, δεξιό
Δέοντα (τα)	Χαιρετίσματα Έκφραση: «να δ'εις τα δέοντα σουζ ζερόντους» (να δώσεις χαιρετίσματα στους γέροντες)
Δηλητήργιασις (η)	Δηλητηρίαση
Δημαγορεύω (ρ.)	Διακηρύττω
Δημιδιάκος (ο)	Ονοματεπώνυμο και τοπωνύμιο
Διαβαίνω (ρ.) Διάφκα, εδιάφκα (ρ.)	Πηγαίνω, πήγα
Διακόβω (ρ.)	Διακόπτω
Διακονάρης (ο) Διακοναρέοι (οι)	Ζητιάνος, ζητιάνοι
Διακόφτω (ρ.)	Διακόπτω
Διαολία (η)	Διαολιά
Διασπουρίζει (ρ.)	Διασκορπίζει
Διαφεντεύω (ρ.)	Εξουσιάζω
Διαφεντής (ο)	Διευθυντής
Διαφερούμενος (ο)	Ενδιαφερόμενος
Διαφθαρθεί (ρ.)	Καταστραφεί.
Διβολίζω (ρ.)	Δεύτερο όργανο
Δίδω (ρ.) Έδισε, μού'δωτσε	Δίνω, Έδωσε, μου έδωσε
Δίκαση (η)	Δικαστική ποινή Έκφραση: «Τον εδίκασε», (τον καταδίκασε)
Δικέλι (το)	Γεωργικό εργαλείο με δύο «δόντια», σαν του σκαληστηριού, αλλά μεγαλύτερο.
Διμήνι (το)	Είδος σταριού κακής ποιότητας. Δίνονταν στα ζώα.
Διώγων (ρ)	Διώχνω
Διόπα (ρ)	Ειδοποίηση
Διοπάω (ρ)	Ειδοποιώ
Διψάω (ρ)	Διψώ
Δόλος (ο), διπλό λάμδα	Δόλωμα
Δουλευτικές (οι)	Εργατικές, δουλευταρούδες
Δρεμάτι (το)	Δέρμα
Δωδεκάτο (το)	Δωδέκατο
Εβάρ'σα (ρ.)	Χτύπησα, βάρεσα
Εβασιούσαμε (ρ.) Εβασιούμεσα	Βαστούσαμε, βαστιόμαστε Μεταφορικά: «Όσο μπορούμε βασιουμεθα στα

	<i>ποδάρια μας, να μη βαραίνουμε τα παιδιά»</i> (όσο μπορούμε κρατιόμαστε στα πόδια μας, να μην γινόμαστε βάρος στα παιδιά)
Εβράσηκα (ρ)	Βράχηκα
Εβρεχούμουν(ρ) εβρεχούμουνα	Βρεχόμουνα (ρ.)
Εγναία (η), εγναίες (οι) εγνές (οι) <i>σύντομος τύπος</i>	Λυγαριά, το φύλλο της μοιάζει με της ελιάς. Το άνθος της είναι μενεξεδί και βγαίνει τον Μάη (λέγεται και «εγναία»).
Έγνοια (η)	Έννοια, Έκφραση: « <i>συνταώρα, σου 'χω την έγνοια</i> » (όλη την ώρα σε σκέφτομαι, έχω την έννοια σου).
Ειδήσματα (τα)	Πράγματα ή απόρρητη παραγγελία Έκφράσεις: - « <i>φέρ' μου τα ειδήσματα</i> », (φέρε μου τα πράγματα αλλά και την παραγγελία)
Είμεσα (ρ)	Είμαστε. Έκφραση: « <i>Είμεσα Έλλενοι</i> », (είμαστε Έλληνες)
Ελαία (η) ελές (οι)	Ελιά, ελιές
Ενοχλάω (ρ.), <i>διπλό λάμδα.</i>	Ενοχλώ
Εξωματικός (ο)	Αξιωματικός
Ερημία (η)	Ερημιά
Ερωτοσκοτωμένος (ο)	Ερωτοχτυπημένος
Εστσέα (η) εστσές (οι)	Συκιά, συκίες Έκφραση: « <i>Εκόπηκα τόσο που έβγαλα το γάλα τ'ς εστσέας</i> », (κοπίασα τόσο πολύ που πιάστηκα ώστε να βγάλω το γάλα της συκιάς)
Εταφιαζούσανε (ρ)	Ενταφιάζονταν
Ευλοζία (η)	Ευλογία (εκκλ.)
Ευτού	Εκεί
Εφρόντισα (ρ)	Φρόντισα
Εφτάτος (ο)	Έβδομος
Εχτιμάω (ρ)	Εκτιμώ
Ζ'μέτι (το) ζ'μέτια (τα)	Οι δουλειές του σπιτιού
Ζα (τα)	Ζώα
Ζάβα (η) Ζάβες (οι)	Είναι δυο κομμάτια σίδηρο που μπαίνουν στο ζυγό. Σε άλλες περιοχές της Ηπείρου χρησιμοποιείται η λέξη «ζέβλα» (η).
Ζαβέο (το)	Στραβό, ζαβό
Ζαλί (το)	Γυαλί
Ζαλώνω (ρ.), <i>διπλό το λάμδα</i>	Φορτώνω
Ζάμπα (η)	Βάτραχος

Ζαπώνω (ρ)	Γραπώνω
Ζατρεία (η)	Γιατρεία
Ζγκαλάρω (ρ.), εζγκαλάρε, διπλό λάμδα.	Χάνει τα λογικά του, λάσκαρε.
Ζέβλα (η), διπλό λάμδα.	Τρικλοποδιά
Ζέγκουνας (ο) ζέγκουνοι (οι)	Ζωχός, ζωχού
Ζείτονας (ο)	Γείτονας
Ζελάω (ρ.) εζελούσανε, διπλό λάμδα.	Γελώ, γελούσαν
Ζελόληθρος (ο), διπλό λάμδα	Τοπωνυμία
Ζενέα (η)	Γενιά
Ζένομαι (ρ.) εζενούμουνα, εζενούμεσα.	Γίνομαι Γινόμουν, γινόμασταν.
Ζεράζω (ρ.)	Γεράζω
Ζερβέο (το)	Αριστερό
Ζερονταριαζμένος (επ.)	Ώριμος
Ζεροντία (η)	Γερόντια
Ζεροντότερος (ο) ζεροντότεροι (οι)	Γεροντότερος Γεροντότεροι
Ζέρος (ο)	Γέρος
Ζεσαίνω (ρ.)	Ζεσταίνω
Ζέση (η)	Ζέστη
Ζήω (ρ.)	Ζω
Ζιαγουμάω (ρ.)	Διασκορπίζω
Ζιάλι (το)	Ακρογύαλι
Ζιατρικό (το)	Γιατρικό, με την έννοια του θεραπεύω.
Ζιατρός (ο)	Ιατρός, γιατρός Έκφραση: «Έπαιρα χαρτί από το ζιατρόνε» (λάμβανα χαρτί από τον γιατρό).
Ζιατροσύνη (η)	Ιατρική
Ζίδα (η) Ζίδες (οι)	Γίδα, γίδες
Ζιδίσιος (ο)	Γιδίσιος
Ζιόμα (το)	Μεσημεριανό γεύμα
Ζιομακοπάζαρο (το)	Έκφραση: «σο σπίτι μας εζενούτανε ζιομακοπάζαρο», (όταν μπαινόβγαιναν πολλοί φίλοι στο σπίτι)
Ζιομίζω (ρ.)	Γεμίζω
Ζοτζαίνομαι, ζοτζάθηκα (ρ.)	Θερμαίνομαι, ζεσταίνομαι υπερβολικά, καίγομαι.
Ζούζης (ο)	Ζάχος
Ζούζουλο (το), διπλό λάμδα.	Αυτός που τα έχει χαμένα.
Ζουλάπι (το), διπλό λάμδα.	Χαζός
Ζουμάρι (το)	Ζυμάρι
Ζουνάρι (η)	Ζώνη, ζωνάρι

Ζουρλή (η), ζουρλέγκω (η)	Χαζή, τρελή. Έκφραση: - Φεύγα απ' έδω ζουρλέγκω - Φεύγα απέδω ζουρλοκαμπέρω.
Ζυγός (ο)	«Τον έβαναν σα βόγια. ο ζυγός έσει πέντε τρύπες δύο τσαι δυο τέσσερις που μπαίνουν οι ζέβλες τσαι στη κεντρική τρύπα μπαίνει η ζάβα».
Ζυζιάζω (ρ.)	Ζυγίζω
Ζυναίκα (η)	Γυναίκα
Ζυναικωτάς (ο)	Γυναικωτός
Ζυρμάω (ρ.) και αζυρμάω(ρ.)	Γυρίζω. Έκφραση: «Δεν αζύρμησα γλήγορα χθες», (δεν γύρισα πίσω νωρίς χθες).
Ζύρος (ο)	Γύρος, η γωνία του ψωμιού Έκφραση: «Νώμου τότσο ζύρο», (δώσε μου λίγη γωνία)
Ζύφω (ρ.)	Στύβω, συνθλίβω.
Ζωκ'πήμα (ρ.)	Άσχημη μυρωδιά που δεν αντέχεται.
Ζωκοπάω (ρ.)	Βρομάω
Ζωματήθηκα (ρ.)	Ζεματίστηκα
Ζωντόβολο (το), διπλό λάμδα	Βρισιά, όταν κάποιου δεν του κόβει.
Θ' αφούνε	Θα αφήσουνε
Θαραπεύω (ρ.) εθαραπάικα	Θεραπεύω, θεραπεύτηκα
Θάφω (ρ.)	Θάβω
Θειά (η)	Θεία
Θελυκό (το)	Θηλυκό
Θιγμένος (ο)	Η λέξη χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον κατά τη διάρκεια του καθεστώτος Χότζα – Αλία. Ο θιγμένος είναι αυτός με τον οποίο δεν θα πρέπει να ερχόμαστε σε επαφή. (Συνώνυμο: κουλιάκος)
Θόλος (ο), διπλό λάμδα	Θόλος
Θράπση (η)	Θραύση
Θρούμπα (η)	Είδος θάμνου που χρησιμοποιείται για προσάναμμα.
Θρούμπος (ο)	Φτέρνα
Θρόφιμο (το), θρόφιμα (τα)	Τρόφιμο. τρόφιμα
Θυμιέμαι (ρ.)	θυμάμαι, ενθυμούμαι
Θύρα (η)	Πόρτα
Ιδεί	Δει
Ίσια	Ίσα
Ίσκ'να ή ίστσινα.	Ίσκνα, κομμάτι ξύλου από την πάνω μεριά της ρίζας του δέντρου. Με τη βοήθεια του πριόβολου άναβε φωτιά.

Ιστοπάτημα (το)	Όταν κάποιος έγλεπε μια σσιά τσαι εφοβούτανε, λέγανε ότι, όταν έβζαιναν οι ναράϊδες αφήνανε ιστοιοπατήματα (αποτυπώματα, πατήματα σκιάς).
Ίτσος (ο)	Ίσκιος
Κ'ρτσ'μα	Αυτός που κομματιάστηκε
Κ'ρτσία (τα)	Κότσια
Καζαβορβόνο (το)	Το μεγάλο σπίτι
Καθαίρω (ρ) εκάθαρα	Καθαρίζω
Καθόλικος (ο)	Καθολικός
Κάιτερω (ρ)	Περιμένω, καρτερώ
Καϊτσι (το)	Καϊκι
Κακαμπίκα (η)	Το απόλυτα μαύρο, κατράμι
Κακί (το), κακία (τα)	Λωτός, λωτοί
Κακομοιργιασμένη (η)	Κακόμοιρη , άξια λύπησης
Κακομούτσουνος	Κακοπρόσωπος
Κακορίζιτση (η)	Κακορίζικη, αυτή που φέρει κακό οικογενειακό παρελθόν.
Κακότις (η)	Κακία <i>Έκφραση: «Η κακότις του κόσμου δεν έσει αποσωσμό».</i>
Κακότυση (η) παχύ σίγμα	Κακότυχη
Κακούργος (ο), ακούγεται το γάμμα Κακούργο (το), ακούγεται το γάμμα κακούρζες (οι)	Κακούργος, κακούργο, κακούργες
Κακουρζία (η)	Κακουργία, κακούργες
Κακουρζιαζμένος (επίθ.)	Αυτός που έχει μέσα του πολύ κακία.
Καλαμάνταρος(ο) καλαμανταράς, Καλαμάνταροι Καλαμαντάρα(η)	Ο θεριαμένος, ο δυνατός. Χρησιμοποιείται για τους ελλαδίτες. Για γενναία γυναίκα.
Καλάω, καλώ (ρ.), διπλό λάμδα	Προσκαλώ
Καλυβάτσης (ο) καλυβάτσα (τα)	Τοπωνύμιο: Καλυβάκι, Καλυβακιά
Καμπρολάχανο (το), διπλό λάμδα.	Λάχανο. Στην υπόλοιπο Ήπειρο λέγεται «κουμπρολάχανο».
Κανάβι (το)	Σκοινί
Καντούνι (το)	Δρομάκος, μικρή περιοχή, δωμάτιο που αποθηκεύαν προϊόντα.

Κάπα (η)	Χειμερινό ένδυμα ποιμένων, μάλλινο που κλείνει σαν μπέρτα με φλόκους.
Καπάτσος (ο)	Έξυπνος
Κάπεος (ο) κάπεα (η) κάπεο(το)	Κάποιος, κάποια, κάποιο
Καπνίζω (ρ.), εκαπνίζε	Καπνίζω
Κάπινος (ο)	Καπνός
Καπίσρι (το)	Καπίστρι
Καπτέλι (το)	Τα καπτέλια είναι ξύλινα άγκιστρα που υπάρχουν στο μπροστινό μέρος του σαμαριού. Στα καπτέλια έδεναν τα σκοινιά των φορτίων. Στην υπόλοιπη Ήπειρο λέγονται «σκαρβέλια» (μπροστινά και πίσω).
Καραμός (ο)	Έκφραση: «Δεν ες ένα καραμό» (δεν χορταίνεις).
Καρατέλο (το), διπλό λάμδα.	Ξύλινο βαρέλι δρύινο, για παρασκευή κρασιού. Ήταν πάντα ξαπλωτό με μια οπή (10-15 εκ.) στη μέση της πάνω πλευράς. Έκλεινε με μια ταβλίτσα και οι σχισμές κλείνανε με μίγμα αλευριού και στάχτης. Από την κάθετη πλευρά και πέντε πόντους πριν τον πυθμένα είχε οπή όπου έμπαινε κάνουλα.
Καρμπούνι (το)	Καρκίνος
Καρόδρομος (ο),	Δρόμος άφτιαχτος
Καρόκια (η)	Είδος ξύλινου σκεύους για πήξιμο γάλακτος
Καρυδέα (η)	Καρυδιά
Καρφία (ρ.)	καρφιά Έκφραση: «Έκοψα καρφία». Όταν κάποιος κρυώνει πολύ.
Κάσα (η)	Φέρετρο
Κασανέα (η)	Καστανιά
Κασανέος (ο)	Τοπωνύμιο
Κασέλα (η), διπλό λάμδα	Έπιπλο ζωγραφισμένο (συνήθως με τον δικέφαλο), όπου έβαζε η νύφη τα προίκια.
Κάσουρο (το)	Κάστρο και το Αργυρόκαστρο
Καταρόσης (το)	Πρόβατο που είχε τέσσερα κέρατα
Καταφέργιομαι (ρ.)	Καταφέρνομαι
Κατάφτωχος (ο) Κατάφτωσοι (οι)	Πάμφτωχος, πάμφτωχοι
Κατίλης (ο)	Κακός άνθρωπος
Κατόπισ	Μετά
Κατουροκάνατο (το)	Ουροδοχείον
Κατσαμπάς (ο)	Τοπωνύμιο
Κατσαρόνωμαι (ρ)	Κορδώνομαι, υπερηφανεύομαι Έκφραση: «Κατσαρώνεται σαν ο τράγος σο κοπάδι», (κάνει το καμπόσο)

Κατσαρός (επίθ)	Ζγουρός, κατσαρός
Κατσειίτε (ρ)	Καθίστε
Κατσή (η)	Κακή
Κατσία (η)	Κακία
Κατσουλέτος (ο)	Μάλλινες ενδυμασίες ποιμένων, κουκούλα ενιαία με την υπόλοιπη κάπα.
Κατσούλι (το)	Φούχτα ή τούφα μαλλία.
Κατσούμπερο (το) κατσούμπερα (τα)	Βατόμουρο, βατόμουρα
Κατσούπι (το)	- Δερμάτινο σκεύος μέσα στο οποίο έβαναν γάλα. - Δοχείο από δέρμα του τράγου όπου μεταφέρονταν το λάδι. Έκφραση: «Να με κάμει κατσούπι», (αν δεν κάνω αυτό να φουσκώσω, να σκάσω δηλαδή)
Κατώζι (το) κατώζια (τα)	Υπόγειο, κατώι
Καύκαλο (το), διπλό λάμδα.	Το κόκαλο της κεφαλής, κρανίο. Λέγεται π.χ. και καύκαλο της χελώνας.
Καυχίζομαι (ρ.)	Υπερηφανεύομαι, καυχιέμαι
Κάψα (η)	Ζέστη Έκφραση: «Τι, κωλοκαψίδα ες;», (Γιατί καίγεσαι; γιατί ασχολήσαι με πράγματα που δεν σε αφορούν;)
Καυερή (η)	Καημένη
Κηρλαάει (ρ.), διπλό λάμδα.	Κηρύττω, διακηρύττω
Κιλαίω (ρ.), εκίλουμνα	Κλαίω, έκλαιγα
Κίχλα (η) Τσίκλα (η)	Τσίχλα (είδος πουλιού)
Κλαδεύτρα (η)	Κλαδευτήρι
Κλειδαρέα (η)	Κλειδαριά
Κλειδωνέα (η)	Κλειδωνιά Έκφραση: «Φερ' μωρ' τη κλειδωνέα ζε του κατά διαόλου» (Φέρε μωρέ την κλειδωνιά, γιε του πέρα από τον διάλο)
Κλέφτω (ρ.), εκλέφτανε.	Κλέβω Έκφραση: «Εκλέφταμε το βίο που μας κλέψανε».
Κλεψία (η)	Κλεψιά
Κλεψιμίο (το)	Κλέψιμο, κλεμένο. Έκφραση: «Το κλεψιμέικο δε σου βζαίνει σε καλό».
Κληματαρέα (η)	Κληματαριά
Κλώθω (ρ), διπλό λάμδα	Κλώθω
Κλώσσα (η), διπλό λάμδα	Κλώσσα
Κοκαρίτσι (το)	Κουκούτσι, κουκούτσια

Κακαρίτσα (τα)	
Κοκοδάρα (η)	Εξόγκωμα στο κάτω μέρος ραβδιού ή ξύλου, για να ακουμπάει, σαν βάση: «κοκοδαροράβδι».
Κοκορόμυαλος (ο)	Άμυαλος
Κολέρας (ο)	Χολέρας, αφορά την κακή ποιότητα του χαρακτήρα ενός ατόμου Έκφραση: «Είναι κολέρας».
Κολομποδιάρα (η)	Ανίκανη, αυτή που δεν μπορεί να παρει τα πόδια της.
Κόνα (η)	Κοτσίδα. Σε άλλα μέρη της Ηπείρου λέγεται «κόσσα».
Κονάτσι (το) κονακάτσι (το)	Είδος μικρού φιδιού. Θεωρείται φύλακας του σπιτίου.
Κονομάω (ρ.)	Οικονομώ. Σχετίζεται με τα αναγκαία («χρειαζόμενα») της οικογένειας, του παρόντος και του μέλλοντος.
Κονομέσσα (η)	Οικονόμα
Κοντάτσι (το)	Τωπονυμία
Κοντεύω (ρ.) εκόντεψα	Πλησιάζω, πλησίασα
Κοντοσκουφλης (επίθ.)	Μικροκαμωμένος. Σε άλλα μέρη της Ηπείρου λένε για τις κοντές γυναίκες: «σκουλουφίτσα».
Κοντούρα (η) κοντούρες (οι)	Δερμάτινα γυναικεία παπούτσια που δένανε με κορδόνια.
Κοντυλοφόρος (ο)	Στιλός
Κοπανίσρα (η)	Κομματί ξύλου με το οποίο χτυπάμε τα τσελίμα στη θάλασσα.
Κόπρα (η)	Άνηθος
Κορασάνι (το)	Μίγμα από ασβέστη, άμμο και προαιρετικά άχυρο.
Κορμιά ή κορμιάτα (τα)	Κορμιά
Κορπέα (η)	Κοπριά
Κορτήρι (το)	Τοπωνύμιο (Ακρωτήρι)
Κορύτος (ο)	Πελεκημένο ξύλο σαν σκαφίδι για να ποτίζονται τα πρόβατα
Κόρφος (ο)	Αγκαλιά
Κότσαλο (το)	Κοτσάνι. Λέγεται κυρίως για στέλεχος του καλαμποκιού.
Κοτσεύω (ρ.)	Σημαδεύω Έκφραση: «Τον κότσεψε», (τον πέτυχε)
Κοτсуφός (ο)	Κοτσύφι
Κοτυλέα (η)	Κουτσουλιά
Κουβαλάω (ρ.), διπλό λάμδα εκουβαλούσαμε	Κουβαλώ, μεταφέρω
Κούγιε (το)	Κλαυθμός, οδυρμός, ούρλιαγμα <i>Εκφράσεις:</i>

	- «Έμπηξε το κούγιο» - «έβαλε το κούγιο»
Κούκος (ο)	- είδος πουλιού - μαύρο καπέλο
Κουκούδι (το)	Κόρα, κρούστα της πληγής
Κουκούμα (η)	Μεταλλικό μαγειρικό σκεύος για το βρασμό αφεψημάτων (Βυζ. «κουκούμιον»)
Κουμαρέα (η)	Κουμαριά
Κουναράω (ρ.), κουναρίζω	Ανατρέφω, μεγαλώνω
Κουρβίζω (ρ.) κουρβίζομαι	Κρύβω, κρύβομαι
Κουρβιστό(το)	Το παιδικό παιχνίδι «κρυφτό».
Κουρπέτα (η)	Κουβέρτα
Κουταλέα (η)	Κουταλιά
Κουτουρού	Χωρίς λόγο, στην τύχη
Κουτρομπήμα (η)	Άσχημη μυρωδιά
Κουτσός (ο)	Παιδικό παιχνίδι
Κουφάρι (το)	Σώμα, πτώμα
Κούφιεσ (οι)	Ακουστικά
Κούω, (ρ.) κούσει, ήκουσα	Ακούω
Κοψοσέρης (ο)	Αυτός που έχει κομμένο το χέρι.
Κρανέα (η)	Τοπωνύμιο
Κράσος (ο)	Κρασί
Κρέα (το)	Κρέας
Κρεπέρω (ρ.)	Σκάω από τη ζέστη
Κρότσα (η)	Η κόρα του ψωμιού. Λέγεται και για ρούχο πολύ βρόμικο στο οποίο έχει στεγνώσει ο λεκές. Έκφραση: «Έζίνει κρότσα το μαυραντζείο»
Κύπρα (η), κυπρία (τα),	Μεγάλα κουδούνια που κρεμάνε στα πρόβατα για να ειδοποιεί ο ήχος τους τους βοσκούς ώστε να τα βρίσκουν όταν απομακρύνονται. Τα κυπρία μπαίνουν στους τράγους που οδηγούν το κοπάδι. Όταν το κοπάδι μετακινείται Άνοιξη και Φθινόπωρο συνδυάζονται με «κύπρες καρκάλες» και «μπούκες κουδούνια».
Κωλοκαγίδα (η), διπλό λάμδα.	Οίστρος: «Αλλά τσαι όταν σε τρώει ο κόλος ν' ανακατεύεσαι σε δουλέσ άλλουνωνε».
Κωλοσέρομαι (ρ.), διπλό λάμδα.	Σέρνομαι
Λαβίδα (η), διπλό λάμδα	Κουτάλι (η λέξη «λαβίδα», λέγεται μόνον στους Δρυμάδες)
Λαβωματέα (η), διπλό λάμδα	Λαβωματιά

Λαγάρα (η), διπλό λάμδα	Λάκκος, κοίλωμα όπου συγκεντρώνεται νερό, μικρή λίμνη.
Λαγκαδέα (η), διπλό λάμδα	Λαγκαδιά
Λάη (η), διπλό λάμδα	Σραμανίτσα ή σαρμανίτσα, κούνια
Λάθος (ο), διπλό λάμδα Λάθοι (οι)	Λάθος, λάθη
Λαιμαρζία (η)	Λαιμαργία
Λαιμοκοντόρος (ο)	Λιμοκοντόρος, αυτός που ντύνεται, γραβατώνεται
Λάκουμος (ο), διπλό λάμδα	Λαίμαργος
Λάμανα (τα), διπλό λάμδα	Λιμάνι
Λαμπυρίθρα (η), διπλό λάμδα	Πυγολαμπίδα. Ω! Λαμπρίδα μου ψιλή, ω ψιλή και θαμπωρή, βαλ'τα γκότσια και έλα κάτω, έλα ψίχα παρακάτω. Να τσιτσι,να παπά, να κομμάτι προσφορά... Το τραγουδούσαν τα παιδιά των Δρυμάδων όταν κυνήγαγαν πυγολαμπίδες.
Λάχανα (τα), διπλό λάμδα	Χόρτα
Λαχνός (ο), διπλό λάμδα	Λαχνός
Λεβεντοζύναικο (το)	Θαρραλαία γυναίκα
Λέγω, ήλεγα (ρ.) έλεξε	Λέω
Λεκούρτσα	Αυτό που βγανουν από το ζωντανό με το μαλλί
Λέρα (η) Λέρες (οι)	Βρωμιά, βρώμικες
Λιανιοαλαία (η)	Ψιλή ελιά
Λιάρδος (το)	Το λίπος του γουρουνιού. Λιώνεται στην κατσαρόλα για να παστωθεί το κρέας.
Λιάσα (η)	Φράχτης
Λιμπακούδι (το)	Καταστροφή, ερημοποίηση, όταν σε κλέβει κάποιος και δεν σου αφήνει τίποτα. Έκφραση: «Τα 'κανες λιμπακούδι» (τα έκανες ρημαδιό)
Λινέα (η)	Λουρίδα από πανί .
Λιουπί (το)	Αλεπουδάκι
Λόγκος (ο), διπλό λάμδα	Λόγκος
Λόζια (τα), διπλό λάμδα	Λόγια
Λοϊκό (το), διπλό λάμδα	Λογικό
Λόσα (τα), διπλό λάμδα	Υπολείμματα από το πάτημα της ελιάς.
Λουμάτσι (το), διπλό λάμδα	Κλαδάκι
Λούμος (ο), διπλό λάμδα	Κλαδί. Έκφραση: «Ο λούμος τ'ς αλαίας»
Λουμπουρντίρα (η)	Κάτι ακάθαρτο
Λουρί (το), διπλό λάμδα	Λουρί, (ανδρική ζώνη)
Λυσιάζω (ρ.)	Λυσσάω

Λύσσεσ (οι)	Τένοντες Έκφραση: «Τ'ς χαμε φάει τ'ς λύσσεσ την εποχή τ'ς κοπερατίβας».
Λωβιάζω (ρ.), διπλό λάμδα λώβιασα, ελωβιαθήκαμε..	Λερώνω Έκφραση: «Είσαι λώβας», «Είσαι λωβιασμένος».Είσαι βρώμικος και μεταφορικά βρώμικος στην ψυχή.
Λωβιασμένος (ο), διπλό λάμδα	Λερωμένος
Μαγαρίζομαι (ρ.)	Μολύνομαι
Μαγγάνι (το)	Μια αλυσίδα με κουβάδες σε κυκλική πορεία. Με τον τρόπο αυτό αντλούσαν νερό από πηγάδι.
Μαζώνω (ρ.)	Μαζεύω
Μαϊμούνι (το)	Μαϊμού (υβριστικό, κοροϊδευτικό)
Μακρομάνικο (το)	Μακρυμάνικο
Μαλάζω (ρ.), διπλό λάμδα	Χειρομαλάζω, κάνω μασάζ.
Μαλαθράτσι (το), διπλό λάμδα	Παιδική ασθένεια, εμφάνιση σπυριών στην επιδερμίδα.
Μάλαμα (το)	Μαξιλάρι που έβαζαν στο ζβέρκο του βοδιού για να μην τραυματίζεται από τον ζυγό.
Μαλέσω (η)	Μαλέκω, γιαγιά
Μαλήνια (η)	Μορφή καρκίνου στο στόμα. Μεταφορικά: βρισιά Έκφραση: «Να σε φάει η μαλήνια»
Μαμπέτι (το)	Κουβέντα
Μάναρο (το)	Φεγγάρι (η λέξη χρησιμοποιείται μόνον στους Δρυμάδες)
Μανταλωμένος (επίθ.), διπλό λάμδα	Μοναχικός, ιδιόρρυθμος
Μαντανό (το)	Μαϊντανό
Μανταρινέα (η)	Μανταρινιά
Μασαίρι (το)	Μαχαίρι
Μασαιρολαίμι (το)	Μαχαίρι στο λαιμό, σφαχτό
Μασάς (ο)	Μικρό φτυάρι για τη στάχτη του τζακιού
Μάσουρας (ο)	Μάστορας, τεχνίτης
Μάτα	Ξανά Έκφραση: «αταγλέπω» (ξαναβλέπω)
Ματάμερα	Απόμερα
Ματανιώνω(ρ)	Μετανιώνω
Ματανού	Το φέρνω πίσω στο μυαλό μου Έκφραση: «Δεν είχα ματανού», (Δεν το είχα στο νου μου)
Ματάνου	Πίσω από, απέναντι, παραπέρα Εκφράσεις: - «κάμε ματάνου», (κάνε παραπέρα) - «Το μουλάρι ερίχθη ματάνου», (το μουλάρι

	πήγε απέναντι)
Ματάρουγκας (ο)	Τοπωνυμία
Ματούφης (ο)	Χαζός
Ματουφιάζω (ρ.)	Χαζεύω
Ματράκος (ο)	Ξύλινο κοντάρι το οποίο στο τέλος γυρίζει φτυάρι με το οποίο εισάγουμε και εξάγουμε το ψωμί από τον φούρνο ή βγάζουμε τα κάρβουνα για να τον καθαρίσουμε.
Μαυλάω (ρ), διπλό λάμδα	Πιπιλάω
Με συλλήψανε.	Με συνέλαβαν
Μεθαύρι (το)	Μεθαύριο
Μελισσονέα (η)	Τοπωνύμιο
Μελούρα (η), διπλό λάμδα	Μελούρα
Μενάς (ο)	Ίχνος Έκφραση: «Δεν σου 'βρα το μενά» (δεν σου βρήκα το ίχνος – δε σε έβρισκα πουθενά)
Μερμούγκα (η)	Αράχνη
Μερτζεύω (ρ.)	Σταλίζω. Όταν τα πρόβατα μεσημεριάζουν και στέκονται σε μια σκιά.
Μέρτος (ο)	Μυρτιά
Μεσοσέλα (η), διπλό λάμδα	Λουρί που βάζουμε στη μέση του ζώου για να σφίξει το σαμάρι.
Μηλέα (η)	Μηλιά
Μηχανίσματα (τα)	Μηχανήματα
Μιντζούρι (το)	Όταν βάζουμε μέσα στο σακί κάποιο υλικό και δεν είναι γεμάτο είναι μέχρι τη μέση ή και λίγο πιο πάνω. Έκφραση: «Έφας ένα μιντζούρι» (έφαγες ένα σκασμό)
Μίσα (η)	Νύστα
Μιτσός (ο)	Μικρός, μικρή, μικρό
Μιτσή (η)	
Μιτσό (το)	
Μιτσούρης, (ο) μιτσούρα (η) μιτσούρικο (το)	Μικρούλης, μικρούλα, μικρούλικο
Μοιργιάζω (ρ.)	Μοιράζω
Μολαντάφτα, διπλό λάμδα	Με όλα αυτά, μ' όλα ενταύθα.
Μολεύομαι (ρ.)	Μολύνομαι
Μόλοθρας (ο), διπλό λάμδα	Άγριο σύκο που το κρεμάμε στη συκιά την κανονική για να γίνουν τα σύκα
Μολοφτό, διπλό λάμδα	Μ' όλο αυτό.
Μονασή (η)	Μόνη
Μοναχοφάης (ο)	Εκείνος που ενδιαφέρεται μόνο για τον εαυτό του
Μούδωτσε	Μου έδωσε.

Μουζική (η)	Μουσική
Μουντζέα (η)	Μούτζα Εκφράσεις: - «Να μούντζα τσαι σρούντζα!» - «Η μουντζέα τσαι η σρουντζεα να με βάλει μπροστά;» (Να μου παραβγει κάποιος που δεν αξίζει).
Μούργκα (η)	«Αυτό που μένει σο πάτο τς μπουκάλας από το λάδι ή σο σκαφίδι όταν κάνουμε το λάδι με τα πόδάρια».
Μουσκάρι (το)	Μοσχάρι
Μουσκάτο (το)	Μοσχάτο: Τοπωνύμιο.
Μουτσουνάρα (η)	Πρόσωπο
Μουτσουνάρα (η)	Πρόσωπο, μουτσούνα. Έκφραση: «Να μου σου πάρει τη μουτσουνάρα έτσι όπως τάκαμες τα πράματα».
Μπαγκκάρωνω (ρ), διπλό λάμδα	Φυλακίζω
Μπαζρανάκα (η)	Σελάχι
Μπαίγνιο (το)	Παίγνιο, αυτός που «άγεται και φέρεται»
Μπακέτο (το)	Πακέτο
Μπαλαμπάνης (ο)	Τοπωνύμιο: «Το σπλάφι του Μπαλαμπάνη»
Μπαλντόσα (η)	Ασβός
Μπάντα (η)	Κεντημένο τετράγωνο πανί που διακοσμεί τον τοίχο.
Μπάρμπαρο (το)	Καλαμπόκι
Μπαρμπαρόπιτα (η)	Καλαμποκόπιτα
Μπαρμπούτα (η)	Τριανταφυλιά
Μπαρούφα (η)	Χαζομάρα
Μπατάρω (ρ.)	Γέρνω
Μπέισα (η) μπέης (ο)	Όμορφη. Εκφράσεις: - «Τσαι τι κάνεις ω μπέησα;» (Πως είσαι ομορφιά μου;) - «τι λές μωρ μπέησα!» (υποτιμητικά) - «Τσαι που ειν ο μπέης τ'ς μάνας;» (Που είναι ο όμορφος της μάνας;)
Μπέντενος (ο)	Μεγάλο κομμάτι από κορμό δέντρου.
Μπεροκουλάω (ρ.), διπλό λάμδα	Λέω πολλά λόγια, άνευ ουσίας.
Μπιλιό (το)	Στήθος, βυζί
Μπιτζάκος (ο)	Σουγιάς
Μπιτούλι (το)	Μικρό δωμάτιο που έκαναν τις δουλειές.
Μπίτσκωσα (ρ.)	Φούσκωσα, χόρτασα
Μπόγιας (ο)	Δήμιος. Έκφραση: «Φάε το φαΐ σου θα σε πάρει ο

	<i>μπόγιας».</i>
Μπογκανίκος (ο)	Τον πήγαιναν την Τρίτη μέρα της γέννησης του παιδιού. Σε άλλες περιοχές της Ηπείρου λέγεται και «μπουκανίκι».
Μπόλιση(η) Μπόλιτσες (οι)	Αρκετή, αρκετές.
Μπόμπολας (ο)	Μπουρού, μεγάλο κοχύλι που βγάζει ήχο όταν κάποιος φυσάει μέσα του.
Μπομπόνα (η)	Κουφέτο
Μποσίτσα (η)	Το κέλεφος του καλαμπόκιου.
Μποτσόνι (το)	Το μπουκαλάκι
Μπουαρί (το)	Τζάκι, εστία
Μπουγιάνα (η)	Λιμνούλα
Μπουγού (επιφώνημα)	«Σιγά, σαν τσαι τι θα μου κάμεις. Δε σε φοβάμαι.» «Μπουγού κοπέλα ζέννησες;» Αναφωνούσαν όταν γεννιόταν κορίτσι γιατί σε εκείνες τις εποχές το κορίτσι τραβούσε πολλά κτλ.
Μπουκούνι (το) μπουκούνια (τα)	Κομμάτι κρέατος Κομμάτια κρέατος
Μπουκουφίκια (η), <i>διπλό λάμδα</i>	Συκομαΐδα
Μπουλιουγάρω (ρ.)	Όταν πέφτει πολύ νερό στην κατσαρόλα, στη σκάφη στο πλύσιμο. Έκφραση: « <i>Το μπουλούγαρες ω μαύρε.</i> »
Μπούλτζος (ο), μπούλτσοι (οι)	Όταν φουσκώνει το μάγουλο από το φαγητό. Έκφραση: « <i>Δε σου βασάει να τρώς με δύο μπούλτσους</i> »
Μπουλτσέα (η)	Μια γουλιά.
Μπουμπί (το), μπουμπία (τα)	Φίδι, φίδια Έκφραση: « <i>Αία-Νάσο ντιάλ τς μάνας, να ξερες τι ες πάθει η μάνα. Την ες φάει το μπουμπί, μια μπόμπα ατομική</i> »
Μπουτίλα (η)	Μπουκάλα
Μπουφόψαρο (το)	Λέγεται για κάποιον που πράττει ανόητα Έκφραση: « <i>Είσαι μπουφόψαρο.</i> »
Μπριν, ομπρός	Πριν,μπρύτερα,πριν από λίγο
Μπρούτσα (η)	Μάλλινο ένδυμα παλιάς εποχής
Νάιμουνα	Να ήμουνα.
Ναμούζι (το)	Νάζι.
Νεραντζέα (η) Νεράτζι (το)	Πορτοκαλιά
Νεροζούμια (τα)	Όταν παράγεται πολύ νερό στο φαΐ
Νεροτσάλα (η), <i>διπλό λάμδα</i>	Νερό , αλάτι και ψωμί
Νέτσος (ο)	Νέστορας.
Νησία (τα)	Νησιά

Νιάζω (ρ)	Οργώνω
Νίσα (η)	Πάπια, Δρυμάδες
Νοικοτσυρά (η)	Νοικοκυρά
Νοικοσύρης (ο)	Νυκοκοίρης
Νομάτης (ο) νομάτοι ή νοματέοι (οι)	Άτομο, άτομα
Νομέα (η)	Ποιμνιοστάσιο στάνη (από τη νομή).
Νομός (ο)	Ποιμένας, βοσκός
Νόμου (ρ.)	Δώσε μου.
Νοξάνι (το)	Παράξενος
Νταμπούσκο (το)	Όταν φουσκώνει κάτι, όταν κάποιος πάει να πεθάνει από πρήξιμο. Έκφραση: « <i>Τόκαμες νταμπούσκο το ψωμί</i> »: Φούσκωσες πολύ το ψωμί.
Ντανάλια (η)	Τανάλια
Νταρνταλάω (ρ.), διπλό λάμδα	Λέγω κουτουρού κουβέντες.
Ντερελάει (ρ.), διπλό λάμδα	Οιωγές, λόγω θανάτου. Ακούγονται μόνον από άντρα. Έκφραση: « <i>Τον ντερελάει</i> ».
Ντοβατσέα (η) ντοβατσές (οι)	Ξυλιά, ξυλιές.
Ντουλντίτσα (η)	Το άψητο ψωμί
Ντράβαλα (τα)	Σκοτούρες
Ντρεβενίτσα (η)	Μικρό ξύλινο δοχείο για νερό. Το χρησιμοποιούσαν οι ποιμένες.
Ντριζομένη (η)	Έκφραση: « <i>Ω μαύρε, ω παλιουρωμένη μανταλωμένη και ντριζομένη</i> ».
Ντρούγκα - ντρούγκα	Δρόμο - δρόμο.
Ξεκατσουλίζω (ρ.)	Ξεμαλλιάζω.
Ξεκουτιάζω (ρ.)	Χάνω το μυαλό μου.
Ξεκούτιασμα (ρ.)	Αυτός που δεν θυμάται.
Ξένισσα (η)	Ξένη
Ξενίτης (ο)	Ξένος
Ξεπλένω, εξύπληνα (ρ.)	Ξεπλύνω
Ξερασία (η)	Ξηρασία
Ξεροσέφαλος (ο)	Ξεροκέφαλος
Ξέφλο (το)	Φλούδα
Ξεφτρό (το)	Παχύ έντερο ζώου (στη μαγειρική γεμίζεται με ρύζι και μυρωδικά, κομματάκια συκωτιού κ.λ.π.)
Ξιμπερδεύω (ρ.)	Ξιμπερδεύω
Ξιρατίζω (ρ.)	Αφαιρώ τις ρόγιες
Ξιτοπίζομαι (ρ.)	Ξενιτεύομαι
Ξιφουστσίζω (ρ.)	Ξιφουσκίζω, ξιφουλκώ Έκφραση: « <i>Φεύγα απ' έδω, θα σε ξιφουστσίσω</i> » (απομακρύνσου θα σε σκίσω με το ξίφος)

Ευλέα (η)	Ευλιά
Ευλοπυρίζω (ρ) ή ξυλοπυριδίζω (ρ) ή ξυλοπυράω.	Αφαιρώ τον πυρήνα ενός καρπού.
Ευλοτσέρατα (η)	Ευλοκερατιά, χαρουπιά
Ευλοτσέρατο (το), διπλό λάμδα	Χαρούπι
Ευλοφάος (ο), διπλό λάμδα	Είδος χοντρής λίμας που «τρώει» (λαιώνει) το ξύλο.
Εύομαι (ρ.)	Εύνομαι. Έκφραση: «Έτσει που σε τρώει δε σε ζυ κανένας!»
Ευπινάω (ρ)	Ευπνώ
Ογλήγορα	Γρήγορα
Ογλοήντα (τα), διπλό λάμδα	Ογδόντα
Ολούθε, διπλό λάμδα	Παντού
Ολουνώνε, διπλό λάμδα	Ολονών
Ομοιάζω (ρ.)	Μοιάζω
Οξόν	Εξόν, εκτός
Όξω	Έξω
Οπμρός, ομπρύτερα	Πριν από λίγο. Έκφραση: «Ηρθα ομπρύτερα από σένα», (Προηγήθηκα δηλαδή)
Όρθα (η)	Όρνιθα, κότα
Όσι διπλό σίγμα	Όχι
Ότζικας (ο)	Λένε στους Δρυμάδες τον «ματράκο»
Ούντα (η)	Πέτρα ασήκωτη, τεραστίων διαστάσεων.
Οφτσή (η)	Ευχή
Οχλαγωζία (η), διπλό λάμδα	Οχλαγωγία
Οχτρός (ο)	Εχθρός
Οχτώτος (ο)	Όγδοος
Πάγω (ρ.) εδιάφκα	Πηγαίνω, πήγα
Παζίδα (η)	Εύλινο τμήμα του σαμαριού.
Παιανού Παιανής Παιανό	Ποιανού, ποιανής, ποιανου
Παίρω (ρ.)	Παίρνω
Παλαιοκαραβάνα (η)	Παλαία караβάνα του στρατού, χρησιμοποιείται για οτιδήποτε παλιό.
Παλαίος (ο), παλαία (η), παλαίο (το)	Παλιός, παλιά, παλιό
Πάλε	Ξανά
Παλλικάρι (το)	Για καρπό σταριού.
Πάλλος (ο), διπλό λάμδα	Είδος λοστού (μοχλοβραχίονας). Εργαλείο για γεωργικές και οικοδομικές εργασίες. Είναι ένα

	μακρύ και βαρύ σίδερο, με ύψος γύρω στο 1,20 εκ. Το κάτω μέρος είναι γυριστό προς τα επάνω. Χρησιμοποιείται για να μετακινεί βαριά αντικείμενα, π.χ. πέτρες.
Πάμπω (ρ.)	Παύω. Έκφραση: «Τσαι πάψε μωρε ζυναίκα. Δε πάμπω άντρα μου έχω τσαι γω σόμα.»
Πανουρζία (η)	Πανουργία
Παπάρα (η)	Τρίψα
Παραβιάζω (ρ.) επαράβιασα	Παραβαίνω, παραβίασα
Παραδώνω (ρ.)	Παραδίδω
Παράθιο (το)	Παράθυρο
Παραλαλάω (ρ.)	Μιλάω εκτός ορίων, χωρίς να λαμβάνονται υπ' όψιν τα λόγια μου Έκφραση: «Παραλάλα εσύ, εγώ θα κάμω αυτό που θέλω». (Μίλα όσο θες, τίποτα δε θα καταφέρεις)
Παράλαμα (το) διπλό λάμδα	Κάτι ντροπιαστικό, καθυστερημένος Έκφραση: - «κοίτα ένα παράλαμα, ένα θέατρο». - «Τσαι τι λές ω παράλαμα».
Παραπονεύομαι (ρ.)	Παραπονούμαι
Παρασπόρι (το)	Τοπωνύμιο
Παργός (ο)	Τείχος που υποστηρίζει αναβαθμίδα.
Παρτσινέβελος (ο), διπλό λάμδα	Περήφανος, αυτός που τον αναγνωρίζουν ως «ανώτερο».
Παρόνομα (το)	Το επίθετο ενός προσώπου. Έκφραση: «Πέο είναι το παρόνομά σου;» Ποιο είναι το επίθετό σου.
Παταγούδι (το)	Όταν μπαίνουμε στο νερό και είναι μη ανεκτό το κύο.
Πατάζω (ρ.)	Απορώ. Έκφραση: «Πατάζω με σένα που αντέσεις τα βάρετα».
Πατατούκα (η)	Ολόμαλλο πανωφόρι.
Πατημασέα ή πατημέα (η), Πατημές, (οι)	Πατημασία, πατημασιές
Παψείτε ή παμπίετε (ρ.)	Σταματήστε
Πελπεδού (η)	Πολυλογού
Πέος, πέα, πέο	Ποιος, ποια, ποιο
Περάω (ρ.)	Περνάω-ώ
Πέργιομαι (ρ.)	Ασχολιέμαι, καταπιάνομαι

επεργιούμενα επεργιούμεσα	Ασχολιόμουν, καταπιανόμουν Ασχολιόμασταν, καταπιανόμασταν
Περθώρι (το)	Τοπωνύμιο
Περλαβαίνω (ρ.)	Περιλαμβάνω
Περόνι (το)	Πηρούνι
Πεσελί (το)	Γιλέκο
Πετάβρα (η)	Η τάβλα που βάζουμε στη σκεπή. Ξύλινη επένδυση της στέγης όπου στηρίζονται τα κεραμίδια.
Πετάζω (ρ.) επέτασα	Πετάω-ώ, πέταξα
Πετουλήθρα (η)	Μικρή πέτρα
Πετουράω (ρ.) επετούρησα επετουρούσα	Πετάω, πέταξα, πέταγα
Πήγω (ρ.) ήπηγα	Πάω, πηγαίνω Πήγα, πήγαινα
Πήδουλας (ο), <i>δίπλο λάμδα</i> Πήδουλοι (οι)	Σκουλίκι που βρίσκουμε στο τυρί και το οποίο τινάζεται.
Πήτυσε (ρ.)	Πέτυχε
Πικινός (ο), πικινή (η), πικινό (το)	Γρήγορος γρήγορη γρήγορη
Πικουπάω ή πικουπίζω (ρ.), επικουπήθει	Γυρίζω ανάποδα, Γύρισε ανάποδα, Έκφραση: - «Ζύρματο πίκουπα το τεψί» - «Επικουπήθεις, ω μαύρε!»
Πιλά, πιλέα	Πια
Πινιάδα (η)	Μεγάλη μεταλλική μαρμίτα για πλύσιμο των ενδυμάτων. Είχε δύο χερούλια.
Πινιαδούρι (το)	Μικρή μεταλλική μαρμίτα με χερούλι από πάνω. Την κρεμούσαν με αλυσίδα οι ποιμένες, πάνω από τη φωτιά και φτιάχνανε το φαγητό τους.
Πινίγομαι (ρ.)	Πνίγομαι
Πινίγω (ρ.), επινιζίκαμε	Πνίγω πνιγήκαμε
Πίνω (ρ.), θα πιώ έπια επίουνα	Πίνω, θα πιώ ήπια «Δεν επίουνα συνέχεια όπως εσύ» Δεν έπινα συνέχεια όπως εσύ.
Πιόμπος (ο)	Αλφάδι, (οικοδομικό εργαλείο)
Πιπιδιάζω (ρ.)	Ξεροσταλιάζω
Πισεύω (ρ.)	Πιστεύω
Πισκός ή πισικός (ο)	Πιστικός, βοσκός.

Πισώδετα (τα)	Δεμένα προς τα πίσω.
Πισωσέλα (η), διπλό λάμδα	Ζώνη που κρατά το σαμάρι να μην πέσει και περνά από τη ούρα του ζώου για να μην μετακινηθεί το σαμάρι προς τα εμπρός.
Πίτσουρας (ο)	Σταλαματιά
Πιτσώνω ή πιτσ'κώνω (ρ.)	Χώνω, εισβάλω
Πλάσω (ρ.), διπλό λάμδα	Πλάθω
Πλάτης (ο)	Πλάτη
Πλεμούνια (τα)	Πνευμόνια
Πλερώνω (ρ.), επλέρωνα	Πληρώνω
Πληγαρώσει (ρ.)	Πλημμυρήσει
Πληζή (η)	Πληγή
Πλοτσικάρα (η)	Κλειδωνέα, η κλειδαριά που χρησιμοποιούσαν στις κασέλες.
Πνέμα (το)	Πνεύμα.
Πογάλια	Σιγά – σιγά, από αγάλια.
Ποδαρούντας	Με τα πόδια . Έκφραση: «Το έκοψα ποδαρούντας το μονοπάτι»
Ποδεά (η)	Καθαρή ποδιά αλλά και το μπροστινό μέρος των ποδιών. Την ποδεά, δηλαδή το μπροστινό μέρος των ποδιών, τη χρησιμοποιούσαν οι γυναίκες (μητέρες ή γιαγιάδες) για να ακινητοποιήσουν τα νήπια ώστε να μπορούν να τα ταΐζουν. Έκφραση: «Το παιδί το έβανα ση ποδεά για να το ταΐσω, του βάσουνα το τσεφάλι τσαι του δίνα».
Ποκάμισο (το)	Πουκάμισο
Πόλκα (η)	Μπλούζα μαύρου χρώματος που φορούσαν οι ηλικιωμένες λόγω πένθους.
Πολλότερο ή πολύτερο	Περισσότερο.
Πολύτερο (το), πολύτερα (τα)	Περισσότερο, περισσότερα
Ποντίσα (τα)	Ποντίκια
Πόσες, παχύ σίγμα	Κόκκινα υποδήματα με μαύρη φούντα.
Ποτούρι (το)	Βράκα στεριανή
Πότσα (η)	Είδος χάλκινου σκεύους, σαν χύτρα. Το στόμιό της έκλεινε με μικρό καπάκι («καπακούλι»). Είχε στρογγυλή και πλατιά βάση που στένευε καθ' ύψος και ξαναπλάταινε για λίγο. Στην πότσα έβραζαν όσπρια (φακές, φασόλια κλπ.)
Πούλαρος (ο), διπλό λάμδα	Μεγάλο πουλάρι, λέγεται για ανώριμο αγόρι.
Πουλάω (ρ.), διπλό λάμδα	Πουλάω-ώ
Πουλήτρια (η)	Πωλήτρια
Πουλία (τα)	Πουλιά
Πούντος (ο)	Πόντος. Αναφέρεται στη μύτη του ακρωτηρίου, αλλά και για την κάλτσα.

Πουτσαράς (ο), πουτσαρέσα (η) διπλό σίγμα	Γενναίος, γενναία
Πράζω (ρ)	Πράττω
Πράμα (το) πράματα (τα)	Πράγμα, πράγματα
Πραματούλι (το) πραματσούλια (τα)	Πραγματάκι, πραγματάκια
Πρατσέα (η)	Πέτρα Έκφραση: «Θα σου σφλεγκανίσω μία πρατσέα»
Πρέσκο (το) πρέσκα (τα)	Ροδάκινο, ροδάκινα.
Πριστσέα (η)	Ροδακινιά
Πριτσή (η)	Πικρή
Προβάτει (ρ)	Περπάτα
Προβάτουνε (τουν)	Των προβάτων.
Προβατώ (ρ)	Περπατώ.
Προδώνω (ρ)	Προδίδω.
Προσαγγόνια (τα)	Εγγόνια
Προσγονέος (ο) προσγονέοι	Πρόγονος, πρόγονοι
Προστσέφαλο (το)	Προσκέφαλο
Προύσα, παχύ σίγμα	Αναμμένα κάρβουνα
Προφανίζομαι (ρ) προφανήθηκα	Καίγομαι, εκάηκα
Πυκινά (επίρ)	γρήγορα
Πυκινός (ο) Πυκινή(η) Πυκινό (το)	Γρήγορος, γρήγορη, γρήγορο
Πυλός (ο), διπλό λάμδα	Τοπωνύμιο
Πυρ'βολάω (ρ), διπλό λάμδα	Πυροβολώ
Πυροσία (η)	Πυροστιά
Πυροτός (ο)	Πυρετός
Πυρώνω (ρ)	Ζεσταίνω
Πυτέα (η)	πυτιά
Ραβδέα (η)	Ραβδιά
Ράζω (ρ) έραζα	Κουράζομαι, κουράστηκα, δεν έχω άλλες δυνάμεις
Ραμπαούλι (το)	Είδος τσιγκελιού που βγάζει το κουβά από το πηγάδι όταν πέφτει μέσα. «Έσσει τρια δίχτυα (άγκιστρα). Το χώνεις σο πηγάδι, αν σου πέσει το σέτσο.»
Ράτα (η)	Ρόγα (π.χ. σταφυλιού, στήθους)
Ρέσος (ο) ρέσοι (οι)	Ρέστος, ρέστοι, υπόλοιποι.
Ρίνομαι (ρ)	Ρίχνομαι, εριχνόμασταν

ερινούμεσα	
Ρίνω	Ρίχνω
Ριτσερή (η)	Μπουκλωτή
Ροβολάω (ρ.), <i>διπλό λάμδα</i>	Κατρακυλάω
Ροβολέα (η)	Κατηφορική πλαγιά
Ρόκα (η)	Ξύλινο εξάρτημα που τοποθετούμε την τουλούπα.
Ρολόγιο (το), <i>διπλό λάμδα</i>	Ρολόι
Ρόντζια (τα)	Τοπωνύμιο
Ρουάτσι (το)	Ρυάκι
Ρούβελας (ο), <i>διπλό λάμδα</i>	Είδος πτηνού, κοκκινολαίμης
Ρουδέα (η) ρουδές (οι)	Ροδιά, ροδιές
Ρουζί (το)	Το σκέυος που ριχνουμε λάδι, συνήθως μεταλλικό.
Ρουμπαλιάζω (ρ)	Καταστρέφω
Ρουνά (η)	Ουρά
Ρουνά (η)	Ουρά Έκφραση: «Σαν η ρουνά του αλόγου» (όταν κάποιος δεν είναι σταθερός, κινείται πέρα – δώθε)
Ρουχαλιάζω ή ρουχαλίζω (ρ) εροχάλιαζε	Ροχαλίζω, ροχάλιζε
Σαίρομαι (ρ), <i>παχύ σίγμα</i>	Χαίρομαι
Σάκαινα ή σακαινέα (η)	Σακούλι μεγάλο, τσουβάλι
Σαλαματέα (η), <i>παχύ σίγμα και λάμδα</i>	Εγκεφαλικό, αποπληξία, συγκοπή. Ξαφνικός θάνατος Έκφραση: «Του βάρ'σε σαλαματέα»
Σαλαματίζει (ρ), <i>παχύ σίγμα και λάμδα</i>	Σταλάζει
Σαλεύω (ρ)	Κινούμαι αλλά και σάλεψε το μυαλό μου.
Σαλίτσι (το), <i>παχύ σίγμα</i>	Σταλίκι, μικρό ξύλινο κοντάρι με το οποίο χτυπούσαν τις τσέργκες όταν τις έφτιαχναν.
Σαμαροσκούτι (το)	Ύφασμα που έβαναν κάτω από το σαμάρι για να μην ενοχλείται το ζωο από το τελευταίο.
Σάμπρα (η)	Υπομονή
Σαμπώς	Σαν πως
Σανίδι (το)	Στρογγυλό σανίδι με μακρύ κοντάρι. Με αυτό βάζανε τα κουλούρια του γάμου στο φούρνο. Με μικρότερο σανίδι βάζανε το καρβέλι στο φούρνο.
Σάνταλα (τα), <i>διπλό λάμδα</i>	Πρόχειρα κλειστά υποδήματα.
Σαραντάρι (το)	Σαράντα. Μνημόσυνο που γίνεται σαράντα ημέρες μετά τον θάνατο κάποιου ανθρώπου.
Σαρατσίγκος (ο)	Τοπωνύμιο
Σάστισμα (το), <i>παχύ σίγμα</i>	Σκιάκτρο
Σάτσι (η)	Γάστρα
Σαυρός (ο)	Σταυρός

Σαυροφόρος (ο)	Παππάς, ιερέας (σταυροφόρος, φέρει σταυρό)
Σαφιάνι (το)	Χλωμός Έκφραση: «Έζίνει σαφιάνι» (πήρε το χρώμα του νεκρού)
Σαφύλι (το)	Σταφύλι
Σαχλαμαρίζω (ρ), διπλό λάμδα	Καλαμπουρίζω
Σάχτη (η)	Στάχτη
Σειρότερος (ο), σειρότρερη (η), σειρότρο (το)	Χειρότερος-η-ο
Σέκα (ρ)	Σταμάτα, σε άλλα μέρη της Ηπείρου λένε: «στάκα».
Σέλι (το), παχύ σίγμα	Χέλι
Σελιάρι (το)	Στυλιάρι
Σελώνα (η), παχύ σίγμα και λάμδα	Χελώνα
Σένιο (το) σένια (τα)	Σημάδι, σημάδια Έκφραση: «Τι σένιο ες ευτού σο πρόσωπο;» (τι σημάδι έχεις εκεί στο πρόσωπο;)
Σέπομαι (ρ), σεπότανε, σεπούτανε	Σαπίζω, σάπιζε
Σέρα (η)	Στέρνα
Σερεμένος (ο), σερεμένοι (οι)	Στερημένος, στερημένοι
Σέρι (το), παχύ σίγμα σέρια (τα)	Χέρι, χέρια
Σερόβολο (το), παχύ σίγμα και λάμδα	Δεμάτια μεγέθους μιας αγκαλιάς π.χ. θερισμένο σιτάρι.
Σέρομαι (ρ.)	Σέρνομαι
Σερότια (τα), παχύ σίγμα	Χειρόκτια, γάντια
Σερόφουρο (το), παχύ σίγμα	Θυρίδα που κλείνει το φούρνο
Σέταβλο (το)	Χαζός, αρτσούμπαλος
Σέτσο (το)	Σίκλος, κουβάς που βγάζει το νερό από το πηγάδι ή τη στέρνα.
Σία (η)	Εστία
Σιαδάτσι (το)	Ισιαδάκι
Σιόμενο (το)	Το κάτω μέρος του τζακιού που εξέχει.
Σκαλισράω (ρ)	Γλιστράω
Σκάλτσα (η)	Είδος ποδοκτρίου. Φοριέται γύρω από το πόδι και από το ύψος του κοτσιού έως το γόνατο (ανδρική παραδοσιακή στολή)
Σκαλτσήρι (το)	Σκαλιστήρι
Σκαλτσοδέτης (ο)	Κορδόνι που δένει τη σκάλτσα.
Σκάμια (τα)	Μούρα

Σκαμνέα (η)	Σκαμνιά, μουριά
Σκαπετάω (ρ)	Υπερπηδάω, πηδάω
Σκάφτω, (ρ) εσκάφταμε	Σκάβω, σκάβαμε
Σκέβομαι (ρ)	Σκέφτομαι
Σκινέος	Τοπωνύμιο
Σκολάζω (ρ), <i>διπλό λάμδα</i>	Σχολάω, τελειώνω
Σκόμι (το)	Θάμνος που ονομάζεται ρίκι. Από αυτό έκοβαν σκόμι και το έκαναν σκούπα.
Σκομίζω (ρ) εσκόμιζα,	Σκουπίζω.
Σκοτίζω (ρ), σκοτίζομαι, εσκοτιζόμουν, εσκοτήθηκα	Ενοχλώ, Έκφραση: «Δεν σκοτίζομαι»: δεν νοιάζομαι, δεν με μέλει.
Σκουλαία (η), σκούλος (ο), <i>διπλό λάμδα.</i>	Κρεμμύδα
Σκουντζουφλάω (ρ.), <i>διπλό λάμδα</i>	Σκοντάφτω
Σκούρτα (η)	Συντόμευση (για δρόμο)
Σκουρτσούνα (η)	Οχιά
Σκουτία (τα)	Κλινοσκεπάσματα
Σον, σην, σο	Στον, στην, στο
Σουβαρά	Σοβαρά
Σουλούρα (η), <i>διπλό λάμδα</i>	Φλογέρα
Σουλουράω (ρ.), <i>διπλό λάμδα</i>	Σφυρίζω
<i>Σούρωμα(το)</i>	<i>Η χρονική περίοδος λίγο πριν νυχτώση.</i>
Σουρούπι (το)	Κάνουλα, υδροροή
Σουρούπια (τα)	Κάθετες κάνουλες, υδροροές.
Σούρουπος (ο) Σουρουπιάζει (ρ.)	Σούρουπο, νυχτώνει
Σούρτης (ο), <i>παχύ σίγμα</i>	Ξύλο που έδεσαν τα βόδια με το ζυγό. Μέρος του αλετριού.
Σουρτούκος (ο)	Αδέξιος, αρτσούμπαλος
Σούρωμα (το)	Έκφραση: -«Εζίνικα σούρωμα»: βράχηκα πολύ. Από τα σουρώνω, τρέχει το νερό προς τα κάτω όταν βρεχόμαστε. - «έλα το σούρωμα να σε ιδουμε». Έλα το σούρουπο.
Σουσούμι	Πρόσωπο Εκφράσεις: - «Θα σου μάσω τα σουσούμια» (θα σου σπάσω τα μούτρα) - «Αλλάξουσουμιάζω» (αλλάζω μορφή)

Σουσούμια (τα)	Τα μούτρα Έκφραση: «Θα σου μάσω τα σουσούμια»: Θα σου κάνω τη μούρη κρεάς.
Σουφράς (ο)	Μικρό τραπέζι για φαγητό.
Σπ'λάφι (το)	Σπηλιά
Σπάθη (η) Σπαθία ή σπαθιάτα (τα)	Σπαθί
Σπαίνω (ρ)	Σπάω
Σπάργανο	Ειδική μαλακή τετράγωνη κουβέρτα με την οποία τύλιγαν τα παιδιά. Σχημάτιζαν ένα τετραγωνο και στις άκρες έβαναν λυναίες τσαι το έδεναν.
Σπασέρω (ρ)	Περνάω τον χρόνο μου
Σπιθοβολάει (ρ), <i>διπλό λάμδα</i>	Πετάει σπίθες
Σπιτίουνε (τούν)	Των σπιτιών
Σπολάιτι	Ευχή: «Εις πολλά τα έτη». Στην περίπτωση της Χιμάρας έλαβε την έννοια του, «είθε», «μακάρι». Έκφραση: «σπολάιτι που εζίνει»: ευτυχώς που πραγματοποιήθηκε.
Σπρώνω (ρ.)	Σπρώχνω
Σραβέο (το) σραβέα (η)	Στραβό, στραβή
Σραβώνω (ρ.), εσραβώθηκα (ρ.)	Στραβώνω, στραβώθηκα
Σραμανίτσα (η)	Κούνια
Σρήνα (η)	Φιλοδώρημα που δίνεται την πρωτοχρονιά
Σρίβω (ρ.)	Στρίβω
Στριγκλάω (ρ.), <i>διπλό λάμδα</i>	Στριγκλίζω
Σρίγλα (η)	Στρίγλα
Σρόπος (ο)	Οστό ζώου που χρησιμοποιείται για παιχνίδι. Έκφραση: «Θα σου σπάσω τς σρόπους» θα σε λιανίσω, θα σε εξαρθρώσω
Σρούδι (το)	Όμορφο
Σρουντζώνω (ρ)	Μουντζώνω
Σρυφολογάω (ρ), <i>διπλό λάμδα</i>	Αφαιρώ τα φύλλα από την κληματαριά, βραστολόγισμα.
Σρωτό (το)	Στρωτό
Στρούγκα (η)	Πρόχειρο κυκλικό ξύλινο κτίσμα για να περιορίζονται και να αρμέγονται στα πρόβατα. Στην ουσία πρόκειται για φράκτη με ύψος περίπου 80 εκατοστών. Είχε μια δίοδο απ' όπου βγαίνανε τα πρόβατα, ένα – ένα και τα άρμεγε ο ποιμένας.
Στσάχτρο (το)	Σκιάχτρο
Στσιαζομαι (ρ)	Φοβάμαι
Στσεινέος(ο)	Τοπωνύμιο.
Στσίνος (ο)	Σκίνος

Στσυλί (το)	Σκυλί
Στσυλόψαρο (το), <i>διπλό λάμδα</i>	Σκυλόψαρο
Συζυράω (ρ)	Συγυρίζω.
Συμπώ, συμπάω (ρ)	Συνδαυλίζω, σπρώχνω τα ξύλα στη φωτιά.
Συνείθηση (η)	Συνείδηση
Σύντα	Μαζί
Συντζεντρόνομαι (ρ.)	Συγκεντρόνομαι
Σύνυφος (η)	Συνυφάδα
Σύνω (ρ), <i>παχύ σίγμα</i>	Χύνω
Σφαλαγκονέα (η), <i>διπλό λάμδα</i>	Ιστός της αράχνης
Σφήνα (η) σφήνες (οι)	Μυτερό μεταλλικό εξάρτημα για να σκίζουν τις βελανιδιές και γενικότερα τα μεγάλα ξύλα.
Σφίνγγω (ρ)	Σφίγγω
Σφλεγκανάω (ρ)	Εξαπολύω
Σφλεντζούρι (το)	Πουλί που κάνει φωλιά στα κεραμίδια
Σφόνδυλος (ο), <i>διπλό λάμδα</i>	Σπόνδυλος
Σώνω (ρ)	Τελειώνω, αποσώνω.
Τ' απίτηδες	Επίτηδες, επί τούτου
Τ' αποσιάρικα	Επίτηδες, με σκοπό.
Τάγιο (το)	Μονάδα μέτρησης χύδην φορτίων περί τα 30-40 κιλά. Έκφραση: «Ένα τάγιο τη φορά.»
Τάδες (ο)	Αυτός, κάποιος
Ταζή (η)	Τα φύλλα του μπάρμπαρου (καλαμπόκι). Τα τρώγανε τα ζώα. Αυτό που περιβάλλει το ασάτσι.
Ταζή (η)	Κτηνοτροφή
Τάι κότους	Χωρίς νόημα, κουτουρού Έκφραση: «Πάει τάι κότους» (πάει χαμένο)
Ταινία (η)	Παράσιτο Έκφραση: «Αυτός έσσει ταινία.»: αυτός έχει ακόρεστη πείνα
Ταμπάρο (το)	Πανωφόρι
Ταφιιάζω, θάφω - θαύω (ρ) Ταφιαθούνε	Ενταφιιάζω, θάβω, ενταφιασθούνε
Τέκινο (το)	Παιδί, τέκνο
Τέλα	Καθόλου, τελείως.
Τελεγραφείο (το)	Τηλεγραφείο
Τελόφωνο ή τολόφωνο (το) <i>διπλό λάμδα</i>	Τηλέφωνο
Τεύκος (ο)	Τεύκρος
Τεψέα (η)	Ενν.: το καλαμποκίσιο ψωμί που ψήνεται σε τεψί.
Τεψί (το)	Ταψί Έκφραση: «Φέρε το τεψί μου σου λέγω μη με σκάζεις».
Τζελελέκι (το)	Βρισιά για κάποιον που είναι κακοντυμένος,

	κακοφορεμένος Έκφραση: «Τσαι τι τζελελέκι είσαι;»
Τζεράπι (το)	Κάλτσα
Τζέρτζελο (το)	Βερύκοκο
Τζία (η)	Θεία
Τζίντες (οι)	Νεύρα Έκφραση: «Έσει τζίντες»: έχει νεύρα.
Τζουμπούσι (το)	Τσιμπούσι.
Τίμερη (η)	Χοντρή κλωστή για ύφανση τσέργας
Τονέα (η)	Τοπωνύμιο
Τορός (ο)	Το μυαλό. Έκφραση: «Που τον ες τον τορό;»
Τότσο	Λίγο.
Τουλούπα (η) <i>διπλό λάμδα</i>	Μαλλί, ξασμένο για γνέσιμο.
Τουμπαίρω (ρ)	Τουμπάρω
Τούντζι (το)	Λέγεται για παχύ άνθρωπο, για το προζύμι που δεν ήταν επιτυχημένο και έμενε γλίτσα. Σκληρό (για αντικείμενο)
Τραβάω, τραβήθουμου (ρ)	Με την έννοια του τραβώ αλλά και με τη σημασία του περνώ άσχημα, μη με ενοχλείς -άφησέ με ήσυχο.
Τραπέτσι (το)	Ξινό, σε υπερβολικό βαθμό.
Τραφίζω (ρ)	Σκάβω
Τριπουλίνικο (το)	Αυτό που τρυπώνει παντού.
Τρίπα (η)	Παπάρα
Τριπαλίδα (η) τριπαλίδες (οι)	Τρίμμα, τρίμματα
Τρομαλάζω (ρ)	Τρομάζω
Τρουχάω, τρουσίζω (ρ)	Τροχίζω
Τρόχαλος (ο), <i>διπλό λάμδα</i>	Βρισιά Έκφραση: «Τι τρόχαλος είσαι ω μαύρε!».
Τρύγος (ο)	Ο μήνας Σεπτέμβριος αλλά και το τρύγημα των σταφυλιών.
Τρύπες (οι)	Τοπωνύμιο
Τρώγω (ρ) τρως, τρώει, τρώμε, τρώτε, τρώνε. Προστακτική: τρώζε	Τρώω
Τσακμάκι (το)	Αναπτήρας
Τσαλαπατάω (ρ) <i>διπλό λάμδα</i>	Καταπατάω
Τσαμουνάω (ρ)	Λέω ότι να ναι.
Τσαντήλα (η)	Πανί για να σουρώνει ο ορός. Το περιεχόμενό της

	αποδίδει το τυρί φέτα.
Τσαρούσα (τα)	Τσαρούγια
Τσατσίζω (ρ)	Σπάζω
Τσειτομαι (ρ)	Κείτομαι , ξαπλωμένος
Τσέντρο (το)	Είδος κεντίσματος.
Τσέρα	Καθόλου. Έκφραση: «Δεν έχω τσέρα νερό.»
Τσεραμαρίος (ο)	Τοπωνύμιο
Τσεραμίδια (τα)	Κεραμίδια
Τσέργα (η)	Βελέντζα χοντρή μάλλινη, υφαντή.
Τσερί (το)	Κερί
Τσερτιφικάτο (το)	Το πιστοποιητικό γέννησης.
Τσετούρης (ο)	Μεγάλο βαθύ ξύλινο πιάτο. Συνήθιζαν να τρώνε το γάλα με ψωμί.
Τσεύκα (η)	Καύκαλο, καύκα
Τσεφάλι (το) τσεφάλια (τα)	Κεφάλι, κεφάλια
Τσήπος (ο)	Κήπος
Τσιβούρι (το)	Φέρετρο, κιβούρι
Τσίκαρι (το)	Κούπα καφέ
Τσικούλια (η)	Περιτυλιγμένο νήμα που στη συνέχεια θα πάει για βαφή
Τσινάει (ρ)	Ξεκινάει, κινάει
Τσινγκόρι (το)	Η λεπτή στρώση πάγου, στην επιφάνεια του νερού.
Τσίντζιρας (ο)	Τζιτζικας
Τσίτρο (το)	Κίτρινο, κίτρο
Τσιτσίδι (το)	Ξεραμένο ψωμί.
Τσοιτάζω (ρ) τσοιτάζει	Κοιτά,κοιτάζει
Τσόκος (ο)	Βαριοπούλα
Τσουπάλι (το) τσουπάλια (τα)	«Μικρά φτενά ξύλα για το προσάναμμα τς σίας».
Τσούτο	Σιωπή
Τσουνηγάει (ρ)	Κυνηγάει
Τσυρά (η)	Κυρά
Τυραγία (η)	Τυρανία
Τυσαία (ρ)	Τυχαία
Τύφλακας (ο)	Είδος φιδιού που σύμφωνα με την παράδοση βλέπει μόνο τα Σάββατα. Έκφραση: «Είσαι σα ντον τύφλακα, γλέπεις κάθε Σαββάτο».
Ύδρο (το)	Ιδρώτας
Υνί (το)	Η σιδερένια μύτη του αλετριού για να οργώνεται το χωράφι.
Φάος (ο)	Ο καρπός της βελανιδιάς.

	<i>Έπεξήγηση: «Καρπός τ'ς βαλανιδέας που τον τρώγαμε όταν βοσκάγαμε τα πρόβατα σο βουνί».</i>
Φάφα (η)	Μεγάλο μέγεθος: για πορτοκάλια, καρπούζια κλπ.
Φέτι (το)	Φέτος
Φεύγω (ρ) φεύζεις, φεύζει, φεύγουμε, φεύζετε, φεύγουνε.	Φεύγω
Φημηρίδα (η)	Εφημερίδα
Φιλοέλληνας (ο) <i>διπλό το πρώτο λάμδα</i>	Φιλέλληνας
Φορέθηκα (ρ.)	Ντύθηκα
Φορτωτήρας (ο)	Ξύλο με διχάλα που στηρίζει τη μια πλευρά του σαμαριού, όταν φορτώνουμε το ζώο
Φόσα (η)	Γούρνα κάτω από το χώμα μέρος όπου καταλήγουν τα βρόμικα νερά
Φουκαράς (ο)	Δύσμοιρος , κακόμοιρος
Φουλάω (ρ) <i>διπλό λάμδα</i>	Φιλώ
Φούρκα (η)	Έσπρωχναν τα ξύλα στο καμίνι όταν το έκαιγαν, στήριγμα στο κλήμα
Φούρος (ο)	Φούρνος
Φουρόσπιτο (το)	Σπίτι που έχει μέσα φούρνο.
Φουσκώνομαι (ρ.)	Μου αρέσει να δείχνομαι, να ξεχωρίζω. <i>Έκφραση: «Μη φουσκώνεσαι έτσι ξέρουμε πέος είσαι».</i>
Φούτα (η)	Πρόχειρη ποδιά που μάζευαν τις ελιές.
Φούφα (η)	Μεγάλη πέτρα.
Φούχτα	Χούφτα
Φραγκοεστσέα (η) φραγκοεστσές (οι)	Φραγκοσυκιά-ες
Φράιση (η)	Σφραγίδα
Φρίγω (ρ.)	Στεγνώνω. <i>Έκφραση: «Φρίγω τα αντζεία»:</i> στεγνώνω τα ρούχα
Φτεναίνω (ρ.) φτενυνειαίνω	Λεπταίνω, λεπτύνει
Φτενός (ο)	Λεπτός
Φτερούζιζμα (το)	Φτερούγισμα
Φτιάζω (ρ.)	Φτιάχνω
Φτσερώνω (ρ.)	Αδειάζω
Φτωσή (η), διπλό σίγμα Φτωσές (οι), διπλό σίγμα	Φτωγή, φτωχές <i>Έκφραση: «Τσαι που πας ω φτωσή τ'ς μάνας. Τσαι που τ'ς φτάνουμε εμείς ω φτωσή αυτουνούς».</i>
Φυλατσή (η)	Φυλακή

Φυλατσίζω (ρ) ή φυλακώνω <i>διπλό λάμδα</i>	Φυλακίζω
Φωταγωγία (η)	Φωταγωγία
Φωτερό (το)	Φως, λάμπα
Χαλεύω (ρ.)	Ζητάω
Χαμοζελάω (ρ) <i>διπλό λάμδα</i>	Χαμογελώ
Χάπατο (το)	Χαζός
Χαρβαλίδι (το)	Ερειπωμένο
Χάρβαλο (το) <i>διπλό λάμδα</i>	Σαράβαλο
Χαρτία (τα)	Χαρτιά
Χαρτολόι (τα) <i>διπλό λάμδα</i>	Διάφορα χαρτιά.
Χαφτανάς (ο)	Αυτός που τρώει πολύ.
Χλαμπούκης (ο) <i>διπλό λάμδα</i>	Αυτός που τρώει πολύ.
Χλαμπουκίωνω (ρ.), <i>διπλό λάμδα</i>	Χλαπακιάζω, καταβροχθίζω
Χλεμπονιάρης (ο)	Κίτρινος, αδύνατος, αρρωστιάρης
Χνούς (ο)	Χνώτο
Χοντροαλαία (η)	Χοντρή ελιά
Χορδή (η)	Γαρδούμπα. Είδος ψητού φαγητού. Γεμίζεται το χοντρό έντερο, με διάφορα είδη κρέατος, μυρωδικά κλπ. Το λεπτό έντερο τυλίγεται επιφανειακά, σε μορφή κοτσίδας.
Χρωσάω (ρ.)	Χρωστάω
Χτένι (το)	Τσουγκράνα
Χτιμάω, εχτίμησα (ρ)	Εκτιμώ
Χτιτσό (το)	Χτικιό, φυματίωση
Χωρίο (το) χωρία (τα)	Χωριά, χωριό
Χώριση (η)	Διαχωρισμός (π.χ. της περιουσίας).
Ψένω (ρ.) Εψενούσανε	Ψήνω Ψήνονταν
Ψήφος (ο)	Η ψήφος
Ψίχα (η)	Λίγο. Έκφραση: « <i>Νώμου τότσο ψίχα</i> » (δώσμου τόσο λίγο)
Ψοφαίνω (ρ) ψοφάω	Ψηφίζω
Ψωμοσάκουλο (το) <i>διπλό λάμδα</i>	Σακούλι που βάζουμε το ψωμί
Ωβραίος (ο)	Εβραίος

Επίλογος

Η ιστορία της Χιμάρας είναι η ιστορία ενός ατίθασου τμήματος του ελληνισμού. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι μοιάζει με την ιστορία των Σουλιωτών στη νότια Ήπειρο, των Σαντιωτών στον Πόντο, των Μανιατών στην Πελοπόννησο, των Σφακιανών στην Κρήτη. Οι ένδοξες στιγμές της αντίστασης εναλλάσσονται με τις μελανές των σφαγών και των εξανδραποδισμών αλλά και των αναγκαστικών μεταναστεύσεων. Σε αντίθεση με όσους προαναφέραμε στη Χιμάρα συνέβη και το εξής: Η συνεχής μείωση του πληθυσμού έφερε στην επαρχία ομόδοξους αλλά αλλόγλωσσους που σε δεύτερο χρόνο μετατράπηκαν – οι περισσότεροι - σε αλλόδοξους και εχθρούς και κατόπιν και φορείς διαφορετικής προς τους γηγενείς Χιμαραίους εθνικής ιδεολογίας.

Παρ' όλη αυτή τη διαδρομή η Χιμάρα παραμένει έως τις μέρες μας ξακουστή και ξεχωριστή. Οι άνθρωποί της επιμένουν στην ιδιαιτερότητά τους, γνωρίζουν την ουσία του «αγώνα διαρκείας» και για αυτό αντιμετωπίζονται άλλοτε με σεβασμό και άλλοτε με μίσος. Πάντα, όμως, απέναντι σε όσους πασχίζουν να τους καταβάλουν ή να τους εκδιώξουν. Αιώνια ατίθασοι «παίδες»!

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Αρχεία

- Πρεσβεία Δυρραχίου προς Υπουργείο Εξωτερικών (20/09/1924), ΑΥΕ, 1924, Α/5 (4), αρ. 8329
- S/25274, Interim Report of the Commission of Experts established to Security Council resolution 780 (1992)
- Πρεσβεία Δυρραχίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, ΑΥΕ, 1924, Α/5 (4), αρ. 7359
- Πρεσβεία Δυρραχίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, ΑΥΕ, 1924, Α/5 (4), αρ. 8050
- Προξενείο Τεργέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, (18/09/1924), ΑΥΕ, 1924, Α/5 (4), αρ. 7943
- Σύμβασις περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών και Πρωτόκολλον υπογραφέντα τη 30 Ιανουαρίου 1923
- Υποπροξενείο Αγίων Σαράντα προς Υπουργείο Εξωτερικών (08/08/1927), ΑΥΕ, 1927, Α/5/Χ, αρ. 10592
- Υποπροξενείο Αγίων Σαράντα προς Υπουργείο Εξωτερικών, (23/10/1924), ΑΥΕ, 1924, Α/2, 14, αρ. 9097
- Φρουραρχείο Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 05/08/1924, ΑΥΕ 1924, Α/5 (4), αρ. 6452
- Φρουραρχείο Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 13/09/1924, ΑΥΕ 1924, Α/2, 14, αρ. 8177

2. Προφορικές Μαρτυρίες

- Κοκαβέση Αντωνία (Χιμάρα, 2020)
- Κοκαβέσης Διονύσιος (Χιμάρα, 2020)
- Μενοίκος Αθανάσιος (Χιμάρα, 2020)
- Ρόντος Ναολέων (Χιμάρα, 2003)
- Ρόντου Αθηνά (Χιμάρα, 2003)
- Ρόντου Ερμιόνη (Χιμάρα, 2003)
- Χρήστου Αντιγόνη (Χιμάρα, 1999)

3. Διαδικτυακές Πηγές

- <http://edume.myds.me> (Εκπαιδευτικός Διαδικτυακός Τόπος)
- <http://toorama.blogspot.com> (Θέματα της β. Ηπείρου – έχει πάψει να ενημερώνεται από το 2019)
- <http://www.anxa.it> (Associazione Culturale ONLUS Gallipoli)
- <http://www.cmp-cyprus.org> (Διερευνητική Επιτροπή για τους Αγνοούμενους στην Κύπρο)
- <http://www.elzoni.gr> (Ημερήσια ηλεκτρονική εφημερίδα)
- <http://www.law.gov.cy> (Νομική Υπηρεσία της Κυπριακής Δημοκρατίας)
- <http://www.polignosi.com> (Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια)
- <http://www.tapantareinews.gr> (Θέματα ιστορίας – αρχαιολογίας)
- <https://cognoscoteam.gr> (Θέματα ιστορίας και πολιτικής)
- <https://documents-dds-ny.un.org> (Σύστημα Ντοκουμέντων Ηνωμένων Εθνών)
- <https://el.wikipedia.org> (Διαδικτυακή Εγκυκλοπαίδεια)
- <https://mts.army.gr/el/istoria> (Μετοχικό Ταμείο Στρατού - Ιστορία)
- <https://musei.puglia.beniculturali.it> (Μουσείο Απουλίας)
- <https://treaties.un.org> (Συλλογή Συνθηκών των Ηνωμένων Εθνών)
- <https://www.academia.edu> (Ιστότοπος δημοσίευσης ερευνητικών εργασιών)
- <https://www.amnesty.org> (Διεθνής Αμνηστία)
- <https://www.bbc.com> (Βρετανική Εταιρία Αναμεταδόσεων)
- <https://www.dailythess.gr> (Ειδήσεις από τη Θεσσαλονίκη)
- <https://www.himara.gr> (Ειδήσεις από τη Χιμάρα και την υπόλοιπη β. Ήπειρο)
- <https://www.icmp.int> (Διεθνής Επιτροπή για τα Εξαφανισμένα Άτομα)
- <https://www.icrc.org/> (Διεθνής Ερυθρός Σταυρός)
- <https://www.imerodromos.gr> (Άρθρα γνώμης και ειδήσεις)
- <https://www.mixanitouxronou.gr> (Ιστορικές έρευνες)
- <https://www.ohchr.org> (Υπατη Αρμοστέα των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα)
- <https://www.ohchr.org> (Επιτροπή Εξαναγκασμένων Εξαφανίσεων)

- <https://www.protothema.gr/> (Διαδικτυακή έκδοση ομώνυμης εφημερίδας)
- <https://www.theguardian.com> (Διαδικτυακή έκδοση ομώνυμης εφημερίδας)
- <https://www.un.org> (Ηνωμένα Έθνη)
- <https://www.vaticannews.va> (Ειδήσεις της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας)

B. Βιβλιογραφία

- Ανωνύμου, «Β' Κατάλογοι Ηπειρωτών Φιλικών», στο: *Νέος Κουβαράς*, (1965)
- Ανωνύμου, «Χειμαρριώτες στην επανάσταση του '21», στη: *Χειμάρα*, αρ. φ. 3 (2015)
- Αραβαντινού Π. Σπ., *Ιστορία Αλή πασά*, Αθήνα 1895
- Αργυροκαστρίτης Γρ. Ν., *Οι υιοί των μισθοφόρων*, Αθήνα 1956, τ. 1
- Βαγιακάκος Β. Δ., «Συμβολή εις τη μελέτην του γλωσσικού ιδιώματος της Χιμάρας Βορείου Ηπείρου», στα: *Πρακτικά Α' Επιστημονικού Συνεδρίου για τη Β. Ηπειρο*, Κόνιτσα 1988, σ. 303-337
- Βαρναλίδης Λ. Σ., «Ο φιλενωτικός Αρχιεπίσκοπος Αχρίδος Πορφύριος Παλαιολόγος (†1643) και η συμμετοχή αυτού εις τας συνωμοτικές ενεργείας εναντίον του Κυρίλλου του Λουκάρεως», στα: *Μακεδονικά*, τχ. 19 (1979), σ. 125-158
- Βουτυράς Ι. Σ., *Λεξικόν ιστορίας και γεωγραφίας*, Κωνσταντινούπολη 1888
- Βρακάς Φώτης, *Η Ηπειρος του χτες, χ.τ. χ.χ.*
- ΒΥΚ ΨΟ ΨΞΗ ΛΑ, ΑΩΚΑ, *Ιστορία Σουλίου και Πάργας*, Βενετία 1815
- Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Βορειοηπειρωτικός Αγώνας*, Αθήνα 1997
- Δέδες Ν. Κ., *Δρυμάδες Χειμάρας*, Αθήνα 1978
- Δημάκης Ι., *Η πολιτειακή μεταβολή του 1843 και το ζήτημα των αυτοχθόνων και ετεροχθόνων*, Αθήνα 1991
- Δημητρόπουλος Κ., *Γνωριμία με την ιστορία της Χιμάρας, χ.τ. χ.χ.*
- Δημητρόπουλος Κ., *Κοινωνική και πολιτική συγκρότηση του ελληνισμού της Αλβανίας κατά τη μετά τον Χότζα περίοδο* (Διδακτορική Διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο 2010

- Ευαγγελίδης Ε. Τρ., *Ιστορία Αλή – πασά του Τεπελενλή σατράπου της Ηπείρου (1741-1822)*, Αθήναι 1896
- Ζάχος Αρ., «Περί του καζά Χειμάρρας», στο: Νέος Κουβαράς, (1962)
- Καπλάνης Α. Τ., «Νεόφυτος Ροδινός – Ιωακείμ Κύπριος: λογοτεχνικές αποτυπώσεις της Κύπρου και ταυτότητες στον 17ο αι.», στην: Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, XXXVII, Λευκωσία (2015), σ. 283-310
- Κοκαβέση Ελ.–Ελ., *Σπυρίδων Μίλιος: Από τη Χιμάρα στην ελεύθερη Ελλάδα*, εργασία στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες θεωρήσεις και προοπτικές», Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου 2018
- Κόντης Β. (επιμ.), *Ελληνισμός της βορείου Ηπείρου και ελληνοαλβανικές σχέσεις: 1922-1929*, Αθήνα 1997, τ. 3
- Κορέ Β. Κ., «Συμβολή στην ιστορία του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού στα τέλη του 16ου αιώνα: Ματθαίος Παπαγιάννης», στα: *Πρακτικά Α΄ Πανεπειρωτικού Συνεδρίου «Ιστορία-Λογισύνη: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913»*, Ιωάννινα 2015, σ. 143-170
- Κούκου Ε. Ελ., «Οι αγώνες του Καποδίστρια για την επέκταση προς βορράν των ελληνικών συνόρων», στα: *Πρακτικά Β΄ Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου*, Αθήνα 1992, σ. 417-433
- Κυριαζής Δώρης, «Διατοπικότητα και διαχρονικότητα των νεοελληνικών γλωσσικών ιδιωμάτων της νότιας Αλβανίας», στο: *8ο Διεθνές Συνέδριο Νεοελληνικών Διαλέκτων και Γλωσσολογικής Θεωρίας*, Αργυρόκαστρο (2018), σ. 103-132
- Κυριαζής Δώρης, «Η σχέση του ελληνικού γλωσσικού ιδιώματος της Χιμάρας με τα άλλα νεοελληνικά γλωσσικά ιδιώματα», στο: *Πρακτικά της 27^{ης} Συνάντησης Εργασίας του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ*, Θεσσαλονίκη (2007), σ. 198-209
- Κώνστας Σ. Κ., «Πάτερ – Κοσμάς ο Αιτωλός, ο αναγεννητής της βορείου Ηπείρου», στην: *Ηπειρωτική Εστία*, τχ. 84, (1959), σ. 265-270
- Λάμπρου Π. Σπ., «Ηπειρωτικά», στο: *Νέος Ελληνομνημίων*, τχ. 4 (1913), σ. 369-443

- Λάμπρου Π. Σπ., «Περί της Παιδείας εν Ιωαννίνους επί τουρκοκρατίας», στο: *Νέος Ελληνομνήμων*, τχ. 3 (1916), σ. 273-317
- Λάμπρου Π. Σπ., «Τα ελληνικά δίκαια», στο: *Νέος Ελληνομνήμων*, τχ. 1-2, (1913), σ. 138-180
- Μαυρόγιαννη Ε. Γ., *Ιστορία των Ιονίων νήσων*, Αθήναι 1889, τ. 1
- Μελέτιος, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, Ενετήσι αψική (1728)
- *Μικρό αρχείο αγωνιστών της Επανάστασης του 1821*, Βουλή των Ελλήνων 2002
- Μπενέκος Γ. Γ., *Κωλέτης*, Αθήνα 1961
- Νικολαΐδου Ι. Ελ., *Οι κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας*, (διδακτορική διατριβή), Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1978
- Νικολάου Β. Γ., *Ο ελληνικός χώρος την περίοδο της οθωμανικής και της βενετικής κυριαρχίας Ι*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2019
- Νίνας Φ., *Δρυμάδες*, Αθήνα 2004
- Οικονόμου Γ., *Ηπειρώτες αγωνιστάι των ετών 1430 – 1830*, Γιάννινα 1954
- Οικονόμου Φ., *Η πολυπαθής Βόρειος Ήπειρος δια μέσου των αιώνων*, Αθήνα 1985
- Όμηρος, *Οδύσσεια*, ΙΖ΄
- ΠΑΠ, *Χρονογραφία Ηπείρου*, Αθήνα 1856-1857, 2 τ.
- Παπαγεωργίου Απ. Κ., «Η Ηπειρωτική επανάστασις του 1854: Η Χειμάρρα», στην: *Ηπειρωτική Εστία*, τχ. 94 (1960), σ. 117-122
- Παπακώστας Ν. Άγγ., *Η αλύτρωτος Ήπειρος*, Αθήναι 1951
- Παπουτσή Στ., *Το πρέπον του Ανδρέα Μαρτίνου*, Αθήνα 2015
- Πατσέλης Β. Ν., «Μιχαήλ Σπυρομήλιος (1800 – 13 Δεκεμβρίου 1880)», στην: *Ηπειρωτική Εστία*, τχ. 71 (1958), σ. 199-207
- *Πρακτικά των συνεδριάσεων της βουλής*, Α΄ σύνοδος, Δ΄ περίοδος, Αθήνα 1872
- Πρωτοψάλτης Γ. Εμμ., *Το βορειοηπειρωτικό ζήτημα*, Εταιρία Φίλων του Λαού, Αθήνα 1978.
- Σάθας Κ., *Βιογραφίαι των εν γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων (1453-1821)*, Αθήναι 1868
- Σάθας Ν. Κ., *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Βενετία 1873, τ. 2

- Σούρλας Ευρ., «Η Ήπειρος επί τουρκοκρατίας: εκ του αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών Αυστρίας», στα: *Ηπειρωτικά Χρονικά*, (1937), σ. 133-150
- Σπυρομίλιος Μ. Μ., «Ο Γκιολέκας και ο γύρω του κόσμος», στο: *Νέος Κουβαράς*, (1965)
- Σπυρομίλιος, *Απομνημονεύματα της Β' πολιορκίας του Μεσολογγίου 1825-1826*, Αθήνα 1926
- Σπύρου Π. Λ., *Η Χειμάρα: τοπωνύμια, λαογραφία, ιστορία*, Εθνικός Σύνδεσμος Χειμαριωτών «Γ' Ακροκεραύνια», χ.τ. 1966
- Στούπης Σπ., «Αι διεκδικήσεις μας εν Ηπείρω και η στάσις της Χειμάρας κατά την Επανάστασιν», στην: *Ηπειρωτική Εστία*, τχ. 72^ο, (1958), σ. 269-273
- Στούπης Σπ., *Ηπειρώτες και Αλβανοί*, Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών, Ιωάννινα 1976
- Σωτηρίου Στ. κ.ά., *Κοινωνική και πολιτική αγωγή*, Γ' Γυμνασίου, Υπουργείο Παιδείας, Αθήνα 2019
- Τζουγανάτος Δ. Ν., «Η κρίσιμη εικοσαετία της επανησιακής ιστορίας (1797-1817)», στον: *Παρνασσός*, τχ. 3, (1982), σ. 443-478
- *Τουριστικός Οδηγός Χιμάρας*, έκδοση Δήμου Χιμάρας, 2006
- Τσαγκαράκη Αν., «Η Κέρκυρα των Δημοκρατικών Γάλλων και η σημασία της για τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη», στη: *Στρατιωτική Επιθεώρηση*, τχ. 1 (2019), σ. 40-63
- Τσιρπανλής Ν. Ζ., «Ο Νεόφυτος Ροδινός στην Ήπειρο», στη: *Δωδώνη*, τχ. 1 (1972), σ. 313-331
- Υφαντής Ν., *Χειμάρα: προπύργιο ελευθερίας*, Ιωάννινα 1999
- Φιλήμονος Ι., *Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρίας*, Ναύπλιο 1834
- Φιλήμων Ι., *Δοκίμιον ιστορικών περί της ελληνικής επαναστάσεως*, Αθήναι 1861, τ. 4
- Φραντζής Αμβρ., *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, Αθήναι 1839, τ. 1
- Χασιώτης Ι., «Ο Αρχιεπίσκοπος Αχρίδος Ιωακείμ και οι συνωμοτικές κινήσεις στη Βόρειο Ήπειρο (1572 – 1576)», στα: *Μακεδονικά*, τχ. 6 (1965), σ. 237-255

- Χασιώτης Κ. Ι., «Η επανάσταση των Χιμαριωτών στα 1570 και η άλωση του Σοποτού», στην: *Ηπειρωτική Εστία*, τχ. 196–197 (1968), σ. 265-276
- Χατζηαντωνίου Κ. - Κόρμαλης Αθ., *Χειμάρα το άπαρτο κάστρο του ελληνισμού*, Αθήνα 1995
- Χατζηαντωνίου Κ., *Χιμάρα - Το άπαρτο κάστρο της Βορείου Ηπείρου*, Αθήνα 2002
- Χριστίδης Περ., *Οι ελληνικές εθνικές διεκδικήσεις στη Συνδιάσκεψη για την Ειρήνη στο Παρίσι, 1946*, (Διδακτορική Διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη: 2007
- Bethencourt Fr. & Egmond Fl., *Correspondence and Cultural Exchange in Europe: 1400-1700*, Cambridge 2007, v. 3
- Blanchvm Fr., *Dictionarivm Latino Epiroticvm*, Typi Sac. Congr. de Propag. Fide, Roma 1635
- Brower B. & Johnston R. (ed.), *Disappearing Peoples? Indigenous groups an ethnic minorities in South and Central Asia*, NY 2007
- Campana C., *Historie del Mondo*, Pavia 1598, v. 1
- Charles A. Fr., *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire 1453-1923*, New York 1983
- Ανώνυμος, *Copies of original letters from the army of general Bonaparte in Egypt*, London 1798
- Equipo CEDCS “Giovan Thomaso Saietta: Avisos de Corfú de 1561” *Archivo de la Frontera*, (2019)
- Finucane Br., “Enforced disappearance as a crime under international law: a neglected origin in the laws of war”, στο: *Yale Journal of International Law*, τχ. 35 (2015), σ. 171-197
- Fisher Jo, *Mothers of the disappeared*, Boston 1989
- Floristán M. J., “Contactos de la Chimarra con el Reino de Napoles (s. XIV – com. XVII)”, στα: *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τχ. 30, (1992), σ. 101-149
- Floristán M. J., “Contactos de la Chimarra con Roma y Espana (segunda mitad s. XVI-primeras decadas s. XVII)”, στην: *Erytheia*, τχ. 38 (2017), σ. 139-183

- Floristán M. J., “Relación del viaje de Antonio de Echávarri al Chimarra (Himarë) en el cerano de 1575”, στην: *Erytheia*, τχ. 38 (2017), σ. 183-199
- Floristán M. J., “Simón Láscaris y la misión de Chimarra (Himarë) en el Epiro del norte: nuevos documentos inéditos”, στο: *Orientalia Christiana Periodica*, τχ. 2 (2014), σ. 433-500
- Floristán M. J., «Jerónimo Combis, capitán de estradiotes y superintendente general del servicio español de espionaje en Nápoles», στην: *Erytheia* τχ. 36 (2015), σ. 151-192
- Floristán M. J., “Felipe II y la empresa de Grecia tras Lepanto (1571-1578)”, στην: *Erytheia*, τχ. 15 (1994), σ. 155-190
- Gennaro V., «El Marqués de Atripalda y su red de espías», στο: *Archivo de la Frontera*, (2011)
- Gregorič Bon N., *Contested spaces and negotiated identities in Dhërmi/Drimades of Himarë/Himara area*, Southern Albania (Διδακτορική Διατριβή), University of Nova Gorica 2008
- Hughes Smart Th., *Travels in Greece and Albania*, London 1820, v II
- Imízcoz Floristán M. J., “«Bizancio después de Bizancio»: la herencia imperial de Constantinopla y la política exterior de los Austrias Españoles (1517-1621)”, στο: *Baetica Renascens*, τχ. 2 (2014), σ. 863-875
- István B., “Giovanni Giuseppe De Camillis görög misszionárius és munkácsi püspök (1689-1706)”, στο: *Collectanea Athanasiana*, τχ. 13 (2017), σ. 21-101
- Joseph D. Br., Novik Al., Sobolev A., & Spiro Ar., “Greek and Albanian in Palasa and Encirons: a Report from the Field”, στο: *8th Biennial Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT8)*, Eqrem Çabej University, Αργυρόκαστρο 4-6.10.2018, σ. 69-78
- Lameborshi N., *Bota Radhimiotë*, χ.τ. 2011
- Leake M. W., *Travels in Northern Greece*, London 1835, v. I
- Lear E., *Journals of a landscape painter in Albania &c.*, London 1851
- Lee S. R. (ed.), *The International Criminal Court: the making of the Rome Statute*, The Hague 1999
- Legrand Ém., *Bibliographie Hellénique*, Paris 1895

- Manta K. El., “The Çams of Albania and the Greek State (1923 – 1945)”, στο: *Journal of Muslim Minority Affairs*, (2009)
- Odysseus, *Turkey in Europe*, London 1900
- Pollo S. – Puto A., *Ιστορία της Αλβανίας*, Θεσσαλονίκη χ.χ.
- Puaux R., *Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος*, Αθήνα χ.χ.
- Rohlf G., *Toponomastica greca nel Salento*, Fasano di Puglia 1964
- Rusha S., *Himara në stuhitë e shekuinë*, Tiranë 2001
- Theiner A. - Miklosich Fr., *Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum Graecae et Romanae*, Vindobonae 1872
- Uzun A., *Ο Αλή πασάς ο Τεπελενλής και η περιουσία του*, (μετ. Γιώργος Σύρμας), Cumhuriyet Üniversitesi 2001
- Winnifrith T. I., *Badlands – Borderlands: a history of Northern Epirus/Southern Albania*, London 2002

Παράρτημα

†Παναγιόταται και μακαριόταται πάτερ της μεγάλης και καθολικής και οικουμενικής εκκλησίας, μέγιστε αρχιερέυς.

Ημείς ὅλη οι πρόεστι της Χημάρας και με βουλή του λαού ὅλου της αυτής χώρας Χημάρας με ὄλο το κατηλήκη των κάτωθεν γεγραμένων χωρίων την παναγιότητά σου προσκυνούμε και τα εύμορφά σου πόδια, που μας μελετούν, ηρήνην φηλούμεν, ως πρότος της εκκλησίας, ακόμη και τους εκλαμπρότατους γαρδιναλέους, ὅποιοι είναι πρόεστη του ταπινού γένους ημών, χαρετούμεν πολλά παρακαλόντας κύριον τον θεόν, να σε διαβηλάτι εσένα τον μακαριώτατον πατέρα υγιόν τήων, ὅπου και να κάμεις πολάς ημέρας και χρόνους και έτζη άμποτε να γένη. γήνοσκε οι μακαριότισου το πος την σύμερον ενεφανήστην προς ημάς ω ευγενής κυρ Δημήτριος Φερίγγος εκ πάλλεος Κορώνης του Μωρέος, ὅποιος μας εσήντιχε περί σωτηρήας μας ψυχικός και σωματικός, και για να ημπορούμεν να ελευθερωθούμε εκ τας χείρας των ανόμων Αγαρηνών, και επηδή εγνωρίζωμεν αυτών και τους γονείς αυτού ευγενής και άρχωντας και μπηστεμένους και ηξεύροντας την δουλειπν, ὅπου έκαμαν του βασιλέως Κάρλου πέμπτου εις το έχησε το αίμα του δια την ορθώθοζον πίστιν και εις το να στερεύβουν και την πατρίδα τους και τα καλά τους, και ος πρότη που ήσαν και πλέο πλούσιει εκ την άνοθε χώραν Κορόνη ως καθώς φαίνωνται και τα προβελέγιά τους, τον εστερξάμε και εδόκαμε πάσα, πίστιν, επιδή ο θεός ο άγιως αυτών εφώτισεν· εσήντιχε και περί της μακαριοτιτάσσου και ος άγιων αρχιερέα και περί την πολλήν αγάτην, ὅπου έχης εις το γένο μας των γρεκών, ὅτι κεκολεγειουκάς μας, και εκκλησίαις ὀρισες να κάμουν, και άλες πολαιες αγάπαις, ὅπου έδιξες και δίχνεις του άνοθεν γένους ημών, ὅτην την φήμη σου εις ὄλλην την Γρέτζηα την έκαμε και τρήγυρηζι του αυτού καλού έργου, που έκαμες, ὄλλη εσηκόσαμε τα χέρηα εις τον ουρανόν, των θεόν εδοξάσαμε μετά δακρήων, και ὄλη με μιαν βουλή και προαίρεσην και με μίαν γνώμη παρακαλούμε με τα γόνατα εις την γην την μακαριώτητά σου εις το ὄνομα του κυρίου ημών Ιησού Χριτού ὅπου έπαθε δια

τε μας, να αγγαλήσεις ετούτο το έργον το άγιον, και να μας βοηθείσης, και να κάμεις να μας βοηθήσουνεκ τους άλλους αφεντάδες, και να αναγγάσεις τον καθολικών ρίγαν κύρηων Φηλήπον τον γαληνότατων της Σπάνης ρίγαν, να μας στίλη βοήθεια από ρένιο της Ανάτολης από το γένος ημών Ρωμέους και Αρβανήταις έως χηληάδες τρης και με άρματα δια άλλους δέκα χηληάδες και βοήθεια δια ζωοτροφίαν, και εμείς θέλομε σικώση φλάμπουρω εις το όνομα της παναγιότητάσου και του ριγώς του άνοθεν κυρίου Φιλήπου, και θέλωμενη παρ' όλην την Αρβανητίαν και των Μορέα, επιδή ίμεσθε πλήθως Ρωμέοι και Αρβανήτες, και εις τον Μορέαν είναι πλήο παρά διακόσιες χηληάδες άνδρες του πολέμου, και οι εχθροί έξη χηληάδες, και εδώ εις την χώρα της Χημάρας για μίαν ημέρα μαζώνονται εκ τα κάτωθεν χορία δέκα χιλιάδες και δια μίαν ευδομάδα χηληάδες πενήντα και από όλην την Μακεδονίαν σιμαζώνονται πεντακώσιες χηληάδες, και αν αυτώ η μακαριώτιτά σου κάμεις και ελευθερωθούμεν, από τόρα και εμπρόστεν υποτασόμεσθεν τι αγία καθολική εκκλησία της πρεσβητέρας Ρώμης και εσένα των μεγάλων και αληθινών αρχιερέα και δυνατόν πατέρα ολουνόε οικομενικών και τον μεγαληνότατον ρίγαν της Σπάνης Φηλήπον, και θέλωμεν δώσι και τα χρηαζόμενα. Λέγοντας τα χαράτζηα, τόσον της μακαριώτιτός σου όσον του άνοθεν κυρίου Φιλήπου, μόνον ας η παναγιότητά σου να μας κάμεις χάρην, ότι οι ιερείς, αρχηερείς, επισκόπι και πατριάρχε και άλη του ιερού τάγματος όμοιοι να ιερουργούντ και να λειτουργούνε κατά την τάξην ημών, έστοντας το πλήθως και ο λαός ένε ρωμέηκοι και δεν ηξεύρουνε την γλώσσαν την φραγγηκήν, και όπου ησίν λατίνη να ιερουργούν οι λατίνοι μα υς όλους να αφεντέβης οι μακαριώτιτά σου ος διάδωχος που ήσαι του αγίου Πέτρου εις τα εκκλησιαστικά, και ο ρίγας ο κύριος Φιλήπας και οι κληρωνόμι αυτού εις τα κοσμικά. εμείς το ληπάν οι Χημαρέοι ος άνω δηλή παρούσα και με τα κάτωθεν γεγραμένα χωρία, δήδωμεν πάσα εξουσία του άνοθεν κυρίου Δημητρίου Φερίγου και μετ' αυτού τους ευγενής και άρχονταις κυρίων Γγκιόνα Λέξη Τζάκνα και Νικόλαον Τζάκνα υιόν αυτού, όποιο οίνα και αυτή πρότη της χώρας μας της άνοθεν Χημάρας καλοί, πιστοί και πάντα ηπίγαν και πιγένουν και πολέμου εναντίον τον Τουρκόν, καθώς φαίνονται και οι γραφαίς αυτών, και οίτα πήσι ο άνοθεν κυρ Δημήτριος με αυτούς και καθεί εις εξ αυτών να ημπορί να κάνη δια όλους εις την αγιότητά σου και εις τον άνοθεν ρίγαν κύριον Φιλήπον και βασιλεύ της Αλαμανίας και οι σε άλλους ριγάδες αρχηγούς, να ένε καλώς γεναμένο ος αγαθή, πήστη και αποκρισάρι μας, καθώς τους εφηφήσαμε, και να

ημπορούν να περιμαζώξουν, να περιλάβουν, να ζητίζουνε χάρις, τωρνέσια, ρούχα και άρματα και οι τι άλλο είναι χριαζόμενα από την αγιότητά σου και εκ των βασιλέα και ρίγαν της Σπανίας και από όλους τους αρχηγούς για βοήθεια περί την ελευθερίαν μας εκ τας χείρας των Αγαρηνών, και όπου και αν ευρεθόσην και θελήσουν να αφίσουν και να βάνουνε άλλον κανέναν δια επίτρωπον να έχουν εξουσία, και αν ήθελαν ευρεθή άλλη επίτροπι ειδική μας απερασμένη να μην αξήζουν τίποτα. ω μέγα θαύμα και μέγα αρεστό και ψυχικό θέλη είστεν έμπροσθεν του κυρίου ημών Ιησού Χριστού, αγιότατε πάτερ. εάν αυτό πείση να λητρόσεις ημάς και τα πεδία μας όλης της Γρέτζιας, όπου καθημερινός τα παίρνουν οι ασεβείς και τα κάνουν τουρκόπουλα και ούχι άλλο κύριος ο θεός να σε ποληχρονήση. αμήν. και δια πίστεως αληθείας έγινεν η παρούσα γραμένη και υπογραμένη εκ χειρός του διδασκάλου μας της αυτής χώρας Χειμάρας, όνομα αυτού Μιχαήλ Αργυρού, βουλομένη καθώς φένηται και ένε σηνήθειο της χώρας μας, και με βουλή, οι άνωθεν λέγομε, των κάτωθενγεγραμένον χορήον, εν μηνί φλεβαρίου έτους 1581.

Τα χωριά είναι τα κάτωθεν γεγραμένα, πρώτον·

Η Χειμάρα ένε χώρα και επισκοπή. Δουκάτες, Βροχοτώ, Καλογεράτες, Τρουμπατζέα, Σωτήριανη Μπαλάσα. Πανγγαλάδες, Δριμάδες, Ηλιάτες, Βούνος, Κλαπερώ, Κουδεσεοί, Νήβητζα. Πικερνάτες, Μπουνέτζη Καμεινήτζα, Φηνήκη Νταμιζέα, Λεκειέει, Δραγότες, Καριάνη Χουμελήτζα, Πέστανη Βερνήκω, Κεπήστα, Άγιος Βασίλης, Ζουλάτες.

†Εγώ Μιχαήλ ο Αργυρός εκ νήσου Κερκήρας έγγραφα και υπόγραφα με το ίδιο χέρη με θέλημα τον γερώντον της άνωθεν χώρας Χειμάρας και γερώντον τον άνωθεν γεγραμένον χορήον.

†Τω παναγιωτάτω και μακαριοτάτω πατέρα της μεγάλης καθολικής και οικομενικής του θεού εκκλησίας κυρίω κυρώ Γρηγορίω δέκατω τρίτω, πάπα της πρεσβυτέρας Ρώμης, εντήπως και δωθείτο εις Ρώμη.

Επιστολή Χιμαριωτών προς τον Πάπα Γρηγόριο ΙΓ' (1581)

Πηγή: Augustino Theiner & Francisco Miklosich, Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum Graecae et Romanae, Vindobonae: 1872, σ.σ. 57 - 60

Χειμάρα.—Πόλις ἄλλοτε ἀξιόλογος ἐν τοῖς Ἀκροκεραυνίοις, διατηρουμένη καὶ νῦν ὑπὸ μορφὴν κωμοπόλεως, ἐξ ἧς καὶ ἅπασα ἡ περιουχὴ τῶν Ἀκροκεραυνίων ὀρέων μετωνομάσθη. Ἡ Χειμάρα πρὸ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων διεδέχθη τὴν ἐπισκοπικὴν ἀξίαν τῆς Ἀγγιᾶσμου, ἐποπεύουσα ἐσχάτως πᾶσαν σχεδὸν τὴν νῦν πολιτικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Δελβίνου, ἐν ἧ συνεχωνεύθη καὶ ἡ ἄλλοτε ἐπισκοπὴ τῆς Φοινίκης, καὶ κατὰ τὸ 1830 ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῆ δικαιοδοσία προσηρτήθη εἰς τὴν ὁμοταγῆ ἐπισκοπὴν τῆς Δρυϊνουπόλεως. Οἱ κάτοικοι τῆς Χειμαρραίας περιοχῆς ἡ γῶρας, ἀνδρείοι πάντοτε χρηματίσαντες, διπλήθον ἐν ἡμιανεξαρτήτῳ τρόπῳ τὴν Τουρκοκρατικὴν ἐποχὴν, νεμόμενοι ἀξιολογώτατα προνόμια, καὶ συντηροῦντες αὐτὰ διὰ πάσης θυσίας. Μεταξὺ τῶν πολλῶν προνομίων ἐκέκταντο καὶ τὸ δικαίωμα, ἡ τὴν συγκατάθεσιν τῆς διοικήσεως εἰς τὸ οἰκιστοεῖσθαι ὡς οἶωνει ἰδιοκτησίαν αὐτῶν πάντα τὰ περιεχόμενα καὶ τὰ ἐπιπλα τῶν πλοίων, ὅσα ἐναυάγουν εἰς τὰ παράλια τῆς γῶρας τῶν. Παρὰ τοῖς τοπάρχαις Δελβίνου καὶ Αὐλώνος οἱ Χειμαρραῖοι ἐνεποίουν συνεχῶς ἀνησυχίας σοβαρὰς καὶ τρόμον, πρὶν ἡ ἐλαττωθῆ ὁ πληθυσμὸς τῶν, συνεπεία τοῦ Ἰσλαμισμού, ὃν ἐνηγκαλίσθησαν περιοδικῶς τὰ πλεῖστα χωρία καὶ κῶμαι τῆς γῶρας ταύτης, τὰ εἰς Ἀλβανικῆς φυλῆς ἐνοικούμενα, ὧν οἱ κάτοικοι ἐγένοντο μετὰ τοῦτο οἱ τρομερώτεροι ἐχθροὶ τῶν ὁμοθρήσκων καὶ συνεπαρχωτῶν, ἕσοι διετήρησαν τὸν χριστιανισμόν.— Ἡ ὡς ἀνωτέρω Ἰππειρωτικὴ γῶρα περιελάμβανε πρὶν τοῦ ἀνωτέρω συμβάντος τριάκοντα τρεῖς κῶμας καὶ χωρία, ἐξ ὧν μόνον ἑπτὰ, τὰ πρὸς τὴν δυτικὴν κλίσιν τῶν Ἀκροκεραυνίων κείμενα, διετηρήθησαν καὶ διατηροῦνται χριστιανίζοντα. Ἦσαν δὲ ἐν τῇ αὐτῇ κλίσει τῶν Ἀκροκεραυνίων καὶ ἕτεροι δέκα περίπου

χωρία, κείμενα μεταξύ τῆς Παλιάσσης καὶ τῶν Δουκάτων, ὅτινα ἤδη ἔρημώθησαν, καὶ τὸ ἐκτεταμένον αὐτὸ μέρος κατέχουσιν ἤδη οἱ Δουκάται ἐπὶ κτηνοτροφία.—Τὰ νῦν καθ' αὐτὸ Χειμαῤῥαία χωρία καὶ κῶμαι εἰσὶν, ἡ Χειμαῤῥα, Δρυμάδαι, Παλιάσσα, Βοῦνος, Πύλιουροι, Κούδαι καὶ Κηπερόν, τὰ μὲν τρία πρῶτα ὑπὸ φυλῆς Ἑλληνικῆς, τὰ δὲ τελευταῖα τέσσαρα ὑπὸ Ἀλβανικῆς ἐνοικούμενα, ἔνδεκα δὲ ἑτέρα χωρία χριστιανικὰ, συννεύμενα ἄλλοτε τῇ τύχῃ καὶ τῇ ἡμιανεξαρτησίᾳ τῆς περιοχῆς ταύτης, ἀπεσπασμένα εἰςὶ πρὸ καιροῦ, καὶ προσκητημένα ἀπολύτως τῇ διοικήσει τοῦ Δελβίνου, εἰςὶ δὲ, ὁ Ἅγιος Βασίλειος, Νίβιτζα, Λούκοβον, Πικέρνη, Λυκοῦροι, Οὐντετζόβια, Σενίτζα, Σίγιαννη, Φοινίκη καὶ Τσόβρανη, καὶ πᾶσα ἡ περιοχή τοῦ Κοροβελείου. Τῆς Χειμαῤῥαίας χώρας μέλη ἦσαν ἄλλοτε, ὡς εἴρηται, ἐκ μὲν τῆς ἐπαρχίας τοῦ Αὐλώνος κατὰ τὴν νότιον πλευρὰν τῶν Ἀκροκερύνων ἡ Ραδίμα, τὸ Τραγίασι, Γισμοτζάρι καὶ Δουκάταις, κατὰ δὲ τὴν βόρειον, ἡ Κισπάρδα, Τρασοβίτζα, Λιαπαρδά, Μυλωνά, Μαζάρι, Γουμενίτζα, Γχιούμι, Μπρατανιός, Τερμπάτζι καὶ Βρανίσι.— Ἡ ὡς ἀνωτέρω Χειμαῤῥαία χώρα πρὶν τῆς Τουρκοκρατίας συννηωμένη μετὰ τῆς Βλόχας ὑπῆρχεν ἡγεμονεῖα αὐτόνομος, συμμαχοῦσα τῷ Σκενδέρμπεη. (Γ'. 129). (ἰδὲ Κοροβελείσι, Καλιάσσα).

Ἐπίσκοποι Χειμαῤῥας γνωστοὶ ἡμῖν.

Σωρρόνιος Ἰωαννίτης ἀποβιώσας ἐν Ἰωαννίνοις τῷ.	1569
Παρθένιος Πάργιος.	1812
Νικηφόρος.	1822
Γαβριήλ Σίφνιος ὁ καὶ Δρυϊνοπόλεως.	1828
Πάτσιος Ἀργυροκαστρίτης μόντης Χειμαῤῥας.	1830

Περιγραφή περιοχῆς Χιμάρας

Πηγή: ΠΑΠ, *Χρονογραφία Ηπείρου*, Αθήνα 1857, τ. 2, σ. 177–178.

Η ανακατάληψη του κάστρου της Χιμάρας (δημοτικό)

Κούκοι να μην λαλήσετε, πουλιά να βουβαθείτε
 Και σεις καυμένη Αρβανιτιά, στα μαύρα να ντυθείτε,
 Το Κάστρο προσκύνησε κι αυτή η Χουμελίτσα
 Χιμάρα δεν προσκύνησε και δεν θα προσκυνήσει
 Γιατ' έχει γενναίους προεστούς, που δεν γνωρίζουν φόβο.

Αλή πασάς σαν τ' άκουσε πολύ του κακοφάνει
 Πιάνει και γράφει μπουγιουρντί, με το δεξί το χέρι
 Σένα Γιουσούφ μου Κεχαγιά, σένα Γιουσούφ Αράπη
 Καθώς θα δεις το γράμμα μου, θα δεις το μπουγιουρντί μου
 Θέλω τον Σπύρο ζωντανό, τον Γιάννη σκοτωμένο.
 Μετά χαράς αφέντη μου, εγώ θα σου τον φέρω.

Πολύ μαυρίλα έρχεται, πεζούρα και καβάλα.
 Δεν είναι μια, δεν είναι δυο δεν είναι δέκα πέντε,
 Είναι χιλιάδες δεκαοχτώ, χιλιάδες δεκαεννέα
 Να πιάσουν έρχονται κι αυτοί τους προεστούς Χιμάρας
 Ας έρθουν οι παλιότουρκοι τίποτε δεν μας κάνουν
 Ας έρθουν πόλεμο να δουν παλικαριών ντουφέκια,
 Να δουν του Λάμπρου το σπαθί, του Σπύρου το ντουφέκι
 που' χουν τον Γιάννη αρχηγό, τον Γιώργο καβαλάρη
 τον Ζάχο τον τρομπονιστή, με την περίσσια χάρη.

Των γυναικών τ' άρματα, της ξακουσμένης Φώτος
 που' χε τον Νίκο δίπλα της, το πρώτο παλικάρι
 που τους ευλόγησε ο Θεός, στην πόλη κι ο Δεσπότης

σαν γύρισε από την Βλαχιά να πάει στο χωριό της.
 Σαν άρχισε ο πόλεμος, κι αστράγγαν τα ντουφέκια
 Όλοι μαζί εσπάσανε τις θήκες των σπαθιών τους
 Κι' εμπρός τους Τούρκους βάλανε σαν πρόβατα κριάρια,
 Βελή πασάς τους φώναζε να μη γυρνούν τις πλάτες
 Και κείνοι αποκρίθηκαν με φλόγα εις τα μάτια,
 Δεν είν' εδώ το Τσάμουρο δεν είναι το Βιθύνι
 Ειν' η Χιμάρα η ξακουστή, στον κόσμο παινεμένη
 Είναι του Λάμπρου το σπαθί, το τουρκοματωμένο
 Είναι του Γιώργου η λεβεντιά, του Πήλιου η κομπούρα
 Που κάνουν την Αρβαντιά, στα μαύρα να' ν ντυμένη
 Και κλαιν' οι μάνες τα παιδιά, τους άντρες οι γυναίκες.

Τρεις μέρες κάνουν πόλεμο τρεις μέρες και τρεις νύχτες
 Χωρίς ψωμί, χωρίς νερό, χωρίς να κλείσουν μάτι
 Χιόνι έτρωγαν, χιόνι έπιναν και την φωτιά βαστούσαν
 Τα παλικάρια φώναζε στις τέσσαρες ο Σπύρος
 Ακούστε Χιμαριώτες μου, λίγοι ανδρειωμένοι
 Σίδηρο βάλτε στην καρδιά και χάλκωμα στα στήθη
 Ο πόλεμος ετράβηξε με τα σκυλιά τους Τούρκους
 Κι αν το βροντήξουμε γερά, θα πάρουμε το Κάστρο
 Το δρόμο πήραν συνταχτά, κι εφτάσαν στο γιοφύρι
 Ο Λάμπρος με το Δαμασκή σπαθί, την άλυσό του κόφτει
 Φεύγουν οι Τούρκοι σαν τραγιά, το Κάστρο πίσω αφήνουν.

Δημοτικό, το τραγουδούσαν Χιμαριώτες αγωνιστές του 1821 που πολεμούσαν υπό τον Γεώργιο
 Καραϊσκάκη και έχοντας στην κεφαλή τους το Βουνιώτη Χρήστο Μπέκα.

Για να κατανοήσει κανείς την προσωπικότητα του Μίλιου είναι χαρακτηριστικό το παρακάτω περιστατικό που συνέβη κατά τη διάρκεια της 3ης του Σεπτεμβρη:²¹¹ «(...) μετά την επικράτησιν της Επαναστάσεως (...) ο Κουντουριώτης παρουσιασθείς εις τον Όθωνα, επρότεινε εις αυτόν όπως η ημέρα εκείνη της 3 Σεπτεμβρίου ορισθή εορτάσιμος δια το Έθνος (...). Ο Σπυρομήλιος που παρίστατο εις την συνάντησιν εκείνην, μόλις είδε την κατήφειαν αυτήν εις το πρόσωπον του Όθωνος, του λέγει: "Κι αυτό θα το κάμεις Βασιληά!" Όταν δε ο νέος Υπουργός Λόντος, ηθέλησε να πάρη το μέρος του Όθωνος και είπεν εις τον Σπυρομήλιον: Μη μιλάς έτσι στρατηγέ. Κανείς δεν έχει το δικαίωμα να υβρίζει τον Βασιληά, ο Χειμαριώτης στρατηγός, χωρίς πολλά λόγια του απαντά: "Δικηγόρος του Βασιληά, έγινες εσύ, ενάντια στο συμφέρον του Έθνους! Σε περνάω πέρα - πέρα". Με τη φράσιν αυτήν ο Σπυρομήλιος ώρμησε να αρπάξη τον Λόντον (...)».

Η στάση του Σπυρομήλιου κατά την επανάσταση της 7' Σεπτεμβρίου 1843

Πηγή: Ν. Β. Πατσέλης, «Μιχαήλ Σπυρομήλιος» στην: *Ηπειρωτική Εστία*, τχ. 71 (1953), σ. 202

ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΟ ΑΓΙΩΝ ΣΑΡΑΝΤΑ
ΠΡΟΣ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

Α.Υ.Ε., 1927, Α/5/Χ, άρ. 10592

Έν Άγίους Σαράντα, τή 8η Αύγουστου 1927

Έν συνεχεία πρὸς τηλεγράφημά μου ύπ' άρ. 542, έχω τήν τιμήν ν' άποστείλω ύμϊν αντίγραφον τοῦ Πρωτοκόλλου Χειμάρρας όπερ μοί περιήλθεν σήμερον τήν πρωΐαν.

Εὐπειθέστατος
Α. ΣΚΑΡΠΑΣ

Άντίγραφον Πρωτοκόλλου
Κράτος Άλβανικόν

Ήμεϊς Σπύρος Κολέκας, Βουλευτής Αύλωνος, Γενικός Άντιπρόσωπος τής Άλβανικῆς Κυβερνήσεως διά νά συμβιβάσω τό ζήτημα Έπαρχίας Χειμάρρας, δηλ. χωρίων Παλιάσης, Δρυμάδων, Βούνου, Χειμάρρας, Πύλιουρη, Κούντεση καί Κυπαροῦ, τά όποία έχωσι άποστείλει άντιπροσώπους τους, τούς κ.κ. Γ. Μπολάνον, Μήτσον, Καρῶν, Δημήτριον Λέσιαν καί Άθανάσιον Συμωνίδην ώς Γραμματέα αὐτῶν, συνεφωνήθησαν τά ακόλουθα:

α') *Προνόμια.* Ν' αναγνωρισθοῦν εκ μέρους τής Άλβανικῆς Κυβερνήσεως τά οικονομικά προνόμια καί νά πληρώνωσιν έν ποσόν κατ' άποκοπήν ώς καί πρότερον.

β') *Θρησκεία.* Ν' αναγνωρισθῆ πλήρης έλευθερία εις τήν εκτέλεσιν τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων, ώς καί ἡ περιουσία τῶν εκκλησιῶν νά διατίθεται παρά τῶν κοινοτήτων ώς καί μέχρι σήμερον.

γ') *Παιδεία.* Εις τά σχολεία τής Έπαρχίας αὐτῆς ἡ άλβανική γλῶσσα θά εἶναι ύποχρεωτική καί ἡ επίσημος, ἡ έλληνική θά εἶναι έλευθέρα νά διδάσκηται ώς δευτερεύουσα γλῶσσα καί όταν ὁ λαός εκφράσῃ τήν επιθυμίαν του.

δ') *Στρατιωτική θητεία.* Θεωρεῖται ύποχρεωτική καί θά γίνεται όπως καί εις τά άλλα μέρη, μόνον αἱ τάξεις αἱ όποια εἶναι σήμερον ύπό τά όπλα ώς καί αὐταί αἰτινες θά προσκληθῶσιν μέχρι τοῦ 1923 θά ύπηρετήσωσι διά τρεῖς μόνον μήνας. Γενικῶς ἡ στρατιωτική ύποχρέωσις τής Έπαρχίας θά εἶναι από τοῦ Σκουμπίνη καί κάτω. Έν καιρῷ πολέμου θά διέπωσιν αἱ γενικαί διατάξεις τοῦ Κράτους άνευ άξαιρέσεως.

ε') *Υποδιοικήσεις.* Ο Υποδιοικητής καί ὁ Άρχηγός τής Χωροφυλακῆς νά εἶναι χριστιανοί καί νά μή κατάγονται εκ Χειμάρρας.

ζ') *Βουλευταί.* Ἡ Χειμάρρα δικαιούται νά έχῃ δύο βουλευτάς χωρίς νά ληφθῆ ύπ' όψει ὁ αριθμός τῶν ψηφοφόρων.

η') *Άμνηστία.* Έχοντες ύπ' όψει τά γεγονότα τής παρελθούσης άνωμάλου καταστάσεως δίδεται πλήρης άμνηστία διά τά τε πολιτικά καί ποινικά έγκλήματα.

θ') Πρὸς διακανονισμόν τῶν λεπτομερειῶν θά άποσταλῆ μία Έπιτροπή εκ Χειμαρριωτῶν πρὸς τήν Κυβέρνησιν.

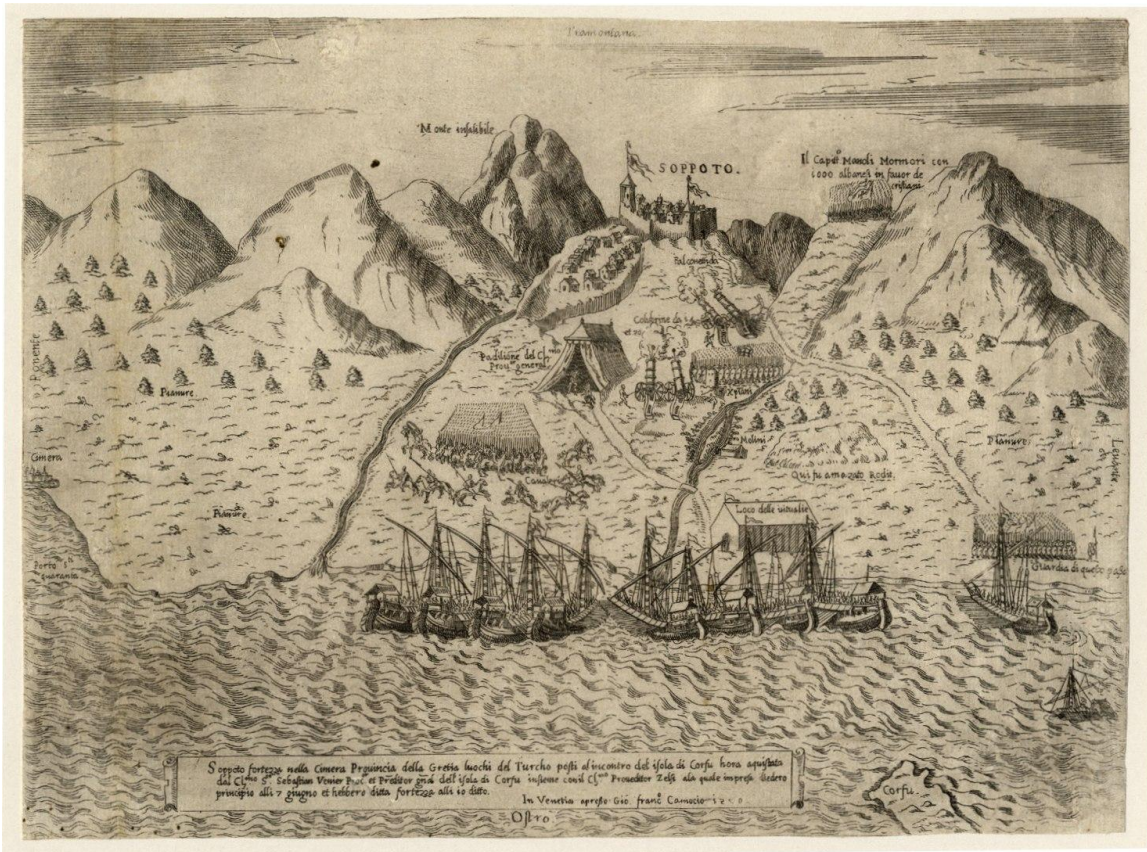
ι') Όπως αἱ ώς άνω συμφωνίαι, αἰτινες έγέγοντο δεκταί παρά τοῦ άντιπροσώπου καί Γενικοῦ Πληρεξουσίου, λάβωσι νόμιμον χαρακτήρα θά κυρωθῶσιν παρά τής Βουλῆς.

Έν Αύλωνι, τή 2α Ιουνίου 1921

Μετάφραση Πρωτοκόλλου Συμφωνίας αντιπροσώπων Χιμάρρας και αλβανικής κυβέρνησης (02.06.1921)

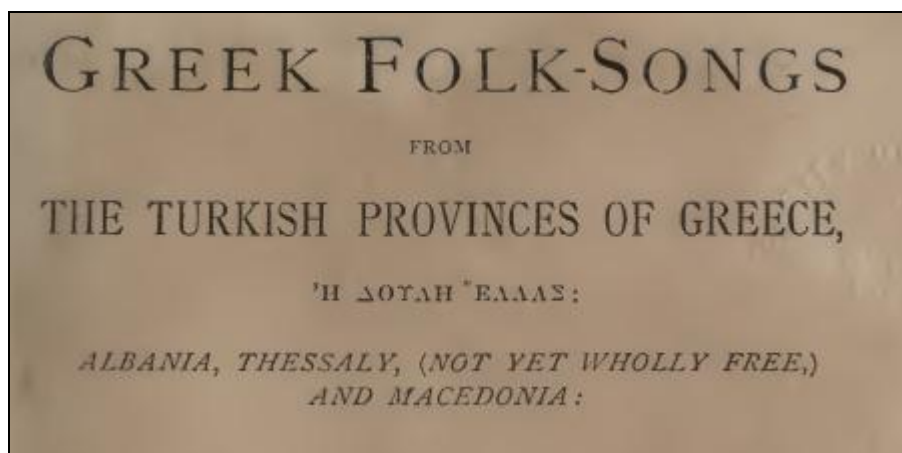
Πηγή: Κόντης Β. (επιμ.), *Ελληνισμός της βορείου Ηπείρου και ελληνοαλβανικές σχέσεις, 1922-1929*, Αθήνα 1997, τ. 3

Εικόνες



“Soppoto fortezza nella Cimera Provincia della Grecia Luochi del Turcho ...” (Κάστρο Σοποτού στη Χιμάρα, Επαρχία της Ελλάδας, Μέρη των Τούρκων ...)

Πηγή: Universitätsbibliothek Salzburg, G 154 III



Εξώφυλλο βιβλίου: «THE TURKISH PROVINCES OF GREECE, (...) ALBANIA (...)»

Πηγή: Lucy M. I. Garnet, *Greek folk songs*, London 1885



Τοπίο της Χιμάρας “Khimara”

Πηγή: LEAR, Edward. *Journals of a Landscape painter in Albania etc.*, London, 1851



Πάλα, 19^{ος} αιώνα, Ράδημα (χωριό της ευρύτερης περιοχής, προς την πλευρά του Αυλώνα)

Πηγή: Lameborshi N., *Bota Radhimiote*, χ.τ. 2011, σ. 43



«Προσωπογραφία του Μιχαήλ Σπυρομήλιου (1800-1880).

Πηγή: Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο Αθηνών

A handwritten signature in black ink, reading "Μιχαήλ Σπυρομήλιος" in a cursive script. The signature is enclosed in a thin black rectangular border.

Υπογραφές Αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης, ΙΕΕΕ, Αθήνα, 1984

Θάλασσας στο Φασιόμο

Λευτεριά στο λαό

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Εκπαιδευτικό τμήμα Χιμάρας (καταλόγου 6
Νομαρχία Χιμάρας Αδξ. αριθ. { Μητρώου
Υποδιεύθυνση Χιμάρας (Σχολικόν έτος 1944-45

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ

Ερμιόνης Μπρίγκου μαθητής της Β^{ης} τάξης του σχολείου Χιμάρας
γεννηθείς στη Χιμάρα στις 1936
έλαβεν στα μαθήματα τους κάτω βαθμούς.

ΥΛΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ	ΒΑΘΜΟΙ			
	Τρίμηνο	Τρίμηνο	Τρίμηνο	Μέσος όρος
	I	II	III	
Διαγωγή	1	1		1
Ηθική και πολιτική αγωγή	-	-		-
Πατριδογνωσία	3	3		3
Ανάγνωση και απαγγελία	4	3		3
Γραφή και ορθογραφία	3	3		3
Λεξιλόγιο και γραμματικές ασκήσεις	3	3		3
Εκθέσεις	3	3		3
Καλλιγραφία	3	3		3
Αριθμητική και γεωμετρία	4	3		3
Περιογραφία	-	-		-
Ιστορία	-	-		-
Φυσική ιστορία και θρησκεία	-	-		-
Στοιχεία γεωγραφίας	-	-		-
Τεχνογραφία και χειροτεχνία	3	3		3
Ψυχή	3	3		3
Χειροτεχνία και οικιακή οικονομία	3	3		3
Φυσική αγωγή	3	3		3
Απορίες (Δικαιολογημένες Αδικαιολόγητες				

Ο μαθητής Ερμιόνης Μπρίγκου ικανός να προβιθασθεί στην Γ^η τάξη
Χιμάρας στις 30 Ιουνίου 1945

Ο διευθυντής:

Η. Μπαρδύνης

Ο διδάσκων:

Γ. Μπαρδύνης

«2 Δεκεμβρίου 1945 - 2 Δεκεμβρίου 2012: Το Κόμμα των Ελλήνων αγωνίζεται για την αναγνώριση της Ελληνικότητας της Χιμάρας» (02.12.2012), ενδεικτικό Ερμιόνης Μπρίγκου. Εκδόθηκε στις 30 Ιουνίου 1945.

Πηγή: <http://toorama.blogspot.com/2012/12/2-1945-2-2012.html> (προσπέλαση 20.08.2020)

*DECLARATIONS MADE UPON RATIFICATION***ALBANIA***DÉCLARATIONS FAITES LORS DE LA RATIFICATION***ALBANIE**

[ALBANIAN TEXT – TEXTE ALBANAIS]

Në zbatim të nenit 31 të kësaj Konvente, Republika e Shqipërisë deklaroi se një kompetencën e Komitetit të Zhdukjeve me Forcë, për të pranuar dhe shqyrtuar komunikimet e paraqitura nga personat ose për llogari të personave, në juridiksionin e tij, të cilët ankohen se janë viktime të shkeljes së dispozitave të kësaj Konvente nga shteti shqiptar;

[TRANSLATION – TRADUCTION]

In accordance with article 31 of this Convention, the Republic of Albania declares that it recognizes the competence of the Committee to receive and consider communications from or on behalf of individuals subject to its jurisdiction claiming to be victims of a violation of the provisions of this Convention by the Albanian State.

[TRANSLATION – TRADUCTION]

Conformément à l'article 31 de cette Convention, la République d'Albanie déclare qu'elle reconnaît la compétence du Comité pour recevoir et examiner des communications présentées par des personnes ou pour le compte de personnes relevant de sa juridiction qui se plaignent d'être victimes d'une violation, par l'État albanais, des dispositions de cette Convention.

[ALBANIAN TEXT – TEXTE ALBANAIS]

Në zbatim të nenit 32 të kësaj Konvente, Republika e Shqipërisë deklaroi se një kompetencën e Komitetit të Zhdukjeve me Forcë, për të pranuar dhe shqyrtuar komunikimet, ndërmjet të cilave një shtet palë pretendon se një shtet palë nuk i përmbush detyrimet e veta, sipas Konventës.

[TRANSLATION – TRADUCTION]

In accordance with article 32 of [the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance], the Republic of Albania declares that it recognizes the competence of the Committee to receive and consider communications in which a State Party claims that another State Party is not fulfilling its obligations under this Convention.

[TRANSLATION – TRADUCTION]

Conformément à l'article 32 de [la Convention internationale pour la protection de toutes les personnes contre les disparitions forcées], la République d'Albanie déclare qu'elle reconnaît la compétence du Comité pour recevoir et examiner des communications par lesquelles un État partie prétend qu'un autre État partie ne s'acquitte pas de ses obligations au titre de la présente Convention.

Αλβανία, 8 Νοεμβρίου 2007

Άρθρο| 31

Σύμφωνα με το άρθρο 31 της ... [Διεθνής Σύμβαση για την Προστασία όλων των Προσώπων από την Εξαναγκασμένη Εξαφάνιση], η Δημοκρατία της Αλβανίας δηλώνει ότι αναγνωρίζει την αρμοδιότητα της Επιτροπής να λαμβάνει και να εξετάζει τις ανακοινώσεις από ή για λογαριασμό ατόμων που υπόκεινται την αρμοδιότητά της που ισχυρίζονται ότι είναι θύματα παράβασης των διατάξεων της παρούσας Σύμβασης από το αλβανικό κράτος.

Άρθρο 32

Σύμφωνα με το άρθρο 32 της ... [Διεθνής Σύμβαση για την Προστασία όλων των Προσώπων από την Αναγκαστική Εξαφάνιση], η Δημοκρατία της Αλβανίας δηλώνει ότι αναγνωρίζει την αρμοδιότητα της Επιτροπής να λαμβάνει και να εξετάζει τις ανακοινώσεις στις οποίες ένα Κράτος Μέρος ισχυρίζεται ότι άλλο συμβαλλόμενο κράτος δεν εκπληρώνει τις υποχρεώσεις του βάσει της παρούσας σύμβασης.

Δήλωση Αλβανίας στον ΟΗΕ με την οποία αναγνωρίζει την αρμοδιότητα της επιτροπής βάσει των άρθρων 31 και 32

Πηγή: <https://treaties.un.org/doc/Publication/MTDSG/Volume%20I/Chapter%20IV/IV-16.en.pdf>
(προσπέλαση 04.01.2020)

Article 2

For the purposes of this Convention, “enforced disappearance” is considered to be the arrest, detention, abduction or any other form of deprivation of liberty by agents of the State or by persons or groups of persons acting with the authorization, support or acquiescence of the State, followed by a refusal to acknowledge the deprivation of liberty or by concealment of the fate or whereabouts of the disappeared person, which place such a person outside the protection of the law.

Άρθρο 2

Για τους σκοπούς της παρούσας Σύμβασης, ως “εξαναγκαστική εξαφάνιση” νβείται η σύλληψη η κράτηση η απαγωγή ή οποιαδήποτε άλλη μορφή στέρησης της ελευθερίας από αντιπροσώπους του Κράτους ή από πρόσωπα ή ομάδες προσώπων που ενεργούν με την άδεια, υποστήριξη ή συγκατάθεση το κράτος, ακολουθούμενο από άρνηση αναγνώρισης της στέρησης της ελευθερίας ή με απόκρυψη της τύχης ή του τόπου εξαφάνισης του προσώπου, το οποίο θέτει το πρόσωπο αυτό εκτός της προστασίας του νόμου.

Ορισμός της «εξαναγκασμένης εξαφάνισης» (2ο άρθρο «Διεθνούς Σύμβασης για την Προστασία Όλων των Ανθρώπων από την Εξαναγκασμένη Εξαφάνιση»).

Πηγή: https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/Ch_IV_16.pdf (προσπέλαση 04.01.2020)

Χρονολόγιο

- 1463 Αυτοδιοίκητη επαρχία υπό την βενετική προστασία.
- 1473 Απελευθέρωση Σοποτού από τους Βενετούς, με αρχηγό τον Βλάσση.
- 1481 Ο Κορκόνδειλος Κλαδάς μεταφέρει τον αντιοθωμανικό αγώνα στον τόπο καταγωγής των προγόνων του. Επανάσταση των Χιμαραίων με αρχηγούς τον ίδιο και τον γιό του Γεώργιου Καστριώτη Ιωάννη.
- 1485 Το σύνολο της παραλιακής ζώνης απελευθερώνεται από Χιμαραίους και Κερκυραίους με την κάλυψη των Βενετών.
- 1492 Υποταγή της Χιμάρας στον οθωμανικό στρατό υπό τον σουλτάνο Βαγιαζήτ.
- 1498 Εξέγερση με την υποκίνηση του Καρόλου του 8^{ου} της Γαλλίας.
- 1518 Πιέσεις προς τους Χιμαραίους να εξισλαμιστούν. Συντονιστής της προσπάθειας ήταν ο Λιάζπασάς του Αυλώνα.
- 1566 Αντίσταση στον Πιαλή πασά και εκδίωξή του από τη οροσειρά των Κεραυνίων.
- 1569 Αποτυχημένη εξέγερση
- 1570 Εξέγερση με προτροπή των Βενετών. Ανακατάληψη του κάστρου του Σοποτού από τον Προγόνη Σινάνη.
- 1577 Οι Χιμαραίοι βρίσκονται σε επαφή με τον Φύμπο της Ισπανίας και τον Δον Ζουάν (Ιωάννης ο Αυστριακός) ώστε να ενισχυθούν σε μια προσπάθεια αντίστασης εναντίον της οθωμανικής εξουσίας.
- 1643 Εξέγερση των Χιμαραίων.
- 1671 Ενθουσιώδης υποδοχή σουλτάνου Σελήμ του Μεγαλοπρεπή στον Πάνορμο. Επιβεβαίωση και αύξηση προνομίων.
- 1684 - 89 Εξέγερση με προτροπή των Βενετών και του Μοροζίνι.
- 1686 Εξέγερση των Χιμαραίων.
- 1690 Εξέγερση των Χιμαραίων. Χιμαραίοι στρατιώτες έχοντας αρχηγούς τον Γεώργιο Αλοΐσιο και τον Σταύρο επιτέθηκαν στον οθωμανικό στρατό που από τον Αυλώνα κινούνταν κατά του στρατηγού Κορνάρου.
- 1716 Εξέγερση των Χιμαραίων.
- 1740 Εξέγερση των Χιμαραίων.

- 1744 Επιδρομές Τουρκαλβανών στα νοτιοανατολικά χωριά της Επαρχίας. Χιλιάδες κατοίκων τους εγκαταλείπουν τις εστίες τους και καταφεύγουν στις ιταλικές ακτές.
- 1755 Ίδρυση παρθεναγωγείων στη Χιμάρα και τους Δρυμάδες.
- 1770 Οι Χιμαραίοι καλούνται από τον Ορλώφ να συμμετάσχουν σε επανάσταση εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.
- 1779 Επίσκεψη του πατρο-Κοσμά στην Χιμάρα.
- 1821 Οι συνθήκες που επικρατούν, δεν επιτρέπουν στους Χιμαραίους να εξεγερθούν, σύμφωνα και με το σχέδιο της Φιλικής Εταιρίας.
- 1854 Συμμετοχή των Χιμαραίων στην Ηπειρωθεσσαλική επανάσταση.
- 1866 Εξέγερση των Χιμαραίων.
- 1910 Απόπειρα κατάργησης «προνομίων» από την οθωμανική κυβέρνηση.
- 1912 Απελευθέρωση Χιμάρας από σώμα Κρητών και Ηπειρωτών εθελοντών και με αρχηγό τον Σπύρο Σπυρομίλιο ο οποίος οργανώνει μικτό ένοπλο σώμα 2.000 ντόπιων.
- 1913 Η Πρεσβευτική Διάσκεψη του Λονδίνου αποφασίζει – μεταξύ άλλων περιοχών – να ενταχθεί η Χιμάρα στο νέο κράτος που σχηματίζεται με το όνομα «Αλβανία».

Περίληψη

Η ιστορική πορεία και τα στοιχεία που συνθέτουν την ιδιαιτερότητα της Χιμάρας αποτελούν αντικείμενο διαρκούς και πολυεπίπεδης επιστημονικής μελέτης. Στην παρούσα εργασία κατεβλήθη προσπάθεια αποτύπωσης μικρών ψηφίδων, ώστε να γνωρίσουμε τμήματα ενός κόσμου που παρέμεινε για δεκαετίες στο περιθώριο των γεγονότων. Μελετήσαμε ιστορικά στιγμιότυπα που αφορούν συνολικά τη Χιμάρα και τις σχέσεις της με τον στενό και ευρύτερο περίγυρό της, προσωπικότητές της, ακόμα και απλούς ανθρώπους από την Άλωση της Βασιλεύουσας έως και τον παρελθόντα αιώνα. Τέλος, προχωρήσαμε στην έναρξη της καταγραφής ενός μοναδικού ιστορικού και πολιτιστικού μνημείου, της Χιμαραίας διαλέκτου με σκοπό να συμβάλουμε στη διαφύλαξη και διάσωσή της.